

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

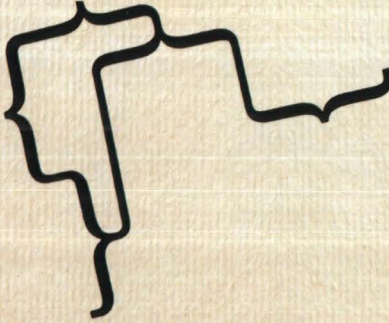
Erving Goffman

Erving Goffman

Karşılaşmalar

Etkileşim Sosyolojisinde İki Çalışma

Karşılaşmalar Etkileşim Sosyolojisinde İki Çalışma

Türkçe Söyleyen: Sercan Çalıcı

HERETİK

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Erving Goffman, *Encounters: Two Studies in the Sociology of Interaction*

© Martino Fine Books

Heretik: 75, Erving Goffman Dizisi: 5

ISBN: 978-605-9436-41-0

©2018 Heretik Basın Yayın

Tüm hakları saklıdır. Yayıncı izni olmadan kısmen de olsa fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Eylül 2018, Ankara

Editör: Levent Ünsaldı

Türkçe Söyleyen: Sercan Çalıcı

Redaksiyon: Levent Ünsaldı

Dizgi: İsmet Erdoğan

Kapak: Ali İmren

Heretik Basın Yayın Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi

Kültür Mahallesi, Yüksel Caddesi, 41/2, Kızılay, Çankaya, Ankara

Tel: +90 (312) 418 52 00 • Faks: +90 (312) 418 50 00

İnternet Sitesi: www.heretik.com.tr

E-mail: info@heretik.com.tr

Twitter: twitter.com/heretikyayin

Facebook: facebook.com/heretikyayin

Tarcan Matbaacılık Yayın San.

Yahyalar Mahallesi İvedik Caddesi No: 417 Yenimahalle-Ankara

Tel: 0312 384 34 35

Erving Goffman

Karşılaşmalar

Etkileşim Sosyolojisinde İki Çalışma

*Encounters: Two Studies in the Sociology of
Interaction*

Türkçe Söyleyen: Sercan Çalcı

HERETİK

İçindekiler

Önsöz	7
Oyunlardaki Eğlence	17
Rol Mesafesi	89

Önsöz

Toplumsal örgütlenmenin her birimine ilişkin inceleme er ya da geç onun unsurları arasındaki etkileşimin analizine götürür. Bu yüzden, örgütlenme birimleriyle etkileşim süreçleri arasındaki analitik ayırım, çalışmamızı taksim etmeye mahkûm değildir. Böyle bir taksimin; birim, unsur veya süreç türleri arasında ayırım yapmaktan kaynaklanması daha kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Sosyologlar yüz yüze etkileşimi geleneksel olarak “kolektif davranış” alanının parçası şeklinde incelemiştir; söz konusu toplumsal örgütlenme birimleri, sıradan toplumsal ilişkideki bir kırılma dolayısıyla oluşanlardır: kalabalıklar, gruplar, panik ve isyanlar. Kapalı bir mekândaki etkileşim, sohbet konuları, komite toplantıları ve halk meclisleri üzerine birtakım erken dönem çalışmalar mevcut olmasına rağmen, yüz yüze etkileşim sorununun diğer boyutu -muntazam ve sıradan yüz yüze etkileşimlerin meydana geldiği örgütlenme birimleri- son zamanlara kadar ihmal edilmiştir.

Yüz yüze etkileşimi önemli ve sıradan şeklinde ayırmak yerine, *odaklı etkileşim* ve *odaksız etkileşim* biçiminde farklı bir ayırım öneriyorum. Odaksız etkileşim, kişilerin sadece karşılıklı olarak birbirinin huzurunda bulunmasıyla sonuçlanan kişilerarası ileti-

şimlerden meydana gelir; tıpkı birbirinin odasının önünden geçen iki yabancıнын, her biri diğeriнын gözetimi altında olduğundan kendi hâl ve hareketlerini değıştirip birbirlerinin kıyafetine, tavrına ve genel vaziyetine göz atmasında olduğu gibi. İnsanlar tek bir bilişsel odak noktasını veya görsel dikkati bir müddet sürdürmeye karar verdiğinde ise odaklı etkileşim gerçekleşir; mesela katılımcıların bir sohbette, bir masa oyununda veya yakın bir yüz yüze çemberde sürdürdükleri ortak bir faaliyette olduğu gibi. Elbette tek bir dikkat odağını birlikte sürdürenler, odaksız etkileşimde de birbirleriyle meşgul olurlar. Ancak böyle yapmalarının sebebi, odaklı faaliyetin katılımcıları olarak kendi kapasiteleri değildir; bu odaksız etkileşime, odaklı faaliyette yer almayan kişiler de eşit ölçüde iştirak edebilecektir.

Bu kitaptaki iki yazı, yalnızca odaklı etkileşimle ilgilidir. Odaklı etkileşimin meydana geldiğı toplumsal örgütlenmenin doğal birimine *odaklı toplanış, karşılaşma veya gömülü faaliyet sistemi* [situated activity system] diyorum. Bu doğal birime ilişkin vereceğim örneklerin, onları bir tür olarak incelemeye değer kılabacak kadar müştereklik barındırdığını varsayıyor ve bu üç terimi tercihten ziyade çaresizlikten kullanıyorum. İleride de göstereceğim üzere, bu terimlerin her biri kendi başına yetersizdir ve diğerlerinin eksik olduğu noktayı tamamlamaktadır. Buradaki iki yazı, toplumsal örgütlenmenin bu tekil birimini farklı bakış açılarından inceliyor. İlk yazı olan “Oyunlardaki Eğlence,” odaklı toplanışları bir masa etrafında oynanan oyun türlerine ilişkin bir incelemenin penceresinden ele alıyor. İkinci yazı “Rol Mesafesi” ise odaklı toplanışları toplumsal-rol analizinin tetkiki ve eleştirisi üzerinden inceliyor.

Odaklı toplanışlara ilişkin incelemeler son zamanlarda grup psikoterapisi ve özellikle de “küçük grup analizi” çalışmalarıyla fevkalade bir canlılık kazandı. Bense odaklı toplanışları toplumsal gruplarla özdeşleştirmeye yönelik güncel eğilimin, bu çalışmalardan tam olarak istifade etmeminin önünde bir engel teşkil

ettiğini düşünüyorum.¹ Böylece, küçük fakat ilginç bir araştırma alanı, ona bulunabilecek en büyük başlık olan “toplumsal grup” başlığıyla muğlaklaştırılıyor. Bu tanım meselesi hakkında önsöz niteliğindeki bazı yorumlar bu kitapta ele alacağımız toplumsal örgütlenme birimine bir giriş işlevi görebilir.

Odaklı toplanışlar ve gruplar, bazı özellikler ve hatta bazı zorunluluklar noktasında ortaktırlar. Kişiler, odaklı bir toplanışta bir araya gelip orada bir müddet bulunacaklarsa, birtakım “sistem sorunlarının” çözülmesi gerekecektir: Katılımcılar, katılım kurallarına ve belli bir işbölümüne riayet etmek, aleni düşmanlığı sınırlamak durumunda olacaktır. Bu tür zorunluluklar toplumsal gruplarda da bulunur. Mademki toplumsal gruplar ve odaklı toplanışlar bir dizi aynı özelliği sergiliyor, toplumsal örgütlenmenin bu iki birimi arasında ayırım yapmanın ne gibi bir yararı var öyleyse? Grubun bütün mensupları toplanıştaki yegâne katılımcılar olduğu vakit bu ayırım bilhassa önemsiz hâle gelmez mi?

Paradoksal olarak bu iki birim arasında benzerlikler bulmak ne kadar kolaylaşırsa, onlar arasında ayırım yapmamaktan kaynaklanabilecek bir zarar da o kadar büyük olur. Öyleyse sorunu saptayalım: Bir grup ile bir odaklı toplanış arasındaki fark nedir?

Bir toplumsal grup, toplumsal örgütlenmenin özel bir türü olarak tanımlanabilir. Bu hususi örgütlenmenin unsurları bireylerdir: Bu bireyler, örgütlenmeyi ayrı bir kolektif birim, yani katılımcıların birbirleriyle girebilecekleri özel ilişkiler dışında bir toplumsal varlık olarak; kendilerini ise örgütlenmeye ait olan, onunla özdeşleşen ve bundan da manevi destek alan mensuplar olarak algılar ve dış gruplara karşı bir düşmanlık hissi taşırlar. Grubun gerçekliğinin ve kişinin onunla ilişkisinin sembolizasyonu da bununla alakalıdır.

1 Karşılaşmalar ile grupların aynı olduğuna dair sağlam bir argüman için bkz. E.F. Borgatta and L.S. Cottrell. Jr. “On the Classification of Groups,” *Sociometry*, 18 (1955), s. 406-416. <https://rantey.org>

Bu anlayışa göre küçük gruplar, mensuplarının birbirlerine ilişkin kapsamlı kişisel bilgisi, geniş çaplı mutabakat ve gayri resmi rol farklılaşmasına itimat gibi kendi boyutlarının (zorunlu olmamakla beraber) mümkün kıldığı şeylerle ayırt edilirler. Küçük grupların kendileri –bunları, küçük-grup araştırması başlığı altında incelenen diğer bütün olgulardan ayırt etmek için geçici olarak “ufak gruplar” olarak adlandırmama izin verin–, tıpkı kimi ailelerde ve çetelerde olduğu gibi, resmi veya gayri resmi örgütlenme derecelerine; uzun veya kısa ömürlü olmalarına; çok-bağılantılı, kesitli veya görece bağımsız olmalarına göre farklılaşırlar; ya da askeri müfrezeler veya bürokratik kliklerde olduğu gibi belirli bir örgütsel yapıya tabidirler.

Büyük ya da ufak toplumsal gruplar bazı genel örgütsel özelliklere sahiptir. Bu özellikler, katılımı ve ayrılmayı, kolektif eylem kapasitesini, liderlik rolleri dâhil iş bölümünü, birincil sosyalleşmenin veya erişkin sosyalleşmesinin işlevini, kişisel amaçları tatmin etmenin araçlarını, çevreleyen toplumdaki örtük veya açık toplumsal işlevi içerir. Aynı özellikler, iki kişiyi birbirine bağlayan toplumsal bir ilişki, bir arkadaş kümesinin kenetlenmesini sağlayan bir ilişkiler ağı, karmaşık bir örgütlenme veya sadece rakiplerinin tasarılarını alenen sekteye uğratmakla meşgul olmalarına rağmen birtakım temel kurallara riayet eden iş insanları veya kumarbazlar kümesi gibi toplumsal örgütlenmenin diğer birçok biçiminde de bulunur. Kuşkusuz iki birey arasındaki her toplumsal ilişkiyi iki-kişilik bir grup olarak adlandırmak da mümkündür, ama bence bunun makul bir yanı yoktur. Yeni oluşan veya dağılan bir grubun sadece iki mensubu olabilir, ancak bu türden bir grubun tanımlanabileceği kavramsal çerçevenin, söz konusu iki birey arasındaki toplumsal ilişkinin çok-yönlülüğünü incelemeye kullanılan çerçeveden ayırt edilmesi gerekir. Sırf aralarında bir toplumsal ilişki olduğu için iki bireye “iki-kişilik grup” demek, grupları grup yapan şeyi önemsemek ve bir ilişkinin eşsiz özelliklerini tetkik etmede başarısız olmak demektir.

Ufak grupları bulmak zor değildir, genellikle kendi doğal ortamlarında incelenmelerine karşın, sırf bir incelemenin hedefleri için de yaratılabilirler.² Bir grup-psikoterapisi buluşmasının haftalık seanslarına bir yıl boyunca katılmaya karar veren kişilerin, o yıl içerisinde ufak bir grup oluşturmaya teşebbüs etmeleri muhtemeldir. Bir gözlem odasında toplanıp, kimi zaman o işin üstesinden nasıl gelebileceklerine ilişkin talimatlar altında, önceden tasarlanmış yüz yüze bir iş üzerinde birlikte çalışması istenen bir grup insan, aynı türden ufak bir grup oluşturabilir, özellikle de uzun denemelerden geçmişlerse. Hatta cadde üzerinde kısa bir sohbet için ayaküstü toplanan ve muntazam bir yüz yüze etkileşimi sürdürme isteği sergileyen seyir hâlindeki birkaç yabancı dahi kalıcı olmayan cüzî bir “anlık” grup olarak betimlenebilir; ne mensuplarının daha önceki temaslarından etkilenmiş –zira bu tip temaslar yoktur– ne de mensuplarının gelecekteki etkileşimlerini etkileyebilecek –çünkü bu gibi etkileşimlerin hiçbirinin gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel değildir– bir gruptur bu.

Laboratuvar koşulları ve *anlık* toplanışlar söz konusu olduğunda, “ufak grup” teriminin nitelediği sıfatların donuk ve sınırlı bir türü gün yüzüne çıkarılabilir. Ne var ki mesele, ufak-grup yaşamının numuneleri olarak bu verilerin cüzîliği ve sınırlılığı değildir; çünkü deneysel kontrol koşulları altında tetkik edilen bu cüzî örneklerin araştırmacılara katkı sağlaması gerekir. Aslında araştırmacılar genellikle benzer gruplardan ziyade, odaklı etkileşimin karakteristiği olan süreçleri incelerler.³ (Ufak gruplar hakkında ciddi ölçüde sınırlı veriler sağlayan bir laboratuvar deneyi, yüz yüze etkileşim süreçlerine ilişkin kıymetli veriler sağ-

2 Belki de bu türden en saygın çalışma şudur: Muzaffer Sherif and C.W. Sherif, *Groups in Harmony and Tension* (New York: Harper, 1953).

3 Hans Zettenber “Compliant Actions,” *Acta Sociologica*, 2 (1957), ss. 179-201, özellikle aşağıdaki alıntıyı yaptığım s. 183’te benzeri bir argüman sunar: “Burada bizim için önemli olan, küçük gruplar hakkındaki laboratuvar deneylerinin çoğunun, eylem sistemlerine ilişkin yapılan deneyler olduğuna dikkat çekmektir. Bunlar, sosyologların bu terimi kullandıkları karmaşık anlamda “toplumsal gruplar” ile yapılan deneyler değildir”

layabilir. Bu yüzden ben, doğal ve deneysel çalışmalar arasında değil, doğal veya deneysel gruplar, doğal veya deneysel toplanışlar arasındaki ayrımı savunuyorum).

Bu tanımlar dikkate alındığında, gruplar ile karşılaşmalar arasındaki farklılıklar açık hale gelir. Bir kategori olarak ele alınan odaklı toplanışlar veya karşılaşmalar için önemli olan bazı özellikler, yine bir kategori olarak ele alınan ufak gruplar için çok daha önemsiz görünebilir. Bu tür özelliklerin örnekleri mahcubiyeti, itidalin korunmasını, kafa karıştırıcı olmayan sözlü iletişim kapasitesini, konuşmacı rolünü bırakmaya veya üstlenmeye ilişkin prensiplere bağlılığı ve mekânsal konumun tahsisini içerir. Üstelik odaklı toplanışların elzem bir karakteristiği –katılımcıların, resmi [tanımlanmış] bir faaliyet odağına yönelik daimi meşguliyetlerinin sürdürülmesi– genel anlamda toplumsal grupların bir özelliği değildir; çünkü karşılaşmaların aksine çoğu grup, mensuplarının fiziken bir araya geldikleri durumlar haricinde de var olmaya devam eder. Bir bir-araya-geliş, grup yaşamının sadece bir safhasına tekabül edebilir; diğer yandan, gelecekteki bir buluşmada aynı etkileşim örüntüsü ve aynı katılımcılar belirse dahi, fiziken eksilme belirli bir karşılaşmanın sonudur. Son olarak, etkileşim süreçleri yelpazesinin ancak grup bilincindeki bir nebze gelişmeyle birlikte vücut bulduğu çok sayıda toplanış –mesela, bir kumarhanede poker oynayan bir grup yabancı– mevcuttur. Ufak grup ve odaklı toplanış araştırmalarıyla ilgili verilerin aynı toplumsal durumlardan çıkarılması muhtemel olsa bile, bütün bu tespitlerimiz yine de yapılabilir. Aynı şekilde, her toplumsal grup, kendi mensuplarının beraber sürdürdüğü toplanışların karakteri açısından betimlenebilir olsa dahi bu tespitlerimiz yine geçerlidir; tıpkı her toplanışın, katılımcılarının grup mensubiyeti açısından betimlenebilir olması durumundaki gibi. ⁴

Tüm mensuplar, ve sadece onlar, bir araya gelip gömülü bir

4 Bu ve başka birçok örneğin PDF, Kitle Harası Servisi'nden www.kitleharasi.org.

faaliyet sistemini veya karşılaşmayı ortaklaşa sürdürdükleri vakit, çok sayıda ufak grubun yaşamında düzenli durumlar açığa çıkar: Katılımcılar bir buluşma ayarlar, bir oyun oynar, bir filmi tartışır veya birlikte bir sigara molası verirler. Bu toplanışlara “grup buluşmaları” demek ise doğrudan doğruya grubun incelendiğini düşünmeye yol açar. Aslında bunlar, bir grubun mensubu olan kişilerin buluşmalarıdır ve bu buluşma daveti grubun karşı karşıya olduğu meseleler dolayısıyla yapılırsa dahi eldeki ilk veri, grubun mensuplarıyla değil buluşmadaki katılımcılarla ilgilidir.

Bu gibi durumlarda grup yaşamı alanıyla yüz yüze etkileşim alanı arasında bir örtüşmenin muhtemel olduğu doğrudur. Mesela ufak bir grubun liderliği, mensupların toplanışları esnasında liderin veya en çok konuşanın ya da en sık hitap edilenin kim olduğu sorusuyla ifade edilebilir. Öte yandan, toplanışta sergilenen liderliğin, gruptaki liderliği hem etkilemesi hem de ondan etkilenmesi muhtemeldir. Ancak grup liderliği, sadece muhtelif toplanışlar sırasında kabul gören konumların “ortalamasından” meydana gelmez. Aslında grup öyle durumlarla karşı karşıya kalabilir ki bu durumlarda lider, bir buluşma sırasında liderliği başkalarına bırakmak konusunda tedbirli davranır ve grup mensuplarının toplanışları esnasında küçük bir rol aldığı ince bir yöntemle grubu kendine bağımlı hâle getirme kapasitesini sergiler. Grup liderinin bunu yapabilmesinin sebebi, “direksiyona geçmenin” gruplara değil, toplanışlara özgü bir imkân olmasıdır.

Benzer biçimde, ufak bir grupta meydana gelen hizipler, grup mensuplarının toplanışları esnasında oluşan mutabakatlarla örtüşebilir. Yine de biliyoruz ki yapısal yarılmamanın bu türden “açık” bir ifadesi grup açısından tehlikeli, toplanış sırasında bir faaliyetin gerçekleştirilme imkânı açısından ise yıkıcıdır; öyle ki bu durum çoğu zaman özellikle engellenir. Dolayısıyla, toplanışlar esnasındaki mutabakatlar grup içerisindeki hizipleri çapraz keser.

Ayrıca, grubun bütün mensupları toplanışta yegâne katkı

limcılar olduklarında ve toplanışın kendisi o gruba özgü bir işi yapmaya yöneldiğinde dahi, mevcut kişilerin, başka toplumsal grupların da mensupları olduklarını ve bu grupların her birinin de mevcut kişilerin ancak bir alt kümesini –hem de farklı birer alt kümesini– oluşturacağını kaçınılmaz biçimde anlayacağız. Toplanıştaki konumların bazılarının bu ayrımcı grup mensubiyetleri temelinde tahsis edilmesi mümkündür. Kuşkusuz, toplanıştaki diğer konumların; kabul görmüş deneyim, dil hâkimiyeti, buluşma yerine daha önce gelme veya yaş gibi, grup mensubiyeti haricindeki faktörler temelinde tahsis edilmesi de muhtemeldir.

Son olarak grubun maneviyatı ve mensuplarının dayanışma hissi buluşma sayısının artışıyla gelişim göstermesine rağmen, kendi mensuplarının tamamını içeren odaklı toplanışlara nadiren sahip güçlü gruplar ve çok sayıda odaklı toplanışa sahip zayıf gruplar mevcuttur.

Bir grubun mensubu olmakla bir toplanışta katılımcı olmak arasındaki fark dolayısıyla ortaya çıkanlar dışında başka meseleler de söz konusudur. Açıkça hem gruplara hem de toplanışlara ait özelliklerin bazıları, şeylerin iki farklı görünümünün derinlemesine bir incelemesini gerektirir. Bunun sebeplerinden biri, her iki durumun soyutlama düzeyindeki farklılıktır. Mesela toplanışlarda fevkalade önemli olabilen bir liderlik ilkesi, temel iletişim kurallarının korunmasıdır, başka bir deyişle “düzendir;” ancak liderliğin bu yönü, grup analizinde aynı öneme sahip gibi görünmemektedir. Benzer biçimde, çatışma-yönetimi hem gruplarda hem de toplanışlardaki bir gerekliliktir; fakat her birinde yönetilen şey farklı görünmektedir. Temel dikkat odağı, dikkat dağıtıcı muhtelif şeylerce tehdit edildiğinde, karşılaşmalarda gerilim açığa çıkar; bu tedirginlik hâli, tıpkı dikkat dağıtan şeyin münasip şekilde ve açıkça ifade edilmesi gibi, ince yöntemlerle idare edilir. Öyleyse, katılımcıların ait olduğu grubu tahrip etmesine rağmen ustalıkla idare edilen birtakım gerilimlerin, toplanıştaki etkileşimi mecrasına yeniden soktuğu durumlar mevcuttur. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Yukarıdaki argümanlar, bir grubun yapısıyla o grubun mensuplarından oluşan bir toplanışın yapısı arasındaki ampirik örtüşmenin, bu iki alan arasında sabit ve analitik bir ilişkiyi zaruri surette içermediğini ortaya koymayı amaçlıyordu. Grup çalışmaları için üretilen kavramlar ile karşılaşma çalışmaları için üretilenler analitik açıdan elbette ilişkili olabilir fakat bu ilişkiler hiçbir surette izahtan muaf değildir.

Son olarak, ufak gruplar ile odaklı toplanışlar arasında ayırım yapmak, hem geçici bir küçük grubun oluşum sürecinin hem de bu gurup ile bir karşılaşmadaki katılımcılardan oluşabilecek uzun vadeli gruplar arasındaki ilişkinin tetkikini mümkün kılar.

Ufak bir grubun tüm üyeleri ve yalnızca onlar, bir toplanışta bir araya geldiklerinde, bu toplanışın etkisi, söz konusu faaliyetin sonucuna bağlı olarak, o ufak grubu az ya da çok güçlendirmek veya zayıflatmak olacaktır. Bir karşılaşmanın kendi grubunu oluşturma potansiyelinin ne için bir araya gelindiğine bağlı olduğu düşünülür ve bu potansiyel daha ziyade uzun vadeli bir gruba atfedilir. Genellikle, geçici bir dayanışma çemberinin, kendi dayanıklılığını geliştirmek ve hâlihazırda tesis edilmiş bir örüntüye tam anlamıyla uyum sağlamak için pek de bir şansı yokmuş gibi görünür. Ne var ki, aynı ufak grubun mensubu olmayan bireyler bir toplanışta bir araya geldiklerinde ve bilhassa bu kişiler birbiriyle daha önce herhangi bir ilişkisi olmayan yabancılar, karşılaşmanın teşvik ettiği grup oluşumu, karşılaşmanın katılımcılarının mensubu oldukları diğer bütün gruplara karşı bir noktada konumlanacaktır. Lokal düzeyde oluşan gruplar, en güçlü izlerini bu koşullar altında –bir toplanıştaki katılımcılar daha önce bir grupta bir araya gelmemişlerse ve gelmeleri de muhtemel değilse– bırakıyor gibi görünmektedir. İşte bu koşullar altında söz konusu iki örgütlenme biriminin yazgısı birbirine çok daha yakından bağlı gözükmektedir; toplanışın kendisi grup dayanışması üzerinde daha doğrudan bir etki göstermektedir. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Paradoksal olarak, bir toplanış kendi başına bir grup oluşturacak ve bu toplanışı, anılmaya değer bir olay olarak imleyen bir grup-oluşumuna yol açacaksa, bir veya iki yabancıнын içeri davet edilmesi gerekebilir; bu ise, kimi zaman, sosyal temaslar ekseninde itina ile gerçekleştirilir. Bu yabancılar, yeni oluşumun kendisinin katılımcılar arasında daha önceden mevcut olan ilişkilere ve gruplara nüfuz etmesini önleyerek, meydana gelen grup-oluşumunu teminat altına alırlar.

Oyunlardaki Eğlence⁵

MIRABELL ve FAINALL [*kartların başından kalkarlarken*]

MIRABELL: *Siz talihli bir adamsınız Bay Fainall.*

FAINALL: *Bitirdik mi?*

MIRABELL: *Nasıl isterseniz. Sizi eğlendirmek için oynayacağım.*

FAINALL: *Hayır. Size intikam alma şansını başka bir zaman vereceğim, bu kadar umursamaz olmadığınız zaman; şu an başka bir şey düşünüyor ve son derece dikkatsizce oynuyorsunuz; kaybeden bir kumarbazın kayıtsızlığı, kazananın hazzını azaltır. Bundan böyle, kendi itibar kaybını küçümseyen bir kadına kur yapmayacağım gibi, kendi makûs talihini hafife alan bir adamla da oynamayacağım.*

William Congreve, *The Way of The World*

Giriş

1. *Oyun ve Ciddiyet.* Gündelik hayatta oyunlar, boş zaman etkinliğinin parçası olarak ve prensipte “kolektif ve geleneksel yaşa-

5 Berkeley, Kaliforniya Üniversitesi Entegre Sosyal Bilim Teorisi Merkezine ve New York İnsan Ekolojisi Araştırma Cemiyetine bu yazının hazırlanması esnasında verdikleri destekten dolayı minnettarım.

mın dayanıklılığı ve sürekliliği üzerindeki önemli yansımalarından yoksun görülürler.⁶ Oyun oynamak eğlenceli olabilir ve eğlence, oyun oynamak için makbul bir nedendir tek başına. “Ciddi” faaliyete ilişkin yaklaşımının aksine birey, dolaysız zevke karşılık gelmeyen bir oyundan şikâyet etme ve zevkli olsun ya da olmasın o oyuna katılmamak için, keyifsizlik gibi, sudan bir sebep ileri sürme hakkı talep eder. Elbette titiz ve hırslı olanlar veya boş zaman etkinliğine tek başına girenler için eğlence değildir bu, ancak daha sonraki şahsi görüşleri öyle olması gerektiğini kanıtlar. Benzer şekilde görevliler oyun zamanının geldiğini bildirdiğinde, çocuklar, akıl hastaları ve mahkûmlar da etkin bir tercihe sahip olmayabilirler, fakat tam da bu şekilde bilfiil kısıtlanmış olmaları sebebiyle bu talihsiz kimseler, tüm kapasiteleri yerinde tam bir kişi olarak görülmezler.

Ciddi faaliyet, kendisini, sağladığı eğlence açısından meşrulaştırmaya gerek duymadığından, analitik bir eğlence görüşü geliştirmeyi ve eğlencenin, genel olarak etkileşim üzerinden izaahını şimdilik bir kenara bıraktık. Bu yazı ciddi bir eğlence incelemesiyle ne kadar ilerlenebileceğini görmeyi deniyor. Oyunlar üzerine bazı örnekler vererek toplumsal etkileşimin genel bir değerlendirmesiyle başlıyor. Oyunlardaki eğlence sorusu ise ancak daha sonra gündeme getiriliyor ve en sonunda çeşitli yanıtlara başvuruluyor.

2. *Karşılaşmalar*. Kişiler karşılıklı olarak dolaysız fiziki bulunuş içinde olduklarında gerçekleşen ve burada bir *karşılaşma* veya *odaklı toplanış* şeklinde adlandıracağım toplumsal tertibat türüyle sınırlıyorum kendimi. Katılımcılar için şunları içeriyor bu tertibat: görsel ve bilişsel anlamda münferit bir dikkat odağı; karşılıklı ve öncelikli olarak sözlü iletişime açıklık; güçlendirilmiş karşılıklı eylem bağıntısı; her katılımcı için diğer katılımcıların onu gözetlediğini algılama imkânını çoğaltan göz göze bir

6 Roger Cailliois'nın son derece yararlı bir makalesi olan “Unity of Play: Diversity of Games,” *Diogenes*, no. 19 (1957), s. 99. Ayrıca bkz. Johan Huizinga, *Homo Ludens* (Boston: Beacon Press, 1950), s. 28.

ekolojik kalabalık.⁷ Bu iletişim tertibatları dikkate alındığında, onların mevcudiyeti, etkileyici göstergeler aracılığıyla kabullenilme veya onaylanmaya meyillidir ve bu yüzden de muhtemelen bir “biz mantığı,” yani o anda *bizim* birlikte yaptığımız münferit bir şeyin hissi ortaya çıkar. Tıpkı karşılaşmanın başlangıcını ve bitişini beyan eden göstergeler veya bir birim olarak odaklı toplanış gibi, giriş ve çıkış ritüelleri de kullanılır. Ritüel tarafından desteklensin veya desteklenmesin karşılaşmalar, sapan/ihlal eden davranışlar için kusur giderici telafilerin yanı sıra katılımcılar arasındaki döngüsel duygu akışı için de iletişim temeli sağlar.

Odaklı toplanışların örnekleri şunlardır: *baş başa* bir görüşme; bir jüri istişaresi, bir kart oyunu, dans eden bir çift, fiziken birbirine yakın kişilerce müştereken gözetilen bir görev; sevişme; boks. Belli ki sırayla konuşmak, odaklı toplanışların dayandığı tek faaliyet türü değildir. Müştereken sürdürülebilir fiziki bir görev ön plana çıktığında “karşılaşma” ve “odaklı toplanış” terimleri isabetsiz görünebilir ve “gömülü faaliyet sistemi” gibi daha soyut bir terim kullanılabilir. Şunlar da eklenmelidir: Dolaysız olarak bir arada bulunan kişilerin kurucu bir karşılaşmaya iştirak etmesi gerekmez; bu yüzden de “odaksız bir toplanıştır” bu; dolaysız olarak bir arada bulunan kişiler, bir partiye katılan herkesin bildiği gibi, farklı karşılaşmalara –“çok-odaklı toplanışa”– girebilirler ve sırf göstermelik olarak bir karşılaşmaya iştirak eden kişiler eş zamanlı olarak ilave bir “tabi” karşılaşmayı sürdürebilirler. Son örnekteki “tabi” karşılaşma, örtülü ifadelerle veya ikinci karşılaşmanın itaatkârlık kısıtlaması vasıtasıyla sürdürülür ve böylece resmen hâkim olan karşılaşmaya mani olmaya son verir.

7 “Karşılaşma” terimi, değerini genel bir terim olarak azaltan gündelik bir anlam yelpazesine sahiptir. Bu terim kimi zaman bir başkasıyla yüz yüze görüşmeleri işaret etmek için, kimi zaman ise bir sosyal etkinlikte başkasıyla buluşmayı işaret etmek için kullanılır; etkinlik esnasında bir araya gelme sıklığı ise mevzubahis değildir. Bu anlamların hepsini göz ardı etmem gerekiyor. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Biçimlendirmeler

1. *Bağıntısızlık Kuralları*. Karşılaşmalar her yerdedir, ancak onları oluşturan unsuru sosyolojik açıdan tanımlamak güçtür. Şu varsayıma başvuracağım: Toplumsal yaşamın diğer her ögesi gibi bir karşılaşma da, yerine getirilen yükümlülüklerden ve gerçekleşen beklentilerden doğan ve toplumsal yaşamın yapısında bulunan müesses nizamı sergiler. Muhtemelen kendi düzenleri çöktüğünde ortaya çıkan şeylerin tetkiki üzerinden de odaklı toplanışların yapısı hakkında bilgi edinebilirdik. Ancak bu noktada başka bir yöntem öne çıkıyor. Toplumsal örgütlenmenin diğer öğelerinden ayırt edilmiş karşılaşmaların belirleyici özelliği, onların düzeninin, aslen iştirak ve terk etmeyle ve buradan hareketle de durumun tanımı olarak kabul edilmesi gereken unsurlarla ilgili olması gibi görünüyor. (Elbette karşılaşmanın, durumun *hangi* tanımını sürdürmekle mükellef olacağı, genellikle karşılaşmanın meydana geldiği toplumsal durum ve faaliyet sahası tarafından belirlenir). Bu durum tanımı çöktüğünde meydana gelenin ne olduğunu sorarak başlamak yerine, yeterince uzun süre kabullenildiğinde bu durum tanımının hangi perspektifleri dışladığını sorarak başlayabiliriz.⁸

Burada oyunlar iyi bir başlangıç noktası görevi görebilir. Oyunlar, katılımcıların, bağıntısızlık kuralları olarak adlandırılacak kurallara bağlı kalarak, oyun süresince kullanılan ekipmanın estetik, duygusal veya nakdi değerinden feragat etmeye nasıl da istekli olduklarını açıkça gösterir. Mesela, görünen o ki, dama oyunu ister karelere ayrılmış bir muşamba parçası üzerinde şişe kapaklarıyla, ister işlemeli mermer üzerinde altından heykelciklerle, isterse de özel olarak tanzim edilmiş bir meydan-

8 Bu noktadaki yönelimimi Harold Garfinkel'dan alıyorum; özellikle onun yayımlanmamış bir yazısından: "Some Conceptions of and Experiments With 'Trust' as a Condition of Stable Concerted Action." Bu yazıya son zamanlarda yapılan bir başvuru A. K. Cohen'in şu yazısında bulunabilir: "The Study of Social Disorganization and Deviant Behavior," R. K. Merton, L. Broom, and L. S. Cottrell, Jr., *Sociology Today* içinde (New York: Basic Books, 1959), s. 401-410, Aralık 1954, s. 74 ve devamı.

daki renkli kaldırım taşları üzerine dikilen üniformalı insanlarla oynansın, oyuncu çifti oyuna “aynı” pozisyonlarla başlayıp aynı hamle ve karşı hamle dizgesini kullanabilir ve de aynı heyecan eşiğine erişebilir.

Dünyadaki çoğu şeye karşı aldırılmazlık içeren bu yapının zarafeti ve kudreti, insan eğilimlerinin toplumsal örgütlenmesine yönelik büyük bir saygıyı barındırır. Kendini oyuna kaptırmış satranç oyuncularının bir kulpla kenara itilmiş bir taşı yeniden konumlandırmak konusunda birbirlerine yardım etmeye can attıkları füğ-benzeri⁹ bir tutumu, yani bir yan-karşılaşmanın, gerçekliğin aksanına uyarlanmış asli bir karşılaşmayla eşzamanlı olarak sürüp gidişini düşünün; ve bunu da, o olayı kendisiyle bağlantılı gerçeklikten ayırıp bize temel bir sürecin net bir örneğini sunacak şekilde düşünün. Bunun bir başka örneği okul çağındaki çocukların, mahkûmların, savaş esirlerinin ve akıl hastalarının, birtakım özel kurallardan oluşan ve üzerinde oyun oynadıkları tahtanın bir parçası olan sınırlayıcı duvarı yeniden tanımlamaya hazır oldukları “duvar oyunlarında” görülür.¹⁰ Oyunlar dolaysız olaylar selini, Bateson’ın yerinde terimiyle, bir “çerçeveye” yerleştirirler ve bunu da bu çerçeve dâhilindeki her şeye uyarlanacak olan “anlam” türünü belirleyerek yaparlar.¹¹ Bağintisizlik kuralları harfiyen uygulanır, elbette sadece oyun süresi boyunca. Diğer zamanlarda oyuncu, oyun ekipmanının bir baba yadigarı olarak el üstünde tutulması gereken bir şey, verilen pahalı bir hediye veya kilitlenmemiş bir çekmecedeki ucuz ve yeri kolaylıkla doldurulabilir diğer eşyaların yanına istiflenen bir şey olabileceğinin tamamen farkında olacaktır. Bu anlamlar, oyun

9 Türkçe Söyleyen Notu [T.S.N.]: Burada kullanılan “füğ” sözcüğü, psikiyatrideki “dissosiyatif füğ” terimine gönderme yapmaktadır. Terim, kisinin kendi kimliğini yitirerek, gündelik mekânını terk ettiği bir anomaliyi tanımlar.

10 Örneğin bkz. P.R. Reid, *Escape from Colditz* (New York: Berkeley Publishing Corp., 1952).

11 Gregory Bateson, “A Theory of Play and Fantasy,” *Psychiatric Reports* 2 içinde, American Psychiatric Association, 1955, <https://www.aantey.org>

ekipmanın ele alınabileceği diğer çerçevelerin parçasıdır; birey ancak “çerçeveyi kırdığında” ve bir başka perspektifin egemen olması beklenirken tek bir perspektifi saygısızca savunmaya çalıştığında bu anlamlar karmaşaya neden olurlar.

Tıpkı maddi bağlamın özellikleri hariç tutulup bir karşılaşmanın karşılıklı faaliyetine nüfuz etmelerine müsaade edilmediğinde olduğu gibi, katılımcıların belirli özellikleri de sanki mevcut değillermiş gibi ele alınır. Bu sebeple şimdi oyunlardan sosyal etkinliklere geçelim. Simmel’in “saf sosyallik” eksenindeki karşılaşmalara ilişkin meşhur tanımı birtakım örnekler sunar:

Gerçek şu ki toplanıştaki katılımcıların nesnel sıfatlar –söz konusu belirli toplanış dışında merkezileşmiş sıfatlar– bakımından sahip olabilecekleri şey ne olursa olsun, bunlar o toplanışa dâhil olmak zorunda değildir. Zenginlik, toplumsal konum, bilgelik, şöret, istisnai beceri ve hüneler sosyallikte herhangi bir rol oynamayabilirler. Olsa olsa, genel anlamda, gerçekliğin sosyallik denilen toplumsal sanat eserine tek başına dâhil olmasına imkân tanıyan gayri maddi karakterdeki küçük farklılıkların rolünü icra edebilirler.¹²

Sosyallik, kişinin sanki herkes eşit “-miş gibi yaptığı” ve aynı zamanda onların her biri tarafından da onurlandırılıyor-muş gibi davrandığı oyundur.¹³

Başkalarıyla homojen etkileşimin bireye dayattığı kişisel karakterin bu indirgenişi, bireyin varını yoğunu ortaya koymasına bile sebep olur; deyim yerindeyse nezaket, güçlü ve sıra dışı bireyin, sırf kendisini zayıf olanın dengi kulmasını değil, sanki zayıf olan çok daha değerli ve üstünmüş gibi davranmasını dahi sağlayan karakteristik bir toplumsal davranış niteliğidir.¹⁴

12 George Simmel, *The Sociology of George Simmel*, çev. K.H. Wolff (Gelncoe: The Free Press, 1950), ss. 45-46.

13 *Age.*, s. 49.

14 *Age.*, ss. 48-49. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Simmel'in, sosyalliği, ciddi yaşamın çetrefilli işlerinden keskin biçimde ayrılmış "saf" bir oyun türü olarak ele almaya dönük şaşırtıcı gayreti, sosyologların, sosyallik içerisindeki bağıntısızlık kurallarını ciddi yaşam sahalarındaki benzer kurallarla birlikte tanımlamada başarısız olmalarından kısmen sorumludur. Ciddi yaşam sahalarındaki bu kuralların iyi bir örneği, Batılı bürokratik idarelerin gayri şahsi ve hesaplanabilir yönlerinde bulunur. Bu noktada Weber, tıpkı Simmel'de olduğu gibi, bir olgu olarak ifade edilen şeyi bir eğilim olarak kabul etmemiz şartıyla apaçık bir metin sunar.

Bir işin "nesnel" tasfiyesi, en temelde işin *hesaplanabilir kurallar* uyarınca ve "kişilere aldırmadan" tasfiye edilmesidir.

"Kişilere aldırmadan" ifadesi, ayrıca piyasanın ve genel olarak da saf ekonomik çıkarların tüm uğraşlarının şiarıdır. Bürokratik tahakkümün tutarlı bir icrası "onur" statüsünün kademelenendirilmesi demektir..."

Bahsi geçen ikinci unsur olan "hesaplanabilir kurallar" da modern bürokrasi için fevkalade önem arz eder. Modern kültürün, özellikle onun teknik ve ekonomik temelinin özelliği, sonuçların bizzat bu "hesaplanabilirliğini" talep eder. Tam anlamıyla gelişim gösterdiğinde bürokrasi, özel anlamda, *sine ira ac studio*¹⁵ prensibi altında yer alır. Bürokrasi ne kadar "insansızlaştırılırsa," onun, kapitalizm tarafından bağrına basılan özgül doğası da o kadar mükemmel biçimde gelişim kaydeder ve resmi işten sevgiyi, nefreti ve tümüyle kişisel, irrasyonel ve duygusal olup hesaplama dan kaçan unsurların tamamını tasfiye etmede de o kadar başarılı olur.¹⁶

... Bürokrasinin karakteristik prensibi, otorite icrasının soyut intizamıdır; bu ise kişisel ve işlevsel anlamda "yasa önünde eşitlik" talebinin –dolayısıyla da "imtiyaz" korkusu ve "durum-

15 T.S.N.: (Lat.) Öfke duymadan ve taraf tutmadan.

16 Max Weber, *From Max Weber: Essays in Sociology*, çev. ve ed. H.H. Gerth ve C.W. Mills (New York: Oxford University Press, 1946), ss. 215-216. Vurgu orijinal metne aittir.

dan duruma" iş yapmanın ilkesel reddinin– bir sonucudur.¹⁷

Bu ifadelerin açık içeriği, odaklı toplanışlara değil idari örgütlenmeye yönelik olsa da; işlerin idaresinin, hükümetin ve yasanın elzem bir parçasının, bir resmi görevlinin ona danışanla veya vatandaşla olan doğrudan yüz yüze ilişkisi üzerinden incelenmesini de gerekli kılar. Parsons'ın Weber üzerine yaptığı yeniden yorumlama bürokrasinin bu yönünü daha açık bir dille ortaya koyar; bilhassa tıptaki uzman-hasta ilişkisinde örneklenildiği gibi "evrensellik" ve "duygusal tarafsızlık" kavramlarında:

Duygusal tarafsızlık, uygulamalı bir bilim insanı olan doktorun rolüyle de alakalıdır. Doktordan nesnel bir sorunu nesnel ve bilimsel açıdan savunulabilir terimlerde ele alması beklenir. Mesela belirli bir hastayı kişi olarak sevip sevmediği mevzu dışı olmak durumundadır; aslında belirli bir hastalıkla nasıl başa çıkılacağı gibi tamamen nesnel sorunlarla alakadar olması gerekir.¹⁸

Parsons, ilk eserinde esasen üst düzey mesleklerin ayırt edici özelliklerini ele almıştır, fakat ne gariptir ki Batı toplumundaki köklü her işi de neredeyse aynı ölçüde incelemiştir. Büyük ve meşhur mağazalardaki satış elemanları, statüsü veya alışverişinin muhtemel değeri ne olursa olsun bütün müşterilere aynı nezaketi göstermelerini gerektiren etik bir kılavuza sahiptir. "Nazik hizmet" ibaresi, bir çalışanın, müşteriler arasındaki bariz toplumsal farklılıklara aldırmadan, daima güler yüzlü bir mizaç ve tavır göstereceğine dair ortak bir beklentiye işaret eder.

Tıpkı birtakım toplumsal sıfatların, karşılaşmaların geniş yel-

17 *Age.*, s. 224.

18 Talcott Parsons, *The Social System* (Glencoe: The Free Press, 1951), s. 453. Evrensellik ve duygusal tarafsızlığa ilişkin ek bir inceleme için Parsons'ın bu terimleri kapsamlı biçimde ilk kez kullandığı şu yazıya bakınız: "The Professions and Social Structure," Bu yazı *Essays in Sociological Theory Pure and Applied* adlı eserinin 8. Bölümü olarak (ss. 185-199) yeniden basıldı: (Glencoe: The Free Press, 1949). Evrenselliğin biçimsel bir tanımı, T. Parsons ve E. Shils, ed. *Toward a General Theory of Action*'da bulunabilir: (Cambridge: Harvard University Press, 1954), ss. 82-83. <https://www.jstor.org/stable/1812111>

pazesindeki anlam sahasından dışlandığını fark ettiğimiz gibi, katılımcıların birtakım psikolojik hâl ve tutumları kontrol altında tutacaklarını da fark ederiz; bunu sebebi, neticede kişinin karşılaşmadaki hâkim atmosfere dâhil olmasını sağlayan genel kuralın, çatışmalı hislerin erteleneceğine ilişkin bir anlayışı içermesidir. Simmel, sosyal etkinlikler esnasındaki duygu yönetimine ilişkin tartışmasında bu temayı dile getirir:

Nezaketsizliktir bu; çünkü kişisel depresyon, coşku ve bunalım durumunu –kısacası kişinin en içsel yaşamının ışığı ve karanlığı– sergilerken, sosyalliğe hükmeden *etkileşime* mani olur.¹⁹

Daha genel olarak, kişi aslında münasip düşmeyen duygu-sunu bastırmak durumundadır; bu açıdan kuralın olağan işleyişinin anımsattığı ihlallere bakmamız gerekiyor. Elbette bu noktada Freud'un fikirleri merkezi bir önem arz ediyor; Freud kâh “kusurlu, tesadüfi ve semptomatik eylemleri” ve rüyaları kâh “üst-belirlenmiş” türden nükteleri kâh nevrozların ciddi dışavurumlarını ele alırken; failin, kendi emsali olan katılımcıların karşılaşma içerisinde bastırılmalarıyla ilgili his tiplerini inceler. Freud, başarılı biçimde zapt edilemeyen hisler, düşünceler ve tutumlara doğrudan doğruya; ifade edilmesine müsaade edilen şeye ilişkin kurallara ise bir nebze dolaylı olarak değinir.

... en çarpıcı işlevini rüyanın içeriğinde teşhis ettiğimiz özel işleyiş biçimi, psişik yaşamın sadece uyku hâline atfedilmemesidir; onun, uyanık hâlde yapılan kusurlu eylemler esnasında faaliyet hâlinde olduğuna dair çok miktarda kanıta sahibiz. Ayrıca aynı bağlantı, anormal ve tuhaf gelen bu psişik süreçlerin, işlevsel maraz hâli veya psişik faaliyetin kökleşmiş zayıflığı tarafından belirlendiğini varsaymaktan da alıkoynuyor bizi.

Kusurlu eylemlerin tıpkı rüya manzaraları gibi meydana gelmesini sağlayan bu tuhaf psişik işleyişin doğru anlaşılması, ancak psikonevrotik semptomların özellikle de histeri ve zorlantı nevrozunun psişik oluşumlarının kendi mekanizmaları içerisinde bu işleyiş biçiminin bütün asli özelliklerini yinelediğini keşfettikten sonra mümkün olacaktır. Bu yüzden araş-

tırmamızın devamı yola bu başlangıç noktasından koyulmak durumunda olacaktır.

Fakat kusurlu ve tesadüfi eylemlerin vesile olduğu en ağır durumların yanı sıra en mutedil olanların da ortak karakteri, *bilinçten uzaklaştırılmış olmasına rağmen kendini ifade etmek için tüm kapasitelerden mahrum olmayan bastırılmış psişik materyali defetme fenomenine işaret etme kabiliyetinde yatar.*²⁰

Herhangi bir akıl hastanesinde hasta (tıpkı yemek zamanında, bütün masayı ıstırap ve yeisle kaplayan bir sesle tuz istediğinde olduğu gibi), psikiyatristin “duruma uygun olmayan” bir duygunun sergilendiğini hissetmesini sağlayacak şekilde davranıldığı anlarda, daha üstünkörü örnekler bulunabilir; zira daha sonra bir “semptom” olarak görülecek olan şey, göze ilk çarpan şeydir; çünkü gündelik karşılaşmalar esnasında normalde dizginlenen duyguyla ilişkili bir kuralın ihlalidir bu.

Bu duygusal disiplinin ilginç bir yönü, bir katılımcının gayri resmi sohbet karşılaşmaları esnasında kullandığı açık öz-referansın miktarıyla alakalıdır. Aslında toplumumuzdaki sosyalleşme, bir çocuğun, “bana bak” veya “bunu yaparken beni izle”²¹ gibi taleplerin nesnesi olma durumundan çıkma oranıyla ölçülür; tıpkı “desosyalizasyonun,” öz-referansın artan açıklığı ve sürekliliğiyle ölçülebileceğinin fark edilmesi gibi.

Tıpkı birtakım arzu ve hislerin bir karşılaşma süresince erelenmesi gibi, katılımcının kendisini, mevcut karşılaşmanın süresi ve taraflarını kat eden taahhütlerden genellikle ayırdığını fark ederiz. Karşılaşmadan önce cereyan eden şeye ya da kaygı, huzursuzluk veya sabırsızlık olarak görülebilecek bir durumun

20 Sigmund Freud, *The Basic Writings of Sigmund Freud* (New York: Modern Library, 1938), ss. 177-178. Bu pasaj *Psychopatology of Everyday Life* adlı monografisinin son paragrafı olup vurgu orijinal metne aittir.

21 Katolik rahibe manastırlarında bu eğitim, olası bütün “tekillişmeleri,” kişinin kendisini öne çıkarabileceği veya geri kalanlardan ayırabileceği bütün yolları engellemek için eğitimci disiplini içerisinde derinleştirilmiştir.

ardından öngörülebilir bir şeye açıkça iştirak etmek, özel meşrulaştırma koşulları mevcut olmadığı takdirde, mevcut öteki kimselere bir saygısızlık olarak görülür ve kişiliğin istenmeyen niteliklerinin karşı tarafa nakledilmesine yol açar.

Karşılaşmanın karakterinin, bir ölçüde, bağıntısız veya çerçevede dışı addedilmesi gereken bir durumun özellikleriyle ilgili kurallara dayandığını ileri sürmüştüm. Bu kurallara bağlı kalmak, oyunu kurallarına göre oynamaktır. Dolayısıyla, bağıntısız olduğu açık olaylara iştirak edilmez; bağıntısız özel ilgiler akılda tutulmaz. Zahmetsiz bir ihmal etme sürece müdahil olur ve bu mümkün değilse etkin bir yön değiştirme veya ortadan kaldırma gerçekleşir. Bu son derece temel sürecin destansı örnekleri –bağıntısızlık kurallarının toplumsal etkileşimdeki işleyişi– akıl hastanelerinde bulunabilir; oyuncularından biri veya ikisi, esrarengiz hamleler yapmaya uğraşırken ve masa manik hastaların yaygarasıyla büsbütün kuşatılmışken, bir briç oyununa dalıp gitmiş hâldeki hastalar gözlemlenebilir. Burada, tüm dikkati kuşatan bir faaliyetin, katılımcıları anlam ve eylemin çok sayıda potansiyel dünyasından tecrit ederek onların etrafında bir hudut görevi gördüğü açık bir şekilde görülebilir. Bu kuşatıcı barikat olmasa katılımcılar muhtemelen eylem zeminlerinin kayıp gitmesiyle hareketsiz hâle getirilirlerdi.

2. *Gerçekleştirilen Kaynaklar.* O halde, odaklı bir toplantıda sergilenen toplumsal örgütlenme, bağıntısızlık kurallarının etkin işleyişinin bir sonucudur. Fakat bu, karşılaşmanın gerçekliğinden dışlanı tanımlamasına rağmen, orada içerilen hakkında hiçbir şey söylemez; bu yüzden şimdi sistematik bir görüş edinmemiz gerekiyor.

Yine oyunlar iyi bir başlangıç olabilir. Neye ilgi gösterilmesi gerektiğini söyleyen kurallar dizisi, neyin “gerçek” olarak değerlendirilebileceğini de söyler. Ortada bir olay olabilmesinin yegâne sebebi, bir dizi oyun-içerikli hadisenin olanağını yaratan oyunun kendisinin süreç içerisinde olmasıdır. Bu noktada bir “ifade ve yorumlama çabası” gereklidir.

Örneğin briç oyuncuları, birbirlerinin eylemlerine davranışsal hadiseler biçiminde cevap vermezler. Diğer oyuncunun elinden bir kartı çıkarıp masaya koymasını, “bir kartonu yere koyma” veya “bir kartın konumunu değiştirme” olayı olarak görmezler. Aksine, oyuncu, kartın konumunu değiştirerek, “elindeki ilk kart olan maça asını oynadığını” işaret eder. Oyuncunun bakış açısından, “ne olabilir?” sorusu bu kurallar bakımından gerektiği gibi kararlaştırılmıştır.²²

Bu oyun-içerikli olaylara ek olarak oyun-tarafından-üretilmiş roller ve kimliklerle de karşılaşırız. Satrançta bir taş esir alındığında, sadece tahtadaki pozisyonlarla değil oyun bilgisi ve kültürüyle de alakalı bir şey meydana gelir; belirli bir güç ve statüdeki bir taş, esir alan; kendine özgü bir karakteri olan diğer taş ise esir olur. “Üçüncüye gönderme” olayı ise sadece beysbolda gerçekleşebilir. Yine oyuncunun karşı karşıya kalması muhtemel olan bir dizi güç durum ve bu durumlarla başa çıkmak için ihtiyaç duyacağı beden ve zihin nitelikleri dâhilinde, üçüncü meydancı pozisyonunu bir tek beysbolda bulabiliriz.

Mümkün olayların matriksi ve sahnelenmeleri aracılığıyla olayların meydana geldiği rollerin dağılımı; hayati ve dramatik bir eylem sahasını, bir varlık düzlemini, bir anlam tertibatını ve aynı oyunun başka başka zamanlarda oynandığı dünyalar hariç diğer bütün dünyalardan farklı kendinde bir dünyayı birlikte kurarlar. Riezler, oyun ve ciddiyet hakkındaki fevkalade yazısında bu temaya ilişkin bir açıklama sunar:

En basit örnekle başlıyorum. Satranç veya briç gibi oyunlar oynarız. Bu oyunlar, oyuncuların gözetmekte hemfikir oldukları kurallara sahiptir. Bu kurallar “gerçek” dünyanın veya “olağan” yaşamın kuralları değildir. Satrancın kendi kralı [şah] ve kraliçesi [vezir], kendi şövalyeleri [atlar] ve piyadeleri [piyonlar], kendi geometrisi, kendi hareket yasaları, kendi talepleri ve amacı vardır. Kraliçe gerçek bir kraliçe değildir, ne de bir tahta veya fildişi parçasıdır. Oyunun ona sağladığı hareketlerle tanımlanan, oyun içerisindeki bir varlıktır. Oyun, kraliçenin kendisi

olduğu bağlamdır. Bu bağlam, gerçek dünyanın veya olağan yaşamın bağlamı değildir. Oyun, kendine özgü küçük bir kozmostur.²³

O hâlde oyunlar, dünya-kurucu faaliyetlerdir, Ciddi faaliyetlerin de bu niteliğe sahip olduğunu belirtmek istiyorum. Oyun-tarafından-üretilen gerçeklikle birebir örtüşen bir oyunun muhtelif oynanışlarının dışında bir dünyanın olmadığını görmeye hazır olsak da, ciddi bir [toplumsal] karşılaşmanın ona özgü bir anlamlar dünyası yaratan muhtelif örneklerini görmeye pek istekli değilizdir. Kişi, küçük bir masa etrafında oynanan bir poker oyununda soğukkanlılık sergileyebilir veya çift asla blöf yapma becerisi gösterebilir; yine benzer şekilde şoförün ve yayanın rolleri de tam anlamlarını ancak yolda kazanır ve yarı-gizli dikkatsizliğin veya her bireyin konuşma süresinin görece sıklığının anlamına dair birtakım şeyleri de ancak bir sohbetle açıkça iştirak eden insanlar arasında öğrenebiliriz. (Elbette kimi ciddi karşılaşmalarda kullanılan donanım, bir kozmos inşa etmek için oyun materyalleri kadar uygun değildir; çünkü daha büyük bir gerçekliğin, psikolojik açıdan gerçek olabilmesi için, sırf bu amaç doğrultusunda tasarlanmış bir oyun kadar iyi tasarlanmış olması nadir görülen bir durumdur. Yani dört başı mamur kimlikler oluşmayabilir ve daha sonra ele alacağımız üzere, oyuncuların hamlelerinden tam anlamıyla karşılıklı bir zaruret doğmayabilir).

Peki bu yüz yüze etkileşim dünyalarını nasıl betimleyebiliriz? Fanteziye ait olduklarını söyleyemeyiz; en azından ciddi veya gayri ciddi karşılaşmaların bu türden iştirakleri ürettiğini ileri sürecekssek. Bu dünyaların kendi mahallerinde üretildiğini de söyleyemeyiz; çünkü ister bir kart oyunundan ister bir ameliyat sırasındaki ekip çalışmasından bahsediyor olalım, genel kullanım, daha büyük bir toplumda kendine has bir tarihe ve buradan türetilecek anlamlara ilişkin geniş çaplı bir fikrî muta-

23 Kurt Riezler, "Play and Seriousness," *The Journal of Philosophy*, 38 (1941), ss. 505-517, <https://www.jstor.org/stable/2301515>

bakata sahip geleneksel donanımdan oluşur. Bir aşk öpücüğüyle dile getirilen şey ancak belirli etkileşim ortamlarında söz konusu olabilir, fakat bu türden bir hadiseyi tetiklemek onu sil baştan icat etmek değildir. Karşılaşma dünyasının, kendi mahallinde meydana gelen her şeyi içerdiğini de söyleyemeyiz. Mesela ister kendiliğinden ister kasıtlı olsun, bağıntısızlık kurallarınca o anki gerçeklik dışında bırakılmış, mahalli olarak üretilen sesler ve yine mahalli olarak icra edilen ancak katılım-dışı bedensel hareketler her karşılaşmada olacaktır. Ancak, odaklı toplanışların dünyalarıyla ilgili olarak yine de şunu söyleyebiliriz: Bu dünyalara ait her türden olay ve rolü gerçekleştirmeye yönelik materyal katılımcılar için mahalli olarak mevcuttur.

Burada hareketle de ben, odaklı toplanışları, her bir katılımcının, ihtiyaç duyulan her şeyi el altındaki materyalleri kullanarak şekillendirebileceği varsayımına dayanarak çözümlemeyi öneriyorum; o hâlde her karşılaşmanın unsurları tam deste bir iskambil kağıdı oluşturunmuş gibi ele alınacaktır. Oyuncuların yeterince uzun süre masada kalmaları koşuluyla, herhangi bir kart destesinin herhangi bir briç masasına getiremeyeceği teklif-el kombinasyonu yoktur; aynı şekilde bir müşteri, bir tezgâhtar ve bir kat müdürü, kendi aralarında, mağazada mümkün olan dramayı sonuna dek oynayabilirler. Ben, mahalli olarak gerçekleştirilebilen bu olay ve rollere *gerçekleştirilen kaynaklar* diyeceğim.²⁴

Tıpkı her bir karşılaşmanın, o karşılaşma dâhilinde tamamen gerçekleştirilebilir bir dünyanın parçası olan olayları sürdürmesi gibi, hiçbir ilgi gösterilmeyen veya ihmal edilen birçok mesele de organizasyonel bir zemine ve söz konusu karşılaşma türünün sınırlarının ötesinde kendi içinde bağıntılı bir anlam dünyasına sahip olacaktır. Bir patron, bir çalışanın evine akşam yemeğine gelip “herhangi bir diğer konuk gibi” muamele gördüğünde,

24 R.F. Bales, *Interaction Process Analysis* (Cambridge: Addison-Wesley, 1950), ss. 73-84, kaynaklar terimini kullanır fakat onu, dağılımın bir kaleminden ibaret olarak tanımlar. Diğer kitaplar ve yazılar, bunu bir deneyim olarak tanımlar.

kendiliğinden veya kasıtlı olarak ona yeterince hürmet gösterilmemesi, çalışanın evi ve iş yeri arasındaki farklılık üzerinden kavranabilecek bir meseledir. Bir adam evdeki hasta çocuğuna ilgi göstermeyip ahbablarıyla birlikte kendini bir golf oyununun atmosferine kaptırdığında bu, yine dikkat sahasından çıkmış, harici temellere sahip bir meseledir. Bir iştirak dâhilinde kendine yer bulamamış ve harici temellere sahip bu gibi meseleler, mevcut karşılaşmanın ve bu türden karşılaşmaların dışında sürekli bir anlama sahiptir.

3. *Dönüşüm Kuralları.* Gerçekleştirilmiş kaynakların mevcudiyeti dikkate alınırsa, açıktır ki bu kaynakların katılımcılara nasıl tahsis edileceği sorununun her odaklı toplantıda çözülmesi gerekir.²⁵ Muhtelif çözümler ne olursa olsun, belli ki katılımcıların sıfatları, tahsisi belirleme araçları olarak kullanılmak durumundadır. Bu tahsis sıfatlarının bazıları, özel bir ön karşılaşma aracılığıyla tamamen üretilebilir; tıpkı bir briç masasındaki katılımcıların, kart çekiminde üst ve ast kartlarla oynanan küçük bir oyuna göre seçilmesinde veya bir ekmek fırınında öncelik sırasını belirten numaralı kartların dağıtılmasında olduğu gibi. Başka durumlarda bu tahsis sıfatları, tıpkı ödüllerin oyun skoruna göre dağıtılmasında olduğu gibi doğrudan doğruya karşılaşmanın gerçekleşmiş dünyasından kaynaklanabilir.

Artık harici temellere sahip neredeyse bütün meselelerin (katılımcıların harici temellere sahip sıfatları dâhil) resmen bağıntısız addedildiği bir odaklı toplantısı tahayyül etmek mümkündür. Dolayısıyla bir hastanenin yatış servisindeki iki yabancınnın oynadığı bir dama oyunu, cinsiyet, yaş, dil, sosyoekonomik statü, fiziksel ve zihinsel durum, din, personel-hasta hiyerarşisi vb.den resmen bağımsız, muntazam bir etkileşimi meydana getirebilir. Fakat fiiliyatta, haricen gerçekleştirilmiş meselelere kimi resmi konumlar verilir ve bu meseleler, sadece kullanılan hitap şeklinin

25 Tahsis süreçlerine yönelik ilgi son zamanlarda Talcott Parsons'ın eserleriyle canlılık kazanmıştır, özellikle de T. Parsons and N.J. Smelser, *Economy and Society* (Glencoe: The Free Press, 1956), 135-140. <https://doi.org/10.1086/2301100>

belirleyicileri olsalar bile o durumun bariz unsurları biçiminde rol oynayarak çoğu karşılaşmaya nüfuz eder; mesela iki müşterinin, birine Bay diğerine Bayan şeklinde hitap edilmesi haricinde aynı muameleyi görmesinde olduğu gibi. İngiliz seçkinlerinin klasik deyişi, “Tenis oynayacak kimse var mı?”, tam olarak herhangi bir *kimseyi* kastetmez; her ne kadar özel tenis hocalarının muğlak biçimde *kimse* olarak tanımlanmasına izin verilmişse de bir hizmetçinin kendisini bu şekilde tanımlamasına müsaade edildiği kaydedilmemiştir.²⁶ Bir toplantı başkanının rolü mahalli olarak gerçekleştirilmiş bir kaynaktır, fakat tartışma bütünüyle kontrol altında olmayan meselelerle ilgili de olabilir; tıpkı başkanlık koltuğuna kimin geçeceği sorununun, harici temellere sahip faktörlerce –mesela hisse senedi sahipliği– tayin edilebilmesi gibi. Bir karşılaşmadaki katılımcıların, kendilerini harici temellere sahip meselelerden ayırdıkları katı bariyerin, şimdi o kadar da katı olmadığı görülmektedir; bu bariyer, aynı bir kalbur gibi, harici temellere sahip birkaç meselenin karşılaşmaya sirayet etmesine müsaade etmektedir.

Haricen gerçekleştirilmiş fakat resmen de onaylanmış bu meseleler, çoğu zaman, katılımcılar seçilir seçilmez ne kadar kaynağın dağıtılacağından ziyade, karşılaşmaya kimin katılması gerektiğini kararlaştırıyor gibi görünmektedir; ama ilk durum da

26 Burada iki tür dışlamadan söz edilebileceği belirtilmelidir; bunlardan biri, belirli bir karşılaşmaya kimin kimle birlikte katılacağını belirler; diğeri ise herhangi bir koşul altında bu tür bir karşılaşmaya katılma izninin kime verileceğini, daha muğlak bir şekilde, belirler. Sosyologların sözünü ettikleri, İngiltere’nin Altın Çağı’nda hizmetçiler, kendi aralarında bile, tenis oynamak için yetersiz addedilirlerdi. Benzer biçimde, satrancın, saray erkânına hasredildiği dönemler olmuştur ve oyunu kaçak bir şekilde oynayanların cezalandırıldığına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. (“Kraliyet oyununun” bu ve başka yönleri için Norman Reider’in şu ilginç yazısına bakınız: Norman REider, “Chess, Oedipus and the Mater Dolorosa,” *The International Journal of Psycho-Analysis*, 40 [1959]; *Psychoanalysis and the Psychoanalytic Review*, 47 [1960’ta yiniden yayımlandı.]). Bizim toplumumuzda, belli bir yaşın altındaki kadınların hiçbir kimseyle cinsel karşılaşmalara katılamayacağını ve söz konusu yaşın üzerindeki kadınların da ancak belirli diğer karşılaşma kategorilerine katılabileceğini belirleyen bir diskursta söz eder.

mümkündür. Bu yüzden pay ve paydaşın belirlenmesiyle gayet iyi biçimde tanzim edilebilen sosyal briç oyunlarında, karı-kocanın genellikle ya sadece birbirilerine karşı ya da paydaş olarak oynamaları gerekir ve her iki durumda da evlilik meselesi oyun sürecine resmen dâhil olur. Ancak buradaki mevzu, haricen gerçekleştirilmiş bir niteliğe, kendisi gibi *diğer* sıfatları dışlamanın bir yolu olarak işlemeye devam eden bir tahsis sıfatı biçiminde resmi bir bağıntının sunulmasıdır.²⁷ Bunun açık bir örneği, masadaki önceliğin hükümetteki makama göre verildiği bir devlet yemeğidir; bu sebeple, mahalli olarak işlemesi planlanan harici temellere sahip sıfatların ve soyluluk unvanlarının, önceliğin belirleyici faktörleri olarak özellikle dışlanması gerekir ve bariz biçimde de dışlanır.²⁸

Bir karşılaşmada sürdürülen düzenin aşağıdaki formülüne artık ulaşmış bulunuyoruz: Roller ve olayların mahalli olarak gerçekleştirilmiş dünyası, katılımcının alakadar olunan, harici temellere sahip meselelerle irtibatını keser; fakat bu harici meselelerden birkaçının, etkileşim dünyasına, bu dünyanın resmi bir parçası olarak girmesine imkân tanır. Karşılaşmanın katılımcılarının sıfatlarını oluşturan daha büyük bir dünyada yer alan bu özellikler özel bir öneme sahiptir; çünkü bu sıfatlar, mahalli olarak gerçekleştirilen kaynakların dağıtım biçiminin potansiyel belirleyicileridir.

Şunu da görmemiz gerekiyor ki mesele, potansiyel olarak belirleyici sıfatların bazılarının tahsis işlevine müsaade edilip bazılarına edilmemesinden ibaret değildir. Çoğu durumda, bir karşılaşmada tam anlamıyla gerçekleştirilen kaynakların, bir sifa-

27 Elbette, çoğu zaman, kanıksanmış veya (bir diplomatik konutun uzunluğu gibi) önemsiz olan ve harici temellere sahip sıfatlar kullanılarak, harici temellere sahip ve ihtilaflı olabilen diğer sıfatlar durumun kendisinden dışlanabilir.

28 Emily Post, *Etiquette* (New York: Funk and Wagnalls, 1937), s. 681: Unvan her zaman resmidir. Bu da demek oluyor ki “Büyükelçi Ekselansları” olan düürüst Bay Smith, resmi olarak Elçilik Sekreteri bir Prens veya Dük unvanına sahiptir. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

tın daha büyük bir dünya içerisinde dağıtıldığı örüntüyle birebir örtüşen bir diğer örüntü içerisinde tahsis edilemeyeceğini teşhis etmediğimiz sürece, toplumsal etkileşim sahasının yetersiz bir idrakine erişmiş oluruz. Bizler harici temellere sahip birtakım sıfatlardan, bir odaklı toplanışın karşılıklı faaliyeti dâhilinde “ifade edilmiş” biçimde bahsetmeye alışkınızdır; tıpkı akşam yemeğinde başköşenin patrona verilmesinde veya işin ne zaman başlayıp ne zaman biteceğine en yaşlı kişinin karar vermesine müsaade edilmesinde olduğu gibi. Ancak, kimi istisnalar dışında, bu harici meseleleri ifade etmenin araçları, harici temellere sahip tüm nüansları ifade etmek için yeterince rafine değildir. Bu yüzden, mahalli olarak üretilen ve gerçekleştirilen ve bir patrona masada gösterilen saygının, şehir dışından gelen bir ziyaretçiye, hastaneden taburcu olan bir aile mensubuna, ilköğretimden ortaöğretime yeni geçen bir çocuğa veya yukarıda bahsettiğimiz patronun patronuna başka bir vesileyle gösterilmesi gerekebilir. Ve masadaki ikinci köşe, toplumsal konumunun onur konuğununkine ne kadar yakın veya uzak olduğuna bakılmaksızın ikinci mevkide bir kişiye ayrılabilir. Başköşe sadece önceliği gösterebilir ve bu sıralama, kendi sosyoekonomik ve mensubiyet özellikleri sayesinde orada bulunanlar arasında mevcut olabilen sonsuz sayıdaki farklı ilişki kümelerinin kabataslak bir yansımasıdır sadece. Öyleyse genel olarak bir karşılaşmada zuhur eden “itibar” veya “saygı,” daha büyük bir dünyadaki yapıların son derece soyut bir yönünü kusursuzca “ifade eden” doğru istikametteki bir işaretten ibarettir ve harici temellere sahip katılımcı sıfatları açısından gösterilebilir.

Ancak, bir karşılaşmanın sınırını aştığında harici temellere sahip bir sığa ne olduğu sorusu daha çetrefilli bir sorudur: Harici temellere sahip özelliklerin sadece önünü kesmek (veya onları rastgele seçmek) veya onların kabataslak ifadelerini olanaklı kılmak değil, aynı zamanda onları kısmen tersine çevrilmiş –*İncil*’deki “sonuncular birinci ve birinciler de sonuncu olacak” şeklindeki inayetsizlik örneğinden negatifle bir sıralama– bir şe-

kilde takdim etmek de mümkündür. Dolayısıyla, toplumumuzda erkeklerin çocuklara ve kadınlara gösterdiği küçük nezaketlerin birçoğu bu tersine çevrilmiş karaktere sahiptir; tıpkı en genç ve güçsüz olanın onurlandırılmasının sebebinin gençlik ve güçsüzlüğün onurlandırılması değil, gündelik pratiğin törensel bir tersine çevrilişi olması gibi. Bu durumun daha aşırı örnekleri, bazı tören ve şenlikler esansında görülebilir. Gluckman'ın ileri sürdüğü gibi:

“Noel’de, ve yalnızca Noel’de, birtakım subaylar, bir masa etrafındaki insanlara hizmet ederler. Rollerin bu tersine çevrilişi tören ve ritüellerde gayet iyi bilinmektedir.”²⁹

Benzer şekilde, hahamların son derece güçlü olduğu Polonya gettolarında, yılda bir kere, bir serseri bu hahamlara saydıran bir vaaz verirdi sinagogda...³⁰

Bu durumun kurumsal bir çeşidi, öğrencilerin hoca, hastaların psikiyatrist ve mahkûmların da gardiyan rolü oynadıkları yıllık skeç ve oyunların üretildiği çoğu “total kurumda” bulunabilir.³¹ Yine, Batı Hint Adalarına özgü bir “voodoo” büyüsü yapılırken, meydana atılıp başrolü oynamaya meyilli olanlar, topluluğun genel olarak ast bir konum verdiği kişiler olabilmektedir.³²

Şimdi bir durum değerlendirmesi yapalım tekrar. Dikkatimizi daha büyük dünya ile, odaklı bir toplanişa gömülü olan karşılıklı faaliyet arasındaki sınıra çevirdik ve dış dünyadan gelen özelliklerin karşılaşma dâhilinde seçici olarak nasıl ele alındığını sorduk. Haricen gerçekleştirilmiş özelliklere karşı bariyerin, yekpare bir duvardan ziyade bir ekrana benzediğini bulguladık

29 Max Gluckman, *Custom and Conflict in Africa* (Glencoe: The Free Press, 1955), s. 109.

30 *Age.*, s. 132.

31 E. Goffman, “The Characteristics of Total Institutions,” *Symposium on Preventive and Social Psychiatry* içinde (Washington, D.C.: Walter Reed Army Institute of Research, 15-17 Nisan 1957), ss. 77-78.

32 Alfred Métraux, *Dramatic Elements in Ritual Possession*, *Diogenes*, No. 11 (1955), s. 29. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

ve böylelikle bu ekranın seçim yapmakla kalmayıp içinden geçen şeyi dönüştürdüğünü ve başkalaştırdığını görmeye başladık. Daha kesin bir dille söylersek, katılımcılara neye katılmamaları gerektiğini söyleyen kısıtlayıcı kuralları ve onlara neyi kabul edebileceklerini söyleyen destekleyici kuralları ele aldık. (Bu kurallar, toplumsal örgütlenmenin büyük temalarından birini, her karşılaşmanın çevreleyen bir toplumda yer almasının temel bir yolunu temsil ederler). Buradan hareketle de, terimin geometrik anlamıyla, dönüşüm kurallarını bulduk; bir dışsal özellik örüntüsü karşılaşma içerisinde ifade edildiğinde hangi şekilsel değişikliklerin meydana geleceğini söyleyen, hem kısıtlayıcı hem de destekleyici olan kuralları.

Bir karşılaşmanın dönüşüm kuralları, içsel düzenin bir bileşeni olan herhangi bir özelliğin akıbetini betimler. Harici temellere sahip toplumsal sıfatlara özel bir dikkat gösteriyorum; çünkü bunlar geleneksel sosyolojik analizde merkezi bir önem arz ederler. Bu niteliklerin, karşılaşmaların dönüşüm kurallarıyla ilişkili bir izahı, genelde “hürmet örüntüleri” olarak adlandırılanın yüz yüze örneklerini, bu noktada hürmeti kişilerarası bir ritüel olarak tanımlayarak, doğrudan ve analitik biçimde ele almamızı sağlar.³³ Bu örüntüler daha büyük toplumdaki elzem toplumsal sıfatların, yüz yüze etkileşimin somut durumları esnasında ele alınma biçimini tesis eder.

33 Bkz. E. Goffman, “The Nature of Deference and Demeanor,” *American Anthropologist*, 58 (1956), ss. 473-502. Kısmen, Tocqueville’inki gibi, yolculuk hikâyelerinin yeniden okunmasından kaynaklanan, büyük-ölçekli toplumların karakterlerini karşılaştırmaya yönelik son dönem ilgi, bir toplumun karakterini, onun içerisinde meydana gelen, bilhassa kamusal ve yarı-kamusal mekânlarda gerçekleşen kişisel karşılaşmaların eşitlikçi ve eşitsizlikçi karakteriyle betimlemeye yol açtı. Kamusal alandaki davranış kuralları ve bunların dönüşümü toplumun önemli bir unsuru olmasına karşın, bize o toplumun toplumsal yapısının bir betimlemesini kesinlikle sunmaz. Bir toplumdaki temel haklar ve iktidarın dağılımıyla sohbet teveccühlerinin dağıtılması arasında büyük bir fark vardır. <https://rantey.org>

Karşılaşmaların Dinamikleri

1. *Oyunlar, Maç ve Müsabaka.* Bu yazıda oyunları yüz yüze etkileşimin örnekleri olarak gayri resmi biçimde ele almak yararlı oldu şu ana kadar. Muhakkak ki bu türden bir yöntemin örnekleri mevcuttur. Toplumsal faaliyeti inceleyen araştırmacılar, geleneksel ve deneysel oyunları, çalışma modelleri olarak giderek daha çok kullanıyor. Oyunlar, gerçek-yaşam durumlarının yapısını basit bir şekilde sergiliyor gibi görünür. Bizi ciddi yaşama ait olanakların gösterisine çekerek ondan koparır. Gerçekliğin yapısında bulunanı görmeye hazır ve yaşamı en canlı unsuruna indirgemeye nazır kriz yöneticileri olarak dünyaya geri döneriz.

Ancak oyun-teorisi yaklaşımı, yüz yüze etkileşim çalışması açısından önemli sınırlamalar da içerir. Bu sınırlamaları ele alıp kavramadan önce, gerekli görünen bu tür tanımları takdim ederek, kaynaklandıkları perspektifi daha dikkatli biçimde incelememiz gerekiyor.

Oyun modeli, sosyal psikolojinin kabullenilmiş dili için can alıcı sonuçlara sahiptir; bilhassa birey, iletişim ve etkileşim gibi anahtar kavramlar için.³⁴ “Birey” kavramı, muntazam şekilde ikiye ayrılır. Bir tarafta, bir “çıkar-kimliği,” “takım” veya “taraf” a sahibizdir; bu ise oyunun sonucu ve malum fayda işlevi uyarınca kazanan veya kaybeden ancak etten-kemikten olmayan bir şeydir; böylece, bir ilkeye değil de, düşünen ve eyleyen ama bunu, oynadığı taraf için yapan bir oyun-failine, bir “oyuncu”ya sahip oluruz. “İletişimsel faaliyet” kavramı da benzer bir değişim geçirir: bir oyundaki temel faaliyet *hamle*dir; hamleler ne mesajlar gibi iletilir ne de iş ve vazifeler gibi icra edilir; hamle *yapılır* veya *geri alınır*. Bir hamle yapmak, faili üzerinden eylemde bulunan bir ilkenin, kendini bir pozisyona bağlayabilmesini sağlayan bir-takım toplumsal tertipler gerektirir. Bir pozisyonun tutulduğu-

34 Burada T.C. Schelling’in çalışmasından yararlanıyorum; bu çalışma, *The Strategy of Conflict* adlı eserinin içerisinde bulunabilir (Cambridge: Harvard University Press, 1960).
DF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

nu iletmek, ilkinden tamamen farklı, başka bir hamledir; zira bu, oyunlardaki hedefimizin, rakip takıma bilgi vermeden bir hamle yapmak olduğu gerçeğiyle de kanıtlanır. Son olarak, etkileşim bağlamındaki durumu, her biri son derece özel eylem koşullarını kabul etmesine karşın, tek bir çıkar veya bahis tipini rasyonel olarak dayatan takımlara indirgeyen bir oyun perspektifiyle karşılarız. Her hamle az sayıdaki olasılık içerisinde seçilmek durumundadır, bu olasılıklar ise büyük ölçüde rakip takımın önceki hamlesiyle belirlenir, tıpkı her hamlenin, rakibin erimindeki bir sonraki olasılıkları büyük ölçüde belirlemesi gibi. Her takım bu karşılıklı belirlenimin farkındadır ve bunu kontrol etmeye yönelir; her takım için nihai sonuç bu taktik savaşında nasıl başarılı olacağına bağlıdır. Böylece etkileşim kavramı da dönüşüm geçirir: Dışsal ve önemsiz olabilen karşılıklı etkileşim kavramı yerine, şimdi karşılıklı kaçınılmazlığın yüksek oranda yapılaşmış bir formuna işaret eder.

Oyun literatüründe, iyi stratejiler bağlamındaki bilgiyle bağlantılı kurallar bütünü olarak tanımlanan *oyun* ile başından sonuna değin oynanan belirli bir oyunun tekil örneği olarak tanımlanan *maç* arasında bir ayrım yapılır.³⁵ Dolayısıyla *maç yapmak*, belirli bir maçı başlatan ve sonlandıran bir hamle-alış süreci olarak tanımlanır; eylem de bu sürece dâhildir ama sadece eylemin tam olarak oyunla-bağlantılı yönleri dâhildir.

Oyuncuların küçük bir masa etrafında karşı karşıya oturmasını gerektiren poker ve briç gibi oyunlar vardır. Maçı maddi olarak belirli bir zaman ve mekâna sabitleyen ama yine de rakip takımların birbirinin görüş sahasının dışında kalmasını gerektiren saklambaç ve savaş tatbikatı gibi oyunlar da vardır. Yine normalde oyuncuları bir araya toplayan ama bazen heveslilerince bir zaman ve mekân kısıtlaması olmadan, posta yoluyla oynanan satranç gibi başka oyunlar vardır.

35 John von Neumann and Oskar Morgenstern, *The Theory of Games and Economic Behaviour* (Princeton: Princeton University Press, 1944), s. 49.

Bir oyunu sürdürmek gibi belli bir amaç için yüz yüze bulunan kişiler arasında gerçekleşen etkileşim çeşitlerini, burada sözünü ettiğimiz maç yapmanın yanı sıra, maçın sonucuyla sıkı sıkıya bağlantılı olmayan ve oyun açısından tanımlanamayan bir faaliyet olarak *müşabaka* terimiyle adlandıracam. Görünürde bir oyunun maçlarını niteleyen odaklı toplanışı ise *müşabaka karşılaşması* olarak adlandıracam. Bir oyunun maçı oyunculara, bir müşabaka karşılaşması ise katılımcılara sahiptir.³⁶ Tıpkı oyuncu kavramının katılımcıdan yapılan bir soyutlama olması gibi, bir maç da ondan daha somut bir birim olan müşabaka karşılaşmasından yapılan özel bir soyutlamadır.

Artık bir müşabaka karşılaşmasının, bir oyunun maçları olarak mı yoksa müşabakanın durumları olarak mı görüldüğüne bağlı olarak farklı şekilde analiz edileceği açıktır. Bu meselelerden ilki kolayca saptanabilir ve sarıh, ikincisiye oldukça çetindir. Dört kişinin briç oynamak için masaya oturdukları saat ile masadan kalktıkları saat arasında organik bir etkileşim sistemi vücut bulur. Orada bir oyunun çok sayıda maçının mı yoksa tamamlanamayan tek bir maçın mı oynandığı, önemsiz farklara ve küçük duygusal değişimlere işaret eden ikincil bir öneme sahip olabilir. (Tamamlanmamış bir maç, layıkıyla sonlandırılmış bir karşılaşma gibi müşterek bir faaliyet de içerebilir). Oyunculardan biri telefona cevap vermek için ara verdiğinde, maç bir süreliğine durdurulup askıya alınabilir; ayrılan oyuncu telefonda çok uzun süre geçirir veya trajik haberlerle geri dönerse maç riske girebilir ve hatta bitebilir; fakat bir toplumsal mesele olan müşabaka karşılaşması için aynı şey geçerli değildir. Benzer şekilde, oyuncular maçı öylesine yapmak konusunda örtük olarak hemfikir olabilir veya ilgilerini maçtan uzaklaştırabilirler; ama maça yönelik bu asli tehdit, katılımcıların, kimi müşabaka karşı-

36 Bu noktayı, Pike'in resmi oyun ile tören arasındaki farka ilişkin faydalı tartışmasıyla karşılaştırınız: K.L. Pike, *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behaviour* (Glendale, Calif: Summer Institute of Linguistics, 1954), s. 44-45. - <https://rantey.org>

laşmalarının standart bir parçası olan yan-taraf karşılaşmalarına iştiraklerinin pekiştirilmesinden de kaynaklanabilir. Üstelik maçın sonucu üzerinde hiçbir sahici etki yaratmayacak şekilde davranacakları varsayımıyla yancılara resmen tahammül edilmesine rağmen; onların, müsabaka karşılaşmasının sosyal-psikolojik gerçekliğinin bütünleşik bir parçası olmaları da muhtemeldir; bu yancılar, oyuncular değil katılımcılardır ve oyunda herhangi bir rolleri olmamasına karşın müsabaka karşılaşmasında başrolü oynayabilirler. Her halükarda şunu belirtmeliyiz ki bir maç oyuncu olarak kazanmanıza rağmen, bu zaferden ancak bir katılımcı olarak keyif alabiliriz.

2. *Kendiliğinden İştirak*. Biçimlendirmeler kısmında etkileşim hakkında söylediklerim, kullanılan başlıca örnek olan müsabaka karşılaşmaları dâhil odaklı toplanışlar için de geçerlidir. Ayrıca tüm bunlar, bir yüz yüze ortamın sınırları dâhilinde gerçekleştirilmeyen faaliyet sistemleri için de geçerlidir. Mesela uzaktan oynanan oyunlar, bahsettiğimiz bağıntısızlık kurallarını, bir yorumlama şemasını ve o oyunun olasılıkları dâhilinde bütünüyle gerçekleştirilen kaynakları içerir. “Gazete oyunları” veya “kumar oyunları”³⁷ gibi, bir topluluk içerisinde üretilen ve gerçekleştirilebilir olan güdü ve pozisyonlara sahip bir meşgale topluluğunu içerisinde barındıran çok-konumlu oyun-benzeri faaliyetler de bu açıdan analiz edilebilir. Karşılaşmalarla ilgili şimdiye kadar ki değerlendirmelerin uygulama sınırı, yüz yüze etkileşimleri ve uzaktan müzakereleri çerçevelemek için biçimlendirilmiş yegâne kurallar bütününe sağlayan, idari kararname gibi davranış kodları içerisinde vurgulanır.

Ne var ki odaklı toplanışlar, etkileşime ilişkin biçimsel oyun-teorisi kavrayışının ihmal etmeye meylettiği eşsiz ve önemli özel-

37 Mesela bkz. Norton Long, “The Local Community as an Ecology of Games,” *American Journal of Sociology*, 64 (1958), ss. 251-256, bilhassa s. 253. *Man Mutable and Immutable* (Chicago: Regnery, 1950), s. 64’te Kurt Riezler veciz bir ifadede bulunur: “Tiyatro, politika, gazetecilik veya yüksek finans dünyasından söz ettiğimizde, insanın şöret, statü ve nüfuzu hedeflediği bir yanıtlar evreni içerisinde düşünme ve yaşama şeklinin bir tür birliğine işaret ederiz.”
Erişim: <https://rantey.org>

liklere sahiptir. Bana öyle geliyor ki bu özelliklerin en can alıcısı kendiliğinden iştirakin organizmik-psikobiyojik doğasıdır.³⁸ Yüz yüze davranışın bu bileşenine gerekli önemi vermek için bazı psikolojik isnatlar gereklidir.

Müşterek olsun olmasın bir faaliyette bulunduğunda, bireyin o faaliyet tarafından zapt edilmesi, içine çekilmesi ve ona kendini kaptırması –bir başka deyişle ona iştirak etmesi– muhtemeldir. Bu faaliyet hakkında kafa patlatmaktan sakınıp bir başka şeye eğilmeyi ise psikolojik açıdan lüzumsuz bulabilir. Böylece o faaliyet haricindeki meselelere ilişkin içten bir ihmalle birlikte görsel ve bilişsel bir meşguliyet meydana gelir.³⁹ Diğer bütün olaylardan zahmetsizce soyutlanmanın yanı sıra, Harry Stack Sullivan'ın deyişiyle, bu tür bir ihmali hem baskılama hem de bastırmadan ayıran “seçici bir dikkatsizlik” vuku bulur.⁴⁰ Birey bir karşılaşmada bulunduğunda, onun bilinçli farkındalığı birtakım müşterek şeyleri diriltip başka bütün her şeyi ihmal edebilir. Müşterek faaliyete bu kendiliğinden iştirak yoluyla birey, ideal anlamda rasyonel bir oyuncunun kendi tarafını ideal anlamda soyut bir oyun içerisinde bir pozisyona bağlamasından tamamen farklı bir şekilde, kendini karşılaşmaya adayarak o müşterek faaliyete arz edilen ve tabi olunan bir durumun bütünleşik parçası hâline gelir. Daha önce de değindiğimiz gibi, bir oyun hamlesi bir şey, bu hamlenin bir müsabaka karşılaşması esnasında tatbik edilmesi üzerinden gerçekleşen özdevinim bambaşka bir şeydir. Oyun kuralları ilkin, müsabaka karşılaşmasının yapısı ise diğer

38 Sosyal psikologlar arasında bu ögenin sarıh bir değerlendirmesi T.R. Sarbin tarafından “Role Theory,” “Organismic Dimension” kısmında sunulmuştur, ss. 233-235, Gardner Lindzey, ed. *Handbook of Social Psychology* içinde (Cambridge: Addison-Wesley, 1954). Ayrıca bkz. E.F. Borgata and L.S. Cottrell, Jr., “On the Classification of Groups,” *Sociometry*, 18 (1955), ss. 416-418.

39 E. Goffman, “Alienation from Interaction,” *Human Relation*, 10 (1957), s. 47.

40 H.S. Sullivan, *Clinical Studies in Psychiatry* (New York: Norton, 1956), ss. 38-76, bilhassa ss. 63-64.

lerini yönetir.⁴¹ Bir oyuncunun tahta üzerindeki mevcut pozisyonu posta yoluyla küçük işaretler şeklinde yeterli düzeyde iletilebilir olmasına karşın, onun müsabaka karşılaşmasına kendiliğinden iştirakinin kanıtının, sadece onun huzurunda bulunanlara yeterince iletilebileceğini belirtmek istiyorum bu noktada.

Müsabaka karşılaşmaları, karşılıklı bir faaliyetin doğrudan katılımcılarını oyunun abesliğine, muazzam toplumsal statü farklılıklarına ve başka gerçekliklere yönelik aleni taleplere rağmen, saygıdeğer rakiplere dönüştürerek, onları bütünüyle nasıl içine çekebildiğine dair mükemmel örnekler sunar bize:

Kral Edward (Kiny) arada bir Anne ile çay içmeye gelir ve saat altıda oraya vardığımda o da orada olurdu. İkimiz bu gibi durumlar için sürükleyici bir oyun icat etmiştik. Pantolonunun fiyakasına aldırmadan, üzerine iki parça tereyağlı ekmek (yağlı kısım alttaydı) koyduğum bacağına bana uzatırdı. Sonra ikimiz bahse girerdik (benim bahis paramı Anne verirdi) ve kazanan tereyağlı ekmek parçası da elbette üzerinde daha çok tereyağı bulunan olurdu. Bu oyun sürerken büyük bir heyecan yaşanırdı. Bazen o bazen de ben kazandırımdı. Derbinin galibi olmasına rağmen Kiny'nin coşkusu, ne mutlu ki bahislerinin niteliğinden etkilenmemişe benziyordu.⁴²

Bir müsabaka karşılaşması zoraki olarak veya oyuncuların ihtiyatlı tavırlarıyla başladığında bile, çoğunlukla buzların kısa süre içinde çözüldüğünü ve bütün oyuncuların birbirine senli benli bir hitap şekliyle seslendiğini görürüz.

41 Bu, oyun oynamakla biçimsel olarak ilgili stratejilerin somut yüz yüze etkileşimi ele almak için gerekli olmadığı anlamına gelmez. Olası bir blöfü değerlendirmek poker oyununun biçimsel bir parçasıdır; oyuncuya tavsiye edilen şey, rakibinin ikincil ve hesaplanmamış ifadelerini incelemektir. Oyunlar, oyuncunun, mahalli somut bir durumun görünürde oyun-dışı yönlerinden anlam çıkarmaya mecbur kaldığı pratikler içerisinde ziyadesiyle çeşitlenir; damada bu gibi meselelere dikkat etmek pek gerekmez, ama pokerde gerekir. Üstelik kimi oyunlardaki biçimsel kurallar müsabakanın sosyal-psikolojik karakteriyle alenen ilişkilidir; öyle ki mesela molalara müsaade edildiğinde geri kalan süre için bir zaman sınırı konulabilir.

42 Sonia Keppel, *Edwardian Daughter* (New York: British Book Centre, 1959), ss. 22-23. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Katılımcılar açısından mümkün olan tek şey, sürmekte olan karşılaşmaya iştirak etmek değildir; bu iştiraki belirli bir süre sürdürmeleri de gerekli görülür; bu sürenin çok fazla olması bir tür, çok az olmasıysa bir başka tür ihlaldir. Oyunların biçimsel mantığında bu elzem etkileşim yükümlülüğünün herhangi bir muadili yoktur; ancak müsabaka karşılaşmaları ile diğer türden odaklı toplanışlar arasında temel bir benzerlik vardır: Her ikisi de son derece ciddi ya da daha az ciddiyetle ele alınabilir.

Kendiliğinden iştirak faktörünün, karşılaşmaların örgütlenmesinde böylesine önemli olmasının sebebi nedir? Bu konuda bazı fikirler öne sürülebilir. Bir karşılaşmanın resmi dikkat odağına bir katılımcının kendiliğinden iştirak etmesi, kendi huzurundaki başkalarının emniyetine katkı sunarak onlara kendisinin ve maksatlarının ne olduğunu söyler. Üstelik karşılıklı bir faaliyete müşterek bir kendiliğinden iştirak, tüm katılımcılar arasında genellikle dışlayıcı türden bir dayanışma tesis eder ve ilişkiselliği, fiziki yakınlığı ve karşılıklı saygıyı ifade etmelerine imkân tanır; bu yüzden, tüm iyi niyetine rağmen bir kimsenin katılım sağlamadaki başarısızlığı, orada mevcut olanların veya genel ortamın reddini ifade eder. Son olarak, saptanmış dikkat odağına kendiliğinden iştirak, dönüşüm kuralları ve başka mümkün dünyaların gerçek-dışılığı tarafından tesis edilen dünyanın gerçekliğini onaylar ve durumun dolaysız tanımlarının geçerliliği de bu onaylamalara bağlıdır.

Kendiliğinden ortak-iştirakin değerlendirilmesi, sadece iki katılımcıya sahip karşılaşmalar esnasında özellikle önemli olabilir; çünkü etkileşimin, katılımcıları içine çekmedeki başarı veya başarısızlığı, katılımcılar tarafından kendi ilişkileri için belirleyici bir öneme sahip olarak algılanır. Bu noktada, sevişme edimi bize son derece yararlı veriler sağlar; zira partnerlerden en az biri için mahalli hadiselerin dikkat dağıtıcı olması kuvvetle muhtemel olsa da, bu gibi karşılaşmaların sürdürücü gücü ilişkinin

elzem bir testi hâline gelebilir.⁴³ Şunu da biliyoruz ki, hangi vesileyle tanışmış olurlarsa olsunlar, iki kişi arasındaki ilişki, kafalarından atmayı beceremedikleri fikirleri baskılamalarını gerektirecek bir hâle bürünebilir –tıpkı aynı kadının iki eski kocasının durumunda olduğu gibi– ve böylelikle birbirleriyle karşılaşma durumlarının tümünü berbat ederler.

Öyleyse kendiliğinden ortak-ıştirak sorusu, şeylerin merkezine yerleşir ve yüz yüze etkileşimin özel niteliklerini ayırt etmemize yardımcı olur. Çok-konumlu oyunlar ve oyun-benzeri faaliyetler, durumu kendi katılımcıları açısından tanımlar ve onlar için bir dünya yaratır. Ancak bu gibi çok-konumlu oyunlar kurumsallaştırıldıklarında bir tür gerçeklik piyasası –birey ne zaman kendini kaptırmaya karar verse orada bulunan bir dünya– sağlasalar bile; birey açısından, ilgisizlikle geçen sürelerle ve tutumlar ile hislerin geniş yelpazesine müsamaha gösteren müphem bir dünyadır bu. Çok-konumlu bir oyunun dünyasına çok fazla yatırım yapmak gerekmez çünkü oyun, her ne kadar durumun kendisini tanımlamasa da, onu canlı bir varoluşa dönüştürmez. “Pür oyunları” uzaktan oynamak pek de kolay sayılmaz; çünkü katılımcıların ıştırakinin şans üzerindeki etkisi çok küçük olabilir; posta yoluyla satranç oynayanlar sadece satranç düşkünleridir. Zira bir düşkün, tabiatı gereği, yağmur, uzatmalı bir maç ve uzaktan bir maç gibi unsurlar diğerleri için oyunun sonunu getirirken, bir sportif gerçeklik içerisinde zapt edilebilen kimsedir.

Yüz yüze oyunların ise kişinin gerçeklik hissiyle bambaşka bir ilişkisi vardır. Kişinin gözleri önünde cereyan eden bu faaliyet, durumun halis bir tanımı, gerçekliğin koyu kıvamına sahip şekilde tecrübe edildiğine güvence verir. Başka kişilerin ıştırakisi,

43 William Sansom’ın bir kısa öyküsünde bununla ilgili harika bir örnek bulunabilir: “The Kiss,” *Something Terrible, Something Lovely* içinde (New York: Harcourt, Brace, tarih yok), ss. 54-57. Oyun-teorisi terimleriyle biçimlendirildiği takdirde karşılaşmanın bu türü, birtakım oyun-dışı özelliklere açıkça sahip olacaktır. Bir kez başlayınca mola kararı kolay kolay açıklanamaz; yancılar genellikle berbat bir etkiye sahiptir, yedek oyuncular ise genellikle bulundukları PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

kendi fiili ilgilerinin kararsızlığına rağmen, meşguliyetin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesini teminat altına alır. Üstelik kendine bir dünya sunma noktasında, bir bakış, bir jest veya görüşle kişinin gömüldüğü gerçekliği bozan bir başkasından daha etkili bir fail yok gibi görünmektedir. Neredeyse her şey (hatta Kral Edward'ın pantolonu üzerindeki tereyağlı ekmek oyunu bile), sadece yüz yüze karşılaşmada durumun bir perspektifi ve tanımı için zemin hâline gelebilir; durumun bir tanımı, duyumsanan gerçekliğin canlı karakterini edinmek gibi iltimaslı bir şansa ancak burada sahip olabilir.

3. *Huzur ve Gerilim*. Şimdi son derece önemli bir hususa geliyoruz. Kendiliğinden iştirakin nesnelerinden meydana gelen dünya ile karşılaşmanın dönüşüm kurallarınca biçimlendirilen dünya örtüştürülebilir; bu iki dünya birbirleriyle tam olarak çakışır. Bu gibi koşullarda, bireyin meşgul olmakla mükellef olduğu şey ve etrafındakilerin algılamaya mahkûm olduğu tarz, onun kendiliğinden dikkatinin doğal eğilimi aracılığıyla gerçek hâline gelebilir ve de gelir. Bu tür bir mutabakat –ampirik bir hipotez olarak– mevcut olduğunda, katılımcıların *huzurlu* veya *doğal* olacağını, kısacası karşılaşmanın onlar için *öforik*⁴⁴ olacağını varsayıyorum.

Katılımcının –biri ikamet etmek zorunda olduğu diğeriyse kendiliğinden iştirakin onu canlandırdığı veya canlandırabileceği– iki mümkün dünyasının örtüşmemesi ve kendisini, dönüşüm kuralları tarafından ilgisiz ve gerçektışı olduğu beyan edilen meselelerin içine çekilmiş bulması da muhtemeldir. İkinci bir varsayımda daha bulunuyorum: Kendini böyle bir çatışmanın içinde bulan kişi, dönüşüm kurallarını sürdürmeye kendini bağlı hissedinceye dek bu çatışmayı tecrübe ederek, o durum içerisinde kendisini huzursuz, bıkkın veya tuhaf hissedecektir. Bu gibi koşullar altında, karşılaşmada onun açısından bir *gerilim*

44 T.S.N.: Kişinin taşıdığı, kendisini azalettiği ve hissettiği duygu hali.

*veya disfori hâinden*⁴⁵ söz edebiliriz; bu durumda kişi kendini *huzursuz* hisseder. Huzursuz katılımcı için iki temel durumun muhtemel olduğuna dikkat edelim: ya kendini resmen dışlanmış meselelere gömülü hâlde (esasen ele alacağımız durum budur) ya da kendini resmi dikkat odağı tarafından güçlü bir şekilde reddedilmiş hâlde bulabilir; tıpkı kendisini sıkılan, aşırı müdahil ve fevkalade rahatsız hissetmesine yol açan baskıladığı sorunlar ortaya çıktığında olduğu gibi.

Bir katılımcının karşılıklı faaliyete kendiliğinden iştirak etmediği algısı, ona, kendini bir karşılaşmaya kaptırabilen ve buna hazır biri olarak atfedilen kimliği itibarsızlaştırabilir ve diğerlerinin, karşılaşmaya kendi iştiraklerine ve dünyanın gerçekliğine ilişkin kendi inançlarını da zayıflatabilir. Bu yüzden normdan sapma, bütün karşılaşmaya sirayet eden bir “çarpan” etkisi yaratabilir.⁴⁶ Aynı şekilde, uygun bir iştirak modeli, söz konusu etkiyi başka bir istikamete çevirip topyekûn bir huzur sağlayabilir. Dolayısıyla zahmetsizce ve başkalarına sirayet etmeden idare edilebilen huzursuzluk türüne ve bireyi bunu yapmaya hazırlayan itidal türüne özel bir yer ayırmamız gerekiyor. Genellikle etkileşim süreçlerindeki ilgili ihmallerini örtbas etmekle meşgul olan alkolikler, uyuşturucu bağımlıları ve duygusal açıdan yoksun kimseler, karşılaşmadan bihaber olmakla bunu göstermek arasındaki bu sınıra odaklanırlar.

Huzur, kişiler tarafından “normal” bir hâl olarak tanımlanma eğilimde olmasına rağmen, aslında gündelik hayatta uzun süreliğine nadiren erişilen bir hâl benzetmektedir. Elbette bu noktada birtakım eğlenceli oyunlar göze çarpar; zira müsabaka karşılaşmalarında öforik etkileşime nispeten sık erişilir: müsabaka çoğunlukla eğlencedir. Öyleyse oyunların nasıl “eğlence” haline gelebildiğini ve eğlencenin de ne olduğunu anlamanın bütün karşılaşmalar hakkında birtakım önemli şeyler öğrenmekle eşdeğer olduğunu öne sürebiliriz.

45 T.S.N.: Kaygı, huzursuzluk, anksiyete hali.

46 Goffman, “Alienation”, *PDF* 1954. Arşivi - <https://rantey.org>

Açıkça anlaşılacağı gibi gerilim terimini (ve onun karşısı olan gerilim yokluğu veya huzur terimlerini) sınırlı ve özel bir anlamda kullanıyorum. Pokerde para kaybeden ve gerginlik içinde bir sonraki kartı bekleyen bir adamın burada tanımlandığı biçimiyle bir gerilim hâlinde olması gerekmez. Müşterek, mecburi ve kendiliğinden iştirakin bir kaynağı olan müsabaka karşılaşması o adam için yine de eğlence olabilir. Mağlup etmeye değer olmak için son derece maharetsiz olduğunu düşündüğü adamlarla oyna katlanmak kendisi için dikkate değer bir gerilim meselesi olabilmesine rağmen, böyle bir durum içerisinde daha az gerilim de yaşayabilir. Yinelerseniz, burada kullanıldığı haliyle gerilim, birey için kendiliğinden gerçek hâle gelen veya onun, mevcut gerçeklik olarak kabul etmeye kabil olduğu dünya ile ikamet etmeye mahkûm olduğu dünya arasında duyumsanan uyumsuzluğa işaret eder. Tıpkı odaklı bir toplanışın bağdaşım ve sürekliliğinin, bir sınırı sürdürmeye bağlı olması gibi bu bariyerin de gerilim yönetimine bağlı görüldüğünü göstermeye çalışacağım için söz konusu gerilim mefhumu argümanım açısından son derece önem taşıyor.

Kişiler kendilerini belirli şartlar altında bir karşılaşmaya öylesine kaptırabilirler ki onların dikkatini dağıtmak pratik anlamda imkânsız olabilir; böyle durumlarda hemen hemen hiç huzursuz olmayabilirler. Bu kendini kaptırma kapasitesine sahip olduğumuz hâlde, nasıl oluyor da disforiden yine de sakınamıyoruz?

Elbette yanıtlardan biri; katılımcıların genelde etkileşim bağlamından ve muhatapları olan diğer katılımcılardan kendilerini yabancılaşmış hissettikleri ve yersiz olan herhangi bir olayı ise bir hoşnutsuzluğu hissetme ve dışa vurmanın aracı olarak kullandıkları şeklindedir. Bir başka yanıt kimlikle ilgilidir. Bir karşılaşmanın örgütlenmesi ve bunun getirdiği durumun tanımı, katılımcıların kendi kimlikleri ve karşılaşmayı bir parçası olarak taşıyan toplumsal durumun niteliğiyle alakalı kavramlara bağlanır. Bu kimlikler karşılaşmanın örgütsel odaklarıdır. Huzursuzluğa yol açan olaylar rahatsız edici bir parçası olarak kalmaz,

genellikle etkileşimin örgütleyici kimliklerinin itibarını sarsan veya onları gölgede bırakan bilgiyi naklederler. Dolayısıyla bu tür olaylar kendi içlerinde ne kadar küçük olurlarsa olsunlar, katılımcıları bir sonraki adımda ne yapacakları veya ne olmak için uğraş vereceklerine dair afallamış hâlde bırakarak karşılaşmanın bütün tasarımını zayıflatabilirler.⁴⁷

Her halükarda, bütün kapasitelerimiz arasından kendiliğinden iştirake yönelik kapasitemiz, bilinçli kontrole en az tabi olan gibi görünmektedir; zira birtakım faaliyetlere kendiliğinden iştirak etmiş olmakla ilgilenmek, zorunlu olarak, söz konusu ilgiye kendiliğinden iştirak etmektir, faaliyete değil.

Her karşılaşmada birtakım gerilimler veya disforilerin, mecburi iştirakler ile kendiliğinden iştirakler arasında birtakım uyumsuzlukların var olmasının muhtemel olduğunu ileri sürmüştüm. Bununla birlikte verili bir karşılaşma için, fiili iştirakleri ve mecburi olanları mükemmel bir örtüşmeye taşıyarak, huzur veya öforiyi maksimum kılan bu şartları tahayyül etmek analitik bir ilgiyle alakalıdır. Bu şartları, karşılaşmanın *öfori işlevi* olarak adlandırabiliriz. Açıktır ki teoride, öforinin maksimum seviyesine iki farklı yolla erişilebilir. Bu yollardan biri, bunu, faaliyetin karakterini kabul ederek ve buradan hareketle de (öforinin korunması bakımından) en uygun yeni üyeleri kazanarak; diğeri ise yeni üyeleri kabul ederek ve onların toplumsal sıfatlarını da göz önünde tutarak, dâhilen-üretilmiş kaynakların en etkili tahsisini belirleyerek yapar. Mesela eğer ki bir akşam yemeğinin misafiri patronsa, durumun hakkından en iyi gelecek olanın, eşitlik ve hürmetin özel bir kombinasyonu olacağını düşünebiliriz. Ve mahalli olarak gerçekleştirilen kaynakların her özel tahsisi söz konusu olduğundaysa, misafirin harici temellere sahip toplumsal özelliklerinin, tam da durumu başarıyla nihayete erdirecek özellikler olduğunu ortaya çıkarabiliriz.

47 E. Goffman, "Embarrassment and Social Organization," *American Journal of Sociology*, 62 (1956), pp. 268-281. Arşivi - <https://rantey.org>

Elbette toplumsal meseleleri, belirli bir karşılaşmanın öfori işlevini gerçekleştirecek şekilde idare edebilmemiz her zaman olası değildir; fakat bunu, yapısal bir ideal ve fiili olayların yerleştirilebileceği bir sürecin sonu olarak tutmak yararlıdır. Küçük sosyal toplanışlar için davet listeleri hazırlayanlar ve büyük toplanışlar için rezervasyon yaptıranlar (her ne kadar girişimde bulunmaları gereken başka şartlar mevcut olsa da) gerçekten de zihinsel bir öfori kapasitesine sahiptirler.

Gariptir ki disfori meselesinin düşünmeye değer oluşunun tek sebebi, örneğin, azami derecede uygunsuz bir misafir kombinasyonu içeren bir parti vermeye ilişkin olarak kişilerin kimi zaman sahip oldukları fantezi değildir. Misal, Çin savaş esiri kamplarındaki yetkililerin, direnişi ve morali düşük tutmak amacıyla, “doğal” liderleri bir gruptan diğerine değiştirdikleri ve diğer esirler düşünüldüğünde sahip oldukları harici temeller yüzünden daha az saygı görecek başka esirlere resmen himaye edilen iktidar pozisyonları verdikleri raporlanmıştır.⁴⁸

4. *Hadiseler*. Böylece iki anahtar kavram olan dönüşüm kuralları ve etkileşim gerilimi takdim edilmiş ve aralarındaki ilişkiye dair öneriler de ortaya konulmuş oldu; mesela, dönüşüm kurallarının bir kümesinin, gerilimdeki geniş çaplı değişimler vasıtasıyla bağdaştırılabilir olması odaklı toplanışların karakteristiği olmasına karşın, dönüşüm kurallarındaki herhangi bir değişimin gerilimde dikkat çekici bir artış veya azalışa yol açması muhtemeldir. Şimdi, gerilim ile dönüşüm kurallarının aynı terimler setinin iki ögesi olduğunu teslim edersek, diğer öğelerin neye benzediğini görmeye çalışmamız gerekiyor.

Bir karşılaşma esnasında gerilim düzeyini aniden arttıran maksatlı veya maksatsız olaylar meydana gelir. Gündelik kullanım uyarınca bu tür olaylara *hadiseler* diyeceğim.

48 Bkz. E.H. Schein, “The Chinese Indoctrination Program for Prisoners of War,” *Psychiatry* 19 (1956): 53-63. Arşivi - <https://rantey.org>

Freud'un *Gündelik Hayatın Psikopatolojisi*'nde⁴⁹ büyük bir önem atfettiği en yaygın hadise türü, karşılaşmada yapılan baskılama işine ani bir yük bindiren bilgiyi istemsizce takdim eden, genellikle dil sürçmeleri, potlar, gaflar veya sözcüklerin yanlış kullanımı dediğimiz şeylerden oluşur.

Dil sürçmeleri istemsiz gibi görünse de dili sürçen kişi mesul tutulur. Paralel bir hadise türü de "ağızdan kaçan sözcükler" denilebilecek şeylerden kaynaklanır: Uygun veya masum bir anlama ve aynı zamanda resmi bağıntısızlığı zapt etme güçlüğü-nü aniden arttıran bir sese sahip olan sözcükler veya ifadelerdir bunlar. Mesela bir lise sınıfında cinsel meseleler ve cinsel statüler, eş-sesli varyantı açıkça cinsel olan bir sözcük ifade edilene dek etkin biçimde baskılanabilir ve böylelikle bir an için etkileşimi kafa karıştırıcı imalarla doldurabilir.

Bir başka hadise türü ise "işaret hâli" olarak adlandırılabilir; bir diğer deyişle şimdiye dek kolaylıkla reddedilen kimliklerin kabulünü ifade etmek için hepsi son derece uygun olan çevresel olayların kasıtsız ve istemsiz oluşumu olarak. Mesela iki kişi mesleki statü bakımından farklılıklarına hiçbir aldırış göstermeden bir sohbeti sürdürebilir; ta ki tesadüfen bir antreden tek sıra hâlinde geçmeleri gerekip bu durum her iki katılımcıyı da diğerini gücendirmeden öncelik sorununu nasıl idare edeceklerini düşünmeye sevk edinceye dek. Tam da bu endişenin üstünü örtme ihtiyacı, hâlihazırdaki sohbetten meşakkatli bir şekilde uzaklaşmaya yol açabilir.

Bu noktada, körler ve topallar gibi engelli kişilerin müstesna kaderinin, ağızdan kaçan sözcükler ve işaret hâllerinin meydana gelmesinin muhtemel olduğu bağlamlar yarattığı da not düşü-

49 Özellikle "Konuşmadaki Hatalar" kısmı. *Age*. ss. 69-86. Freud bu monografide esas itibarıyla beklenmedik ifadelerin konuşmacının bilinçdışının veya sadece baskılanmış istek ve kaygıların bir dışavurumu olarak anlamıyla ilgilenir. Daha sonra *Espriler ve Bilinçdışı İle İlişkileri*'nde bizim buradaki başlıca ilgilimiz olan hadisenin, içerisinde gerçekleştiği karşılaşmayla ilişkisine daha çok ağırlık verir.

lebilir. Kusurları⁵⁰ “görmemek” gibi ince ve standart bir kurala bağlı olan karşılaşmaların kırılğan bir huzura sahip olması olasıdır; çünkü neredeyse her fiziki hareket bir işaret hâline zemin hazırlayabilir ve benzer biçimde yaygın ifadelerin çoğu, karşılaşmayı daha önceden baskılanmış veya kendiliğinden ihmal edilmiş meselelerle doldurabilir. Irksal veya etnik bir damga taşıyan kişiler ve eski akıl hastaları, eski mahkûmlar ve eşcinseller gibi ahlaki bir damgası olanlar da bu kategoriyi paylaşırlar. Bu tür bireyler, kendilerini içinde buldukları hemen hemen her karşılaşmaya muhalif olmak gibi talihsiz bir durumla başa çıkmayı öğrenmek zorundadır. Bu gibi bir bireyin yaşamındaki merkezi sorun, ayrımcılığa maruz kalacak olması değil; topluluğun sıradan bir mensubuyla etkileşime girdiğinde her ikisinin de alenen değinilenlere kıyasla çok daha asli meseleleri baskılamaya koyulması ve göstermelik nezaketi ortadan kaldırma ihtimaline kendilerini hazırladıklarında dahi bunu gerçekleştirmeleridir. Cooley, akıl hastalarına özel bir atıfta bulunarak bu etkileşim kategorisinin sonucuna ilişkin doğru bir ifadeye bulunur:

Bariz bir kişisel kusuru veya hususiyeti bulunan başka kişilerle kurulan özel ilişkilerin, kendini-duyumsamanın anormal dışavurumlarını üretmesi bile bunları kışkırtması muhtemeldir. Başkalarıyla huzurlu ve içten ilişkileri sekteye uğratabilecek kadar göze çarpan ve insanları bir kişi *ile* konuşmak ve düşünmek yerine o kişi *hakkında* veya ona *karşı* konuşmaya ve düşünmeye sevk eden bu gibi bir özelliğin bu etkiyi yaratmak konusunda başarısızlığa uğraması pek mümkün değildir. Kişi, doğası itibarıyla gurur veya asabiyete eğilimliyse, düzeltilmesi sempati akışına bağlı olan bu eğilimlerin güçlendirilmeleri de olasıdır. Zihinsel sapma işareti gösteren biri, belki de kaçınılmaz olarak ve insafsızca, içten veya delidolu ilişkilerden tecrit ve kısmen de aforoz edilir: onun tecridi, karşılaştığı her simada merak, kayıtsızlık, tikslenme veya acıma şeklinde ve farkında olunmaksızın beyan edilir; özgür ve eşit bir iletişime ihtiyaç duyan ve

50 Fiziki mahzurların genellikle resmen mevcut değilmiş gibi muamele görüldüğü kamusal yaşamdaki karşılaşmalarla ilgili bağıntısızlık kuralları Nigel Dennis'in nefis bir öyküsünde harika bir şekilde betimlenir: “A Bicycle Built for Two,” *Encounter*, 15 (1960), ss. 12-22, özellikle ss. 14-15.

bunların eksikliğini yeterince hissedenden bir insan olduğundan, başkalarının ancak belli belirsiz hayal edebilecekleri tür ve düzeydeki bir acıyı veya kaybı duyumsar ve genellikle de bunu göz ardı eder. Kendini “içeride değil” uzakta bulur; ürpermiş, korkak ve şüpheli hisseder. Bu “tuhaflık” diğer zihinlerden gelen yansımayla çoğaltıldığı anda algılanır. Bir dereceye kadar aynı şey cüce, deforme ve biçim bozukluğu olan kişiler için de geçerlidir; hatta sağırılar ve yaşlılığa bağlı dermansızlıktan muzdarip olanlar için bile.⁵¹

Alıntılıdığım hadiseler, karşılaşma dâhilinde muntazam ve huzurlu bir kullanım için layıkıyla “hazırlanmış” veya dönüştürülmüş olmayan meseleleri ihlal eden örnekleridir. Dışsal temellere sahip belirli toplumsal sıfatlar bir karşılaşmaya derinlemesine ve resmen nüfuz ettiği zaman, tıpkı er ile subay veya avam tabakasından biri ile hanedan mensubu arasındaki etkileşimdeki gibi, toplumsal ayrımlara yöneltilmiş dikkati dağıtmadan karşılaşma faaliyetini sürdürmek mümkündür. Ancak böyle bir bağlamda, statüye işaret edecek şekilde alınabilecek beklenmedik bir olay, sorgusuz sualsiz kabul edilmiş olan bir mevkilendirmeye aniden şüphe düşüren bir işaret hâli olarak işleyebilir. Bu ise tek başına kraliyetle ilgili bir problem değil, genelde kraliyet mensupları beceri oyunlarına girdiklerinde ortaya çıkan, hükümdara karşı işlenen suç [*lèse-majesté*] probleminin parçasıdır. Mesela bir sokak topluluğunun mensupları olan ve W.F. Whyte’in çalışmasının meşhur ettiği, Nortonlar arasındaki bowling oyununa dair Whyte’in yaptığı ilginç betimleme var elimizde.⁵² Burada, oyuncuların öyle muhtelif toplumsal baskılar uyguladıklarından söz edilmektedir ki bu baskılar, bowling oyuncuları olarak, göreli beceri mevkilerinin toplumsal mevkileriyle tamamen tutarsız olmamasını sağlamaktadır.

51 C.H. Cooley, *Human Nature and the Social Order* (New York: Scribner’s, 1922), ss. 259-260.

52 W.F. Whyte, *Street Corner Society* (gözden geçirilmiş baskının ed. Chicago: University of Chicago Press, 1955), “Bowling and Social Ranking,” ss. 14-25. [Türkçesi: *Köşebaşı Toplumu*, Heretik, Ankara, 2017].

5. *Bütünleşmeler*. Öne sürdüğümüz gibi herhangi bir odaklı toplanışta, gerilimi tırmandırarak katılımcıların ilgi ve dikkatini etkin biçimde çeken açıkça bağıntısız meselelerin bulunması muhtemeldir. Bunun yanı sıra seçici ihmal tarafından hâlihazırda zapt edilen fakat açıkça takdim edilmeleri hâlinde gerilime sebep olabilecek meselelerin mevcut olması da olasıdır. Bilhassa, yerinde sözcük ve eylemleri destekleyerek, huzursuzluk uyandıran bu meseleleri resmen onaylanmış bir yolla karşılaşmaya pürüzsüzce dâhil etmek katılımcı açısından mümkündür; hatta bu, mevcut düzene destek verdiğinde bile. Bu tür edimler cazibenin, zarafetin veya itidalin yapısal neticeleridir. Bu edimler, zahmetli bir olayın yeniden tanımlanabilmesini, onun yeniden oluşturulmuş anlamının durumun hâkim tanımıyla bütünleştirilebilmesini ya da hâkim karşılaşmayı yeniden tanımlamanın bir aracını veya bu ikisinin muhtelif kombinasyonlarını sağlayan bir formülü sunarlar.

Her halükarda, disfori bu araçlar vasıtasıyla bilinçli biçimde azaltılabilir. Bu noktada gerilim-üreten materyallerin bütünleşmesinden veya harmanlanmasından söz edeceğim. Söz konusu olan, yıkıcı kuvvetlerin zemin oluşturan bir türüdür; çerçevenin, onun içerisinde yer alanların yararına başkalaşmasıdır. Mesela, New York'taki bir apartman dairesinin penceresinden bir güvercin uçunca, Beatrice Lillie'nin başını kaldırıp "Bir mesaj mı?"⁵³ diye bakınmak için uzun süreliğine sohbete ara verdiği söylenir. Bakım evine yerleştirilen çocukların davranışlarını gözetmekle meşgul bir yurt görevlisinin durumu ise bir başka örnek olarak zikredilebilir; müdirenin işinin bir yönü, işaret durumlarının, o vakte kadar huzursuzluk yaratan kontroller esnasında meydana gelen, çocuklar arası rekabetle alakalı karşılaşma hislerine yayılmasına mani olarak, katılımcıları kendi karşılaşmaları içerisinde tutmaktır kısmen:

Bizim Yurt Annesini ilgilendiren faaliyetlerin birçoğu özel risklerle dolup taşıyordu. Bunun sebebi, diğer kadın personele na-

zaran onun etrafında daha çok patlak verip, anne rolünün bariz etkisi dolayısıyla sönüveren, kardeşler arası sert rekabetin yarattığı gerilimlerdi. Bu yüzden, merkezi figürün o olduğu grup faaliyetleri dâhilindeki herhangi bir durumun üstesinden, onun kendine has hassasiyetine sahip ilgisiyle geliniyordu. Mesela bir seferinde, okuldan yeni dönmüş olan gruptakiler “ikramlarını” katur kutur yerlerken, anne, gruba bir hikâye okumaya başlamıştı. Kanepeye oturmuştu, gruptakiler de onun dört bir yanına sıralanmışlardı, sonra aniden “Emmy’nin sağ yanına oturma” hakkına kimin sahip olduğu hakkında bir münakaşa patlak verdi. Onun sağında bulunan Larry; Mike, Andy ve Bill tarafından eleştirilmeye başlayan Danny’den sert bir tokat yedi. Grubun isyanı eli kulağındaydı ki Emmy aniden “Hey, bir dakika! Bir fikrim var. Kamp ateşi tarzıyla okuyacağım” dedi. Bir anlığına birbirlerini hırpalamaya son verdiklerinde Danny, “Kamp ateşi tarzı mı o da ne?” diye sordu. “Şöyle: ortaya ben oturacağım, sizler de etrafımda bir çember oluşturacaksınız; böylece ben kamp ateşi olacağım ve her biriniz de bana aynı mesafede olacaksınız.” Her neyse, ikinci hikâyesi için birbirleriyle kavgaya tutuşmalarını önlemede işe yararmıştı bu.⁵⁴

Burada toplumsal etkileşimin son derece ilginç bir yönünü saptayabiliriz: Doğru şeyi yapma arzusu ve yapılması gerekenin takdir edilmesi, katılımcıların bunu yapma kapasitelerinin açık ara önünde gider. Bireyler, her zaman etkin olamayabilecek teknikler aracılığıyla meseleleri yatıştırmaya gayret ederler; durum içerisinde etkin olmuş bir ifade ya da eylemi ancak sükûnet hâlindeki bir anımsama anında ve olayın ardından tesadüfen keşfederler. Üstelik, bütünleştirmeye yönelik olarak amacına ulaşamamış bir çaba, işin yerine getirilmesinden öncekine nazaran, daha berbat bir hâle getirebilir meseleleri. Bu gibi bir başarısızlık, ya durumun tanımının katılımcılar için kabul edilemez şekilde değiştirilmiş olduğu ya da katılımcıların artık kendi ilgilerini alenen çeken şeyi aldırmazlıktan gelmek durumunda oldukları anlamına gelir. Ne gariptir ki, bu türden başarısız bir edim sakıncalı olduğundan, fail suçlu konumuna düşer; karşı-

54 Fritz Redl and David Wineman, *Controls from Within* (Glencoe: The Free Press, 1952), s. 104.

laşmadaki diğerleri ise, onun bu hassas konumuna karşı saygılı olmak noktasında, fiilin başarılı olduğuna dair bir emare göstermek için çoğu zaman gayret gösterir ve hatta faili korumaya yönelik bu gereksinim, onları, mevcut duruma kendiliğinden iştirak etmekten dahi alıkoyar.

Aynı şekilde, (büyük bir gerilim altında olan dönüşüm kurallarına bağlı olarak) yeniden tanımlamanın apaçık zemininin bağıntısız sayılması gerektiğinde, fiziken engelli kişinin durumu, ya baskılanan meseleyi bütünleştirmeye yönelik bir başarısızlığın ya da bunu gerçekleştirmeye yönelik bir gayretin aynı ölçüde yoğun bir huzursuzluğa sebep olabileceğini, yani herhangi bir çözümü olmayan bir duruma yol açabileceğini gösteren önemli veriler sağlar. Anormal bir benlik imgesini reddetmek ve başkalarını kendi probleminden uzak tutmak isteyen engelli kişi, kendi durumuna alenen işaret edip “soğuk havayı dağıtmadığı” takdirde, gerilimin tahammül edilemez olacağını hissedebilir.⁵⁵

Küçük bütünleşmeler veya bunlara yönelik bir teşebbüs, katılımcıların tükenmiş veya bir an için güvenilir kaynaklar sunamayacak hâle gelmiş bir konuyu değiştirmeye yeltendikleri sohbet karşılaşmaları esnasında her daim gerçekleşebilir; aslında adabı muaşeret kuralları konu değiştirme sanatıyla açıkça ilgilidir. Benzer şekilde birey, kendi benliğini bir konuşmacı veya konu olarak etkileşime dayatmaktan sakınmak için ihlali örtbas etmek adına sayısız kırpma hamlesinde bulunabilir. Bu noktada bir dizi standart açılış ifadesi mevcuttur: “Benim bakış açım-

55 Örn. bkz. R.K. White, B.A. Wright, and T. Dembo, “Studies in Adjustment to Visible Injuries: Evaluation of Curiosity by the Injured,” *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 43 (1948), ss. 13-28, özellikle ss. 25-27. Şunu da eklemek isterim ki bu noktada sınıf kültürü bakımından ilginç bir fark görülmektedir. Fiziki veya sosyal bir hususiyeti bulunan, kentli işçi sınıfından bir delikanlı, ona hitap edilmesini sağlayan lakaba eklenen bu kusuru daimi olarak kabullenebilir; bu yüzden de birtakım gerilim türlerinin inşası muhtemel hâle gelir. Aynı damgaya sahip orta sınıftan bir gencinse daha zarifçe ama kimi zaman daha büyük bir gerilimle selamlanması olasıdır.

dan...”, “Kanımca...”, “Pekâlâ! Bunun hakkında hiçbir şey bilmiyorum ama şunu daima hissetmişimdir...”, “Açıkkası, bana sorarsan...”, “Aynı şey benim başıma da geldi, ben...” Bunlar sayesinde hevesli bir konuşmacı, karşılaşmanın tesis edilmiş içeriği ile benliğe ilişkin bir hikâye arasındaki pürüzsüz bağlantıyı sağlar.

Bir karşılaşma sırasında katılımcı, durumun resmi tanımının parçası olan imgesiyle, sadece etkileşimdeki küçük ve nahış olaylarca ifade edilmiş gibi görünen imgesi arasında ortaya çıkan bir çelişkiyi duyumsar genellikle. Böylece, karşılaşmadaki katılımcıların buna bağlı bir gerilimle onun bu yeni tasvirinin farkındalığını baskılamak durumunda olduklarını algılar. (Onun bu yeni imgesi ilk resmi imgeden genellikle daha olumlu olmasa dahi, aksi bir durum da kolaylıkla tezahür edebilir). Böyle zamanlarda bireyin özür dileyerek, kendi adına küçük mazeretler sunarak ve tekzip yoluyla, tutarsız olayları bütünleştirmeye çalışması muhtemeldir; ayrıca aynı edimler yoluyla ezkaza kendi itibarını kurtarır. Bu, küçük başarısızlıkların her daim ortaya çıktığı bowling gibi oyunlardaki durumlar incelenerek kolaylıkla gözlenebilir. Oyuncu, kötü bir atış yaptıktan sonra pistten dönüp diğerleriyle yüz yüze geldiğinde, yaptığı atışın kendi becerisinin asli ve ciddi bir kriteri olmadığını ve dolayısıyla diğerlerinin de ona ilişkin evvelki değerlendirmelerini değiştirmeleri veya bundan kuşku duymalarının gereksiz olduğunu ifade eden bir mimik sergileyebilir.

Karşılaşmalar esnasında birey, hadiselere, sanki meydana gelmemişler gibi muamele ederek, onları durumun resmi tanımı içerisinde en iyi hâliyle bütünleştirerek ya da sadece, o anki durumdan fiziken ayrılmadan gerilimi sürdürerek bu hadiselerle başa çıkmaya mecburdur. Birey bu etkileşim ahlakı tarafından yönetilmeye hazır olur olmaz diğerleri, idaresi güç atıf ve edimleri bu çerçeveye kasten dâhil ederek meseleyi suiistimal edebilirler.⁵⁶ Chandler Brossard bir romanında bu sürecin yerinde bir

56 Karşılaşmadaki mevcut güçlükleri daha da arttırmadan, bu tür edimlere merhametsizce yaptırım uygulamak kolay değildir.

betimlemesini sunar. Grace isimli bir genç kadın, konuk olduğu arkadaşı Harry'nin yazlığından ayrılmak üzeredir. Yazlıkta Max ve Blake adında iki konuk daha vardır. Yakın zaman önce hayatını kaybetmiş bir adamla ilişkisi daha yeni bitmiş olan Grace, romanın anlatıcısı Blake ile yeni bir ilişkiye başlamıştır.

Grace, Harry'nin elini tutarak, "bu keyifli vakitler için teşekkür ederim Harry" dedi.

Harry ise, "bu kadar erken gittiğin için üzgünüm" dedi. "Gelecek hafta sonu yine gel."

"Hoşçakal Max."

"Hoşça kal canım. Başını derde sokma."

Çantasını taksiye kadar taşıdım, şoför çantayı arkaya koydu. Arabaya bindi ve kapıyı çekti. Açık pencereden başını çıkardı ve onu öptüm.

"Bu gece ara beni" dedim.

"Arayacağım."

Araba uzaklaşıp gitti, ben de yürüyerek eve döndüm. Max kanepeye uzanmış radyodan maçı dinliyordu.

"Bu çok hoş bir sahneydi, Blake" dedi. Grace'i uğurlarken onu öptüğümü biliyormuş gibi konuşuyordu.

"Hoşlanmana sevindim."

"Sevgili Max hep bir olay yaratma peşinde. Günde en az bir tane bulmazsa hüsrana uğrar" dedi Harry.⁵⁷

Elbette bir olay veya durum "yaratma" fenomeni New York hippileriyle sınırlı değildir. Jane Austen, bir odaklı toplanışın yapısının, sohbet sırasındaki çerçevenin kendisini bertaraf etme ve katılımcıları hezimete uğratmanın bir aracı olarak nasıl kullanılabileceğini gösteren aksi bir örnek sunar:

Bir süre tek bir kelime etmeden oturdular; ardından Elizabeth sessizliğin iki dans boyunca süreceğini düşünmeye başladı ve

57 Chandler Rossard, *Who Walk in Darkness* (New York: New Directions, 1952), s. 184.

daha baştan bunu bozmamaya karar verdi; kavalyesini konuşmaya zorlamanın onun için daha büyük bir ceza olacağını fark edinceye kadar dansa dair bazı yüzeysel gözlemler yaptı. Darcy yanıt verdi ve yeniden sustu. Birkaç dakika süren bir sessizlikten sonra genç kadın kavalyesine ikinci defa, “şimdi bir şey söyleme sırası *sizde*, Bay Darcy” dedi. “*Ben* danstan söz ettim ve *siz* de odanın genişliği veya dans eden çiftlerin sayısı hakkında bir şey söylemelisiniz.”

Adam gülümsedi ve onun söylemesini istediği her şeyi söylemeye hazır olduğunu bildirdi.

“Pekâlâ. Şimdilik bu yanıt yeterli. Belki daha sonra ben de özel baloların halka açık olanlardan çok daha hoş olduğuna dair bir şeyler söylerim; ama *şu an* sussak da olur.”

“Yani size göre dans ederken konuşmak âdetten, öyle mi?”

“Bazen. Anlarsınız ya insan biraz konuşmalı. Birlikte yarım saat tam bir sessizlik içinde durmamız tuhaf görünecektir ama yine de, *bazılarının* hatırı için, sohbeti mümkün olduğu kadar az konuşma zahmetine katlanacakları şekilde ayarlamak gerekir.”⁵⁸

Durum “yaratmanın” kültürel açıdan yapılandırılmış olabileceği de eklenmelidir: Dezavantajlı grup mensuplarının maruz kaldıkları ibretlik hikâyeler, genellikle, muhataplarını tatminkâr bir karşılıktan yoksun bırakan şartlar altında oluşturulan birkaç nükte, gürültü veya hazır cevap içerir.⁵⁹

Büyük olasılıkla hâlihazırdaki birileri tarafından “yaratılan” durumlar, bir katılımcının bağıntısız kimliğinin herkes tarafından gayet farkında olunmasının bir gerekçesi olduğunda ve dışlanan kimlik bilhassa ona sahip kimseyi tehdit etmediğinde

58 *Pride and Prejudice*, 18. Bölüm. Bu alıntıyı Stephanie Rothman’ın yayımlanmamış bir yazısına borçluyum.

59 Bkz. E. Goffman, “On Face-Work,” *Psychiatry*, 18 (1955), ss. 213-231, “Making Points – The Aggressive Use of Face-Work,” ss. 221-222. Bir diğerrinin kontrol imkânını ortadan kaldırmak bakımından dile getirilen yararlı bir ifade Tom Burns’ta bulunabilir: “The Forms of Conduit,” *American Journal of Sociology*, 64 (1958), ss. 142-143.

gerçekleşenlerdir. Mesela toplumumuzda, küçük sosyal partilere katılan yeni nişanlanmış çiftler “iyi niyetli” iğnelemelerin ve nüktelerin hedefi olurlar genelde; böylece onların yaklaşmakta olan statü değişimlerine yönelik atıflar sohbe şaka yoluyla düğümленir. Çiftin kadın mensubu, hâlihazırdaki kimselere alay için daha başka sebepler de verebilir. Statüdeki görece bütünlüklü değişimden keyif almak üzeredir ve bu da olumlu bir yönelim olarak tanımlanabilir; bu açıdan onun geçmişteki bekâr statüsü, diğerlerinin kendi ilgilerini baskılamaya mecbur kaldıkları bir şey olmaya son verir.⁶⁰ Üstelik bu, mevcut erkeklerin onunla cinsel bir ilişki başlatmaya yeltenmesinden en az şüphe duyulabilecek dönem olduğundan, erkekler, ondan mevcut diğer kadınlara ilişkin baskılamak zorunda oldukları ilgiyi açığa vurmanın bir nesnesi olarak istifade ederek ona yapmacık cinsel teklifler sunabilir. (Ev sahibinin karısı da böyle muamele görebilir).

Elbette bireyin, sahip olduğu farklı statülerin arasında kalıp hafif bir sıkışma yaşadığı başka durumlar da mevcuttur. Batı Avrupa’daki bazı kırsal topluluklarda, bir delikanlı bir genç kızla ilişkisinin ciddiyetini, biri ya da ikisinin davetli olduğu bir düğün töreninde ona refakat ederek tasdik eder. Aynı zamanda, gelinin ve damadın ailelerine mensup olan ve diğer konuklardan bir nebze ayrı oturan birinci dereceden yakınların, tören esnasında beraber hareket etmelerini gerektiren bir kural da mevcuttur. Her ne kadar belirli bir anda kimin kimle geldiğine herkes dikkat kesilse de, bu düğün topluluğunun herhangi bir genç üyesinin, ona kız veya erkek arkadaş rolünde “vekâlet eden” bir refakatçiye sahip olması gerekir. Vekil, başkalarının yanlış anlamasına mahal vermeyecek şekilde seçilmiş “güvenilir” bir aile dostudur genellikle. Bu yüzden şaka ve iğnelemelerin meşru hedefinin o olması anlaşılabilir: Başkasının nişanlısı şeklindeki örtük benlik tanımı, toplumsal durumun doğası tarafından tesis edilir; hâl böyle

60 Bir nebze benzer bir analiz “müphemliğin” bütün biçimleriyle ilgili olarak da yapılabilir. Bkz. E. Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life* (New York: Anchor, 1959), ss. 174-175.

olunca bu tanım, ilgili muhtelif tarafların önemsemediklerini ve kimsenin de buna önem verdiğine inanmadıklarını göstermeleri gereken şeydir tam olarak.

Bağıntılı ve bağıntısız dünyalar arasında, mevcut kişilerin bir müdahalesini gerektiren ve istikrarsız bir ayrımı içinde barındıran çok sayıda bağlam vardır. İşçilerden, kendi kimliklerine ilişkin onaylamamaları gereken taleplerle dolup taşan, genellikle görev-odaklı karşılıklı bir faaliyeti sürdürmeleri beklenir; öyle ki baskılanması gereken bir dünyaya dönüştürdükleri her yerden mecburen mesul olurlar. Mesela okuldan sonraki saatlerde, sahibi olmadığı koltuklar arasında çalışmaya çağrılan bir marangoz çırağının öğretmenleriyle ilgili şakalar yapması muhtemeldir. Bir kırsal toplulukta, mahalli bir tabutçu için kereste indirmeye yardım eden üç adamın ve genç koçların yıllık iğdişiyle meşgul büyük bir çoban kafilesinin aynı türden şakalar yaptıklarını gözlemledim; burada standart şaka, ekibin en genç mensubunun yakalanıp, sanki yünü kırkılacakmışçasına yere yatırılmasıdır.

Açıktır görülüyor ki kimi durumlarda bu yeniden tanımlayıcı edimler, birilerinin rahatsız edilmesi pahasına olsa bile, genel gerilim düzeyini azaltır ve dolayısıyla bunları, dikkat dağıtıcı unsurları bütünlemeye dönük çabalardan ayırarak zorlaştırır.

5. *Taşkınlık*. Hadiseleri, onların bütünleşmesini ve durumların yaratılışını ele aldım; artık bir başka kavramdan söz edebiliriz. Şu ana dek bir karşılaşmanın dönüşüm kurallarının, katılımcının kendi ilgi ve dikkatini, değerlendirmeye tabi birçok potansiyel meseleden esirgemesini gerektirdiğini ve böylesi bir ihmali kendiliğinden dışa vuramadığında, yapmacık bir şekilde yapmasının da muhtemel olduğunu iddia ettik. Bu fiili veya yapmacık riayet kanıtı, katılımcının tarzından, özellikle de yüz ifadesinden gelir; çünkü bu tarzda bir yapma-etme biçimi, karşılaşmanın duygusal havasının derinlemesine iz bıraktığı akışkan sahayı sunar. Dolayısıyla, katılımcının görülebilir duygusal hâli, karşılaşmada sürdürülen ezgiyle aynı akort ve ritmi paylaşmak durumunda olacaktır.

Ancak açıktır ki belirli şartlar altında birey, kendi tarzının, artık gizliyormuş gibi yapamayacağı bir duygu akışıyla dolup taşmasına izin verebilir. İştirak etmiyormuş gibi davrandığı mesele birden ona fazla gelir ve bir anlığına bile olsa mevcut karşılaşmada uygun bir ifadesel rolü sürdüremeyen bir kişiye dönüşür, *taşar*. Birey ister birden ağlamaya veya gülmeye başlasın, ister içten bir öfke, utanç, tahammülsüzlük, usanç veya ısırap yaşasın, etkileşime sunduğu genel katkıyı kökten bir şekilde değiştirir; bir an için “oyun dışıdır.”⁶¹ Birey bu zamana dek, karşılaşmadaki çerçeveyi sürdürerek birtakım toplumsal roller içerisinde etkin olduğundan, onun taşkınlığı, “çerçeveyi kırmanın” bir türünü oluşturur. Birey “duygularını yüzüne yansıtmaktan” ve kendini bir kahrkaha patlatmaktan alıkoyamadığı zaman yaygın bir taşkınlık örneği gerçekleşir.⁶² Katılımcının gerçekleştirdiği katı ve şiddetli bir ifadenin –bir taşkınlığın– genellikle havayı yumuşatıp gerginliği azaltacağı düşünülür ama asla daima böyle olmaz. Bir birey taşkınlık yaptığında, kusuru, genellikle geri kalan katılımcılar ve hatta kısa bir süre sonra bizzat kendisi tarafından özenle görmezden gelinir. Ve bu baskılama, bu gayretkeş algılamama gerçekleştiğinde, ilgilenilmeyen bir şeymiş gibi muamele edilmesi gereken materyaldeki dikkat miktarını ve dolayısıyla da gerilim düzeyini arttıran dikkat dağıtıcı yeni bir unsur daha katılır karşılaşmanın bağlamına. Öyleyse ilk izlenimlerin aksine, bir taşkınlığın genellikle bir hadise oluşturmaları muhtemeldir.

Açıktır ki kişiler, gerilimi dışa vurmadan ve taşkınlık yapmadan mevcut çerçeveyi sürdürme kapasiteleri bakımından muaz-

61 Goffman, “Embarrassment,” s. 267. Bu yazı, taşkınlığın başlıca biçimlerinden biri olan mahcubiyeti ele almaktadır.

62 Hatırlatma amacıyla, karşılaşmaların psiko-biyolojik süreçleri içerdiğini belirtelim. Bu noktada, yorgun hâldeki bireylerin, içerisinde bulundukları çerçeveden taşmalarına yol açabilen hemen hemen her şeyi komik bulmalarının muhtemel görüldüğü sıkça değinilen bir olgudur. Örn. bkz. G. Bateson, “The Position of Humor in Human Communication,” s. 18, H. von Foerster (ed.) *Cybernetics* içinde, Transactions of the Ninth (1952) Konferans (New York: Josiah Macy, Jr. Foundation, 1953).

zam farklılıklar gösterirler. İtidaldeki bu derece farkı, en azından kısmen, grup aidiyetindeki farklılıklarla açıklanır: Dört yaşındaki orta-sınıf Amerikalılar, yüzlerine doğrudan bakıldığında utanıp bakışlarını kaçırır; Viktoryen dönemi seçkin kadınların ise son derece korkunç koşullar altında bile itidallerini koruyabildikleri ifade edilir.

Daha deneyimsiz olanların taşkınlık yapmasına sebep olan olayların umursanmaması ya da görmezden gelinmesi, baskı altında özel bir iş icra eden ekiplerin ayırt edici bir özelliği gibi görünmektedir. Faal hâldeki ameliyat ekipleri buna güzel örnekler sağlar; çünkü görev temelli karşılaşma sırasında meydana gelen çok sayıda küçük olaya detaylı olarak uygulanacak olan tek bir çerçeveyi veya perspektifi, yani durumun tıbbi bir tanımını korumak zorundadırlar; ama yine de ameliyat esnasında icra edilen görev, durumun başka tanımlarının da mümkün olabileceğini kolaylıkla gündeme getirebilir. Bu yüzden, küçük bir atardamar kazara kesilip bu esnada tuhaf bir yay çizerek bir asistanın yüzüne kan sıçradığında dikkatler, “kan akıtana” yoğunlaşmak dışında, yapılmakta olan işten başka bir yere kaymaz.⁶³ Benzer şekilde, modern oda müziğinin müdavimlerinden oluşan küçük bir grup, mahalli bir bestecinin kuartetinin gayri resmi ilk canlı performansını dinlemek üzere bir araya toplandığında, orada bulunan herkesin gülmeyeceği, kıkırdamayacağı veya meraklı bir şekilde etraflarına bakıp durmayacağı varsayılır. Oysa bu örnekte eğitimsiz bir dinleyici, akordun bitişiyle ilk bölümün başlaması, yani akort çerçevesi ile icra çerçevesi arasında ayırım yapmakta büyük bir zorluk yaşırdı muhtemelen; ayrıca oradaki diğer eğitimsiz dinleyiciler de kuşkuvarlıklarını belirtmektense müziği ciddiye almak konusunda kendilerini daha emniyetsiz hissederlerdi. O hâlde eğitimsiz dinleyicilerin kendilerini bu tür bir faaliyete vermeleri daha az muhtemel olurdu.

Peki, taşkınlık hangi koşullar altında muhtemel, ne zaman muhtemel değildir?

63 Yazarın iki ameliyat servisi hakkında yayımlanmamış çalışması.

Ortak-kanı, gerilim düzeyi arttığında, kırılma noktasına ulaşıp kaçınılmaz hâle gelene dek taşkınlığın artmasının olası olduğunu düşünmemize sebep olur. Dönüşüm kurallarına gereksinim duyan faaliyet tahammül edilemez hâle gelir ve bunu ya bir kargaşa ya da durumun yeni ve daha yönetilebilir bir tanımı izler. Buradaki tasvir akışkandır ve tam anlamıyla yerinde değildir; çünkü ortak-kanı, bir taşkınlık meydana gelmeden önce ne kadar gerilime tahammül edilebileceğine ilişkin birtakım toplumsal belirleyicileri göz ardı eder.

Büyük örgütlenmelerin veya yüksek mevkideki kişilerin itibarının tehlikede olduğu durumlar esnasında, görünüşün aldatıcı olduğuna ilişkin her açık kabul, kimsenin yüzleşmek istemediği ancak haricen alakalı sonuçları beraberinde getirebilir ve buna bağlı olarak da yüksek miktarda gerilim sürece dâhil olur. Görünmez yeni kıyafetlerle ilgili masalın bir imparatoru konu etmesi tesadüf değildir; çıplaklığın, tıpkı yeniden tanımlamaya karşı gerçekleştirilen direnç gibi, daha önemsiz bir figür için görmezden gelinebilmesi muhtemelen daha kolaydır. Benzer şekilde, kişilerden biri diğerinin hamisi olduğunda, taşkınlığın söz konusu olamayacağı düşünülebilir; tıpkı acemi bir subay, subayların içtimadan asla ayrılamayacaklarını, hastalık veya bitkinlik sebebiyle asla devrilmeyeceklerini öğrendiğinde⁶⁴ olduğu gibi veya yanmakta olan bir sinema salonundaki bir babanın, hayatta kalmak için, patlak veren genel panik hâlindeki kaçışa katılırken kontrolünü yitirdiğini oğlu görmesin diye kendini alıkoymasında olduğu gibi.⁶⁵ Bu yüzden, çok sayıda katılımcı bulunduğu, durum tanımındaki bir değişim hakkında uzlaşa sağlamak da güç olabilir. Diğer yandan, gayri resmiyet, kısmen küçük bahanelerle taşkınlık yapma izni şeklinde tanımlanabi-

64 Simon Raven, "Perish by the Sword: A Memoir of the Military Establishment," *Encounter*, 12 (1959), s. 38.

65 E.L. Quarantelli tarafından C.B. Kelland'ın yayımlanmış bir makalesinden alıntılanmıştır: "A Study of Panic: Its Nature, Types, and Conditions" (yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Chicago Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, 1953), s. 75

lir; aslında birkaç kişinin gayri resmi karşılaşmaları esnasında küçük miktarda gerilimler patlak verebilir; bunların tek amacı karşılaşmanın sekteye uğratılışını eğlenceye çevirmektir. Bu tür karşılaşmaların herhangi bir sınırı yok gibi görünmektedir ve neredeyse harici her şey etkileşime nüfuz edebilir. Bu sebeple bu tür karşılaşmaları, huzurlu, tabi ve rahat karşılaşmalar şeklinde düşünmeye meylederiz.

Öyleyse basitçe ortak-kanı mefhumlarını takip etmek yerine kendi genellemelerimizi kati surette sınırlandırmamız gerekiyor: Belirli bir odaklı toplanışın, belirli bir resmiyet ve ciddiyet düzeyiyle etkileşime giren belirli toplumsal statülerden belirli sayıdaki katılımcıyı içermesi hâlinde; rol icrasının istikrarının, gerilim düzeyiyle ters orantılı olarak değişeceğini söyleyebiliriz muhtemelen.

Bir birey taşkınlık yaptığında, hem diğer katılımcıların da bundan etkilenecek taşkınlık yapabileceğini hem de (kendiliğinden veya bilinçli olarak) herkesin bu hadise hiç meydana gelmemiş gibi davranabileceğini ileri sürmüştüm. Katılımcıların faile karşılık verebilecekleri bir üçüncü yol daha vardır. Katılımcılar, tahammül edilebilir bir gerilim düzeyi ararken, failin güç hâlini yeniden tanımlayıp *ona artık bir katılımcı olarak değil salt bir ilgi odağı olarak* –aslında gayri iradi bir icracı olarak– muamele ederek kuralları alenen değiştirebilirler. Bunun örnekleri, taşkınlık yapana veya en azından bir “taşma” hâline girene dek bireylere kasten sataşılacak durumlarda bulunur; böylece, her ne kadar yeni sınırları olan bir karşılaşma içerisinde olsa bile, diğerleri için geçici ve huzurlu bir iştirak sağlanır.⁶⁶ Bu açıdan, tarafımdan ince-

66 John Dollard'ın çalışmasında mükemmel bir genel açıklama bulunabilir: “The Dozens: Dialect of Insult,” *American Imago*, I (1939), ss. 3-25. Cezaevi versiyonu ise Alfred Hassler tarafından şu çalışmada raporlanmıştır: *Diary of a Self-Made Convict* (Chicago: Regnery, 1954), ss. 126-127: “Bazı delikanlıların ‘oynadığı’ ve ‘düzineleri oynamak’ denilen bir ‘oyun’ vardır. Oyunun adının nereden geldiğine dair bir fikrim yok fakat amaç, katılımcıların hakaretler yağdırarak birbirlerini çılgına çevirmeye çalışmalarından ibarettir. Zıvanadan ilk çıkan kişi oyunu kaybeder. Bu oyunlardan birini

lenmiş Shetland topluluğunda, neredeyse her yaştan kadın, aleni bir iltifata ağırbaşlılıkla tahammül etmeyi güç bulmaktadır. İltifat edildiklerinde genellikle başlarını mütevazı bir şekilde öne eğerek veya iltifatın sataşma amacı güttüğü durumlarda, mübadeleyi akamete uğratmaya dönük şakacı ve müşterek bir çabayla, onlara sataşanlara kollarını kaldırarak karşılık verirler.⁶⁷

Bir birey, mesela yüzü kızararak, sakın bir şekilde de taşkınlık gösterebilir ve karşılıklı faaliyeti yeniden kurmak için diğerlerini hemen hemen razı edebilir, fakat artık geçici olarak kendisi salt bir ilgi odağı rolündedir. Kısacası bu geri çekilme eğilimi, diğerlerinin muhtemelen onun karşılaşma dışında olmasını gerekli görmeleriyle telafi edilir.

Bahsedilmesi gereken özel bir “serbest” taşkınlık da mevcuttur. Resmi bağıntısızlık kurallarında bir değişiklik meydana geldiğinde; Freud’un öne sürdüğü gibi, baskılamaları “raptetmek” için daha önce kullanılan “enerjinin” “serbest” bırakılabileceğini söyleyebiliriz belki de.⁶⁸ Dahası, yeni bağıntısızlık kuralları –yeni

gizlice dinlemiş ve dehşete düşmüştüm. ‘Oyuncular’, sadece rakibine değil, aynı zamanda onun değer vermesi muhtemel herkese en müstehcen ve aşağılayıcı ithamları bir araya getirmek konusunda aşık atarlar. Anneler, kız kardeşler, eşler, çocuklar saldırı altındadır ve oyuncuları, genellikle cinsel olan, en tiksindirici ve alçaltıcı davranış olasılıklarını araştırırlar. Sık sık her iki oyuncu da çileden çıkar ve gerçek kavgaların çıktığı bilinmektedir. Zaman zaman bir adam, oyunu daha önce tecrübe etmemiş biriyle ‘düzineler oynar’; bu gibi bir durumun sonuçları ciddi olabilir. Kısa bir süre önce, bir adam böyle bir hadise esnasında bıçaklanmıştı.” Ayıca bkz. Bateson ve Mead, *Balinese Character* (New York: New York Academy of Sciences, 1942), sataşma hakkındaki tartışma, ss. 148-149. “Düzineler” oyununun bir çeşidi olan ve kafelerde erkek yetişkinler tarafından oynanan *La Pasatella* adlı İtalyan oyunu, Roger Vaillan’ın romanı *The Law*’da takdim edilir; çev. Peter Wiles (New York: Bantam Books, 1959), s. 30-40, s. 46-52, s. 63. Hindistan’daki lanet okuma yarışı hakkındaki bir yorum için bkz. Robert Graves, *The Future of Swearing* (London: Kegan Paul, 1936), ss. 35-40.

67 E. Goffman, “Communication Conduct in an Island Community” (yayımlanmamış doktora tezi, Chicago Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, 1953), s. 254.

68 Örneğin bkz., Freud’un *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*’ndeki analizi. Kuşkusuz onun argümanı şudur: Herhangi biri tabunun içeriğini sunar

referans çerçevesi– genellikle önceki baskılamaları muhafaza etmenin bilhassa güç olduğu bir bağlam sunar. Ve bu yüzden de katılımcılar, durumun henüz yerinden edilmiş bir tanımına dayanarak taşkınlık gösterirler; artık gerçeklik olarak itimat edilmeyen bir şeye hücum etmek de emniyetli bir edimdir. Genellikle bu gibi durumlarda, özel bir çınlaması olan “emniyetli bir kahkaha” atarız.⁶⁹ Kahkahanın bu türü, kişinin kendini frenlemede başarısız olduğunu resmeden ve etrafındaki başkalarınınsa görmezden gelmeye çalıştığı türden ve birden patlak veren, ağızdan kaçan kahkahadan ses ve jest bakımından ayrılır genellikle. Ne gariptir ki bir kahkahanın baskılanmasındaki gayri iradi bir zayıflık, bu şekilde ortaya çıkıp orada mevcut olan başkalarından onay alabilir, herkese sirayet ederek (her ne kadar genellikle geçici olsa da) durumun önceki tanımının genel anlamda terk edilmesine yol açabilir, kabahatsiz ve serbest bir çınlamayla nihayete erebilir. Böylece bütün bir karşılaşma taşabilir. Üstelik bir

sunmaz, onun baskılanmasını teşvik etmek de lüzumsuz hâle gelir ve artık serbest kalmış olan bu enerji kahkaha ve coşku içerisinde boşalır: “Kahkahanın mekanizmasına ilişkin anlayışımızı takiben, yasaklanmış bir fikir işitsel algılama vasıtasıyla neşet ettiğinden, ket vurmada kullanılan yükün şimdi birden gereksiz ve nötrleşmiş hâle geldiğini ve bu yüzden de kahkaha aracılığıyla boşaltılmaya hazır olduğunu söylememiz çok daha muhtemeldir.” *The Basic Writings of Sigmund Freud*, s. 735. Elbette ki Freud, baskılama işlevini, kimlik-imgelerini, ki bunların bir örneği de cinseldir, sekteye uğratan ve toplumsal anlamda bağıntısız olmaktan ibaret nitelikler yerine, genellikle cinsel içerikli meselelerle ilişkili görmüştü.

69 R.F. Bales (“The Euilibrium Problem in Small Groups,” s. 143, T. Parsons, R.F. Bales and E.A. Shils, *Working Papers in the Theory of Action* içinde [Glencoe: The Free Press, tarih yok]) şunu belirtir: “Buluşmaların sonunda sık meydana gelen şaka ve kahkahaların, grubun, faaliyet kapsamındaki bir çaba saydığı unsuru tamamladığının ve dağılmaya ya da yeni bir probleme hazır olduğunun adeta bir işareti olarak alınabileceğini kaydediyoruz. Bu son dakika faaliyeti, grubun hem faaliyet kapsamında karşısına çıkan hem de sosyal-duygusal problemlerinin başarılı bir çözümünü içeren bir işlemler döngüsünü tamamlar.” Bales’in kullandığı deneysel öznelere, kendilerinden yapılması istenen şey hakkında şüphe uyandıran değerlendirmelere aldırış etmemek zorunda hissettiklerini farz edersek, nihai taşkınlıklarını emniyetli kahkahanın bir biçimi olarak yorumlayabiliriz.

“boşaltma” fenomeni de meydana gelebilir ve bu, karşılaşmada ilk olarak taşkınlık yapanlara bir müddet ket vuranların yaşadığı suçluluğa, bir süre sonra ise taşkınlık yapanların çerçeveyi kırmalarını sağlayan sorumluluktan azade olma hâline eşlik eder.

6. *Yapı ve Süreç*. Artık etkileşim dinamiklerinin etkileşimin yapısına nasıl bağlandığını inceleyebiliriz. Her karşılaşma esnasında, katılımcıların bir alt kümesinin iletişimsel bir yan hikâye oluşturması mümkündür ve kendi aralarındaki haricinde yeni karşılıklı faaliyetlerini onaylamadan, daha kapsayıcı bir karşılaşmaya kendiliğinden iştirak etmekten geri durabilirler.⁷⁰ Hatta belirli bir karşılaşmadaki *bütün* katılımcıların tek ve her şeyi kapsayan bir yan hikâyeyi sürdürmek için bir araya gelmeleri dahi mümkündür; tıpkı bir işçi ekibinin, özellikle ilginç bir konuda çene çalmak için geçici olarak işlerini ağırdan almasında olduğu gibi. (Öfkeden mosmor olmuş bir kişinin, duygularını dışa vurma ihtiyacı duyup bunu paylaşacak kimse bulamaması durumunda kendine sövmeyi ve kısa bir eleştiri sunmayı güç karşılayıp, bunu “gizli kapaklı” gerçekleştirmesi de mümkündür ayrıca). Kimi zaman bu yan hikâyeler tamamen gizli kapaklı sürdürülür; onları sürdüren jestler, resmi veya hâkim karşılaşmaya daimi bir saygı gösterecek şekilde ayarlanır.

Eğer birey kendini, bağlayıcı bir karşılaşmadan taşar hâlde bulursa, içinde bulunduğu badireyi atlatabilmesinin yollarından biri, birkaç katılımcıyla birlikte az çok gizli bir yan hikâyeye dâhil olmaktır. Bu gizli karşılaşmalarda, hâkim karşılaşma içerisinde bastırılmak zorunda olunan hislere ve meselelere izin verilebilir. Böylece daha büyük karşılaşmadaki faydasız unsurlar, tabi karşılaşmanın merkezine yerleştirilmek suretiyle def edilebilir. Ortaya çıkan yan hikâye, katılımcıların küçük bir koalisyonu dâhilinde, bütün katılımcıların sürdüremeyeceği resmi ve doğal meseleler arasında bir örtüşme sağlayabilir.⁷¹ Bu gibi bir tahliye

70 Bkz. Goffman, *The Presentation of Self*, “Team Collusion,” ss. 176-190.

71 Ancak gizli bir yan hikâyenin, bütün katılımcıları için öforik olması zorunlu değildir. Bir birey, bir hikâye başlatmaya yönelik istek emaresi gösteren

eylemi, resmi karşılaşma için bir tehdit olmasına karşın, onun için bir emniyet supabı da sağlar; çünkü dışlanmış katılımcı, yan hikâyede bulunan samimi dünya vasıtasıyla kendi üzerindeki kontrolünü tazeleyebilir.

Doğal olarak, çok miktarda baskılamaya ihtiyaç duyulan bir karşılaşmanın sona ermesi itibariyle, önceki katılımcılar, yan hikâyelerden ziyade “ek hikâyeler” oluşturarak, çok geçmeden bu tabulaştırılmış meselelerin açıkça ifade edilebilir hâle geldiği daha küçük gruplaşmalar meydana getirebilirler.⁷²

Taşkınlığın duygusal temelleri –neşe, keder, korku vb.– değişse de gerilim-azaltıcı yan hikâyelerin oluşturulmasında özellikle bu türden bir duygunun, yani uygun olmayan edimlere tanıklığın uyandırdığı rahatsızlığın özel bir önemi var gibi görünüyor. İyi niyetli bir hastane psikiyatristi, diyelim ki bunamış, ketum veya paranoyak bir akıl hastasıyla hemşiresinin huzurunda görüşmeye yeltendiğinde, bu tür bir taşmanın örneklerinden biri gözlemlenebilir. Psikiyatristin hastayla birlikte ortak bir sohbet dünyasına yönelik açıkça sempatik önerisinin kimi açılardan hasta için “uygun” bir katılımcı faaliyeti ortaya çıkaramaması muhtemeldir ve bu tür bir durumda psikiyatristin gizli bir çaresizlik veya alay jestiyle hemşireye şöyle bir bakması için güçlü bir eğilim söz konusudur. Bu tür bir durum, kişilerden birinin bir diğersinin huzuruna dik kafalı veya yetkisiz bir katılımcı olabilecek bir üçünü kişiyi “çıkarmaya” çalıştığı her yerde bulunabilir.

kişiyi geri çevirmek istemediği için, kendini bir yan hikâyeye iştirak etmek zorunda hissedebilir. Böylece sıkboğaz edilen kişi, kendine yönelik ihtilaflı taleplerle fiilen meşgul olmasına karşın, bir yandan sadakatsizlik yaptığını hissettiği hâkim karşılaşma açısından, diğer yandan ise kendiliğinden iştirak etmiş gibi görünmek zorunda olduğu yan hikâyeye açısından kendini iki kat gerilim altında bulabilir.

72 Bu fenomen, bilhassa resmi karşılaşmalar esnasında gerilim yönetimiyle ilişkili olarak, seçici ihmal sürecine ve baskılamaya son derece titiz bir vaka tarihçesi sunan “Postconference Reactions,” başlıklı bir yazıda betimlenir. Bkz. S.E. Perry and G.N. Shea, “Social Controls and Psychiatric Theory in Ward Setting,” *Psychiatry*, 20 (1957), ss. 221-247, özellikle ss. 243-244. Bales’in betimlediği nihai kahkaha da bununla bağlantılı bir olasılıktır.

Gizli bir yan hikâye, gerilimi azaltmanın cazip araçlarını sağladığından, birtakım ilave davranış örüntülerinin onunla ilgili olması muhtemeldir. Bunlardan biri göz-kaçırmadır. Bir kişi kendini kahrkaha veya gözyaşı içinde taşmaktan alıkoyabildiğinde, başkasının “bakışını yakalaması” gayri iradi bir yan hikâye doğurur; bilhassa bu başkasının aynı badire içerisinde olduğu ve gizli bir mübadelenin samimiyetine güvenle girilebilecek biri olduğu bilindiği zaman. İttifak mensuplarından birinin kendini bir parça serbest bırakması diğerinin kendini daha da serbest bırakması için zemin sağlayabilir ve hiç kimse olan bitenin sorumlusu olarak kendini görmese bile bu, her iki taraf da kontrolünü yitirene dek birbirini besleyen bir düzene dönüşebilir. Hâliyle kişiler, ana karşılaşmanın katılımcısı olmalarına son verebilecek bir süreci başlatmaktan kaçınmak için birbirlerinden göz kaçırabilir.

Bir başka örüntü ise dışa taşma değil de bir çeşit içe taşma biçimini alır. Resmi katılımcılar olarak tasdik edilmemelerine karşın, bir sohbet karşılaşmasına son derece yakın bulunan ve konuşmayı kolaylıkla duyabilecek mesafede olup ona aldırış etmediğini nazik bir bakışla göstererek karşılık veren kişiler vardır. Bu yarı yarıya kulak misafiri olunan karşılaşmada, özellikle eğlenceli bir hadise meydana geldiği zaman, hariciler, bizzat kendi resmi faaliyetlerine yönelik meşguliyetlerini sürdürmeyi imkânsız bulabilirler. Bu gibi anlarda kendilerini bir veya birden çok katılımcıyla birlikte gizli bir yan hikâyeye, hâkim karşılaşmanın sınırlarını delip geçen yeni bir karşılaşmaya dâhil olurken bulabilirler. Mesela otobüs bileti kesen biri, tarifeye ısrarla itiraz eden veya para üstünü alamayacak kadar sarhoş bir yolcuyla karşılaştığında, küçümseyici bir ahlaki tepki içerisinde, kuyruktaki bir sonraki yolcuyla gizli bir ittifak içine girer ve böylece bir bariyeri parçalar. Benzer şekilde birkaç kişi kendilerini aynı asansörde bulup, muhabbet eden ikisi veya üçü haricindekiler sessiz olduğunda, katılımcı olmayanların birinden gelen uygun bir görüş katılımcıları katılımcı olmayanlardan ayıran sınırı yıkabilir.

Bir karşılaşmada ortaya çıkan gerilimle, karşılaşmanın yapısını ihtiva eden eylemler aracılığıyla başa çıkılabileceğini belirtmiştim: bir katılımcının anlık olarak salt bir icracıya indirgenmesi, gizli yan hikâyeler, ek hikâyeler. Önemli bir başka olasılıktan da bahsedilmelidir.

Bir karşılaşmadaki tüm katılımcılar, diyelim ki kahkaha atarak birlikte taşıdığına, durumun son derece yaygın olan önceki tanımı, taşkınlık geçip gittikten sonra yeniden hayat bulur. Burada söz konusu olan, yeniden tesisini takiben dönüşüm kullarının tadilat edilmesi değil; tabi bir karşılaşmanın egemen olmasına kısa süreliğine müsaade edilirken hâkim karşılaşmanın geçici olarak askıya alınmasıdır. Meydana gelen gizli yan hikâye birçok hikâye kadar geçicidir fakat karşılaşmadaki bütün katılımcıları içerir. Hâkim bir karşılaşmayı sürdürürken tabi bir karşılaşmayı da sürdürme imkânı, onun sınırlarına kazınmış ve katılımcılara beklenmedik bir görev yüklenmiştir. Bu yüzden bireyler, tıpkı odaklı bir toplantıdaki katılımcılar gibi müşterek olarak hâkim karşılaşmadan kopabilir; ancak bir sonraki an, önceki dünyaya daha gerilimsiz bir şekilde geri dönerek bu çöküşü rafa kaldırabilir ve kendilerini ondan ayırabilir. İşte durumlar “yaratıldığında” veya gerilim-azaltıcı bütünleşmelere teşebbüs edildiğinde genellikle ortaya çıkan da bu tamir edilebilir çöküntüdür. Ve ayrıca, “serbest” taşkınlıklar meydana geldiğinde de söz konusu olan bir şeydir bu.

Zarif veya hasmane bir şakanın, tüm katılımcıları, başarılı olması hâlinde geçici bir yeni uğraşa, başarısızlık halinde ise daha büyük bir disforiye götürmesi muhtemel olduğundan, bu gibi bir çabayı sarf etme hakkının karşılaşmanın katılımcıları arasında rastgele dağıtılmayacağını fakat bu cesur vazifeyi maharetli ellere bırakan bir rol farklılaşmasının gerçekleşeceğini anlayabiliriz. Özellikle de katılımcılar benzer bir karşılaşmalar silsilesinde birlikte vakit geçirdiklerinde doğrudur bu. Dolayısıyla “bir şeyin

şakasını yapma" hakkı, genellikle üst mevkiden bir kişiyle⁷³ veya budala rolünü oynayan alt mevkiden biriyle⁷⁴ sınırlıdır; alt mevkidekinin bu rolü, karşılaşma esnasında, karakterinin karşılığı olarak başına buyruk hareket etmesini sağlar. Her iki durumda da bu yeniden yönlendirici etki, karşılaşma bünyesindeki güç dağılımını tehdit etmeksizin gerçekleşebilir. Dönüşüm kurallarını kalıcı olarak değiştirebilecek bir kaynak sunulduğunda, manipülasyon kapasitesi ile mevki arasında daha da yakın bir örtüşme beklenebilir.

7. *Etkileşim Çeperi*. Dönüşüm kuralları kavramının bütün olguları kuşatmadığı şimdi gün gibi ortada olmalıdır. Daha büyük bir dünya, karşılaşmanın sınırlarını aşıp etkileşim faaliyetine sızdığında örüntünün yeniden düzenlemesinden veya dönüşümünden fazlası gerçekleşir. Organik, neredeyse psiko-biyolojik türden bir şey meydana gelir. İmkân dâhilindeki belirleyici büyük dünyaların bazıları kolaylıkla göz ardı edilir; bazıları bastırılır ve bazıları da hissedilen dikkat dağınıklığı pahasına öz-bilinçli olarak baskılanır. /Zahmetsiz bir ihmal meydana geldiğinde, dönüşüm kurallarını değiştirme eğilimi mevcut olmayacak; ciddi biçimde hissedilen bir dikkat dağınıklığı meydana geldiğinde ise hükümler üzerinde bir baskı olacaktır. Bir hadise, doğrudan doğruya değil de bu kurallar uyarınca etkileşime girmek durumunda olan kimseler tarafından gerçekleştirilen psikik bir faaliyeti değiştirmek suretiyle dönüşüm kurallarını tehlikeye atar.

Bu organik terimler dâhilinde daha rahat biçimde düşünebilmek için yine organik bir metafor kullanılabiliriz. Bir canlı hücre, onu dış çevresindeki bileşenlerden ayıran ve bu bileşenlerle hücrenin iç kompozisyonu arasında seçici bir ilişki sağlayan bir hücre duvarına, bir çepere sahiptir genellikle. Hücrenin direnci ve sağlığı onun çeperinin belirli bir seçici işlevi sürdürme kapasitesiyle ifade edilir. Ancak dönüşüm kurallarının bir kümesinin

73 Rose Coser, "Laughter Among Colleagues," *Psychiatry*, 23 (1960), ss. 81-95.

74 O.E. Klapp, "The Fool as a Social Type," *American Journal of Sociology*, 55 (1949), ss. 157-162.

aksine, bir çeper fiilen filtreleme işini yapar ve onun tek işlevi, dış çevreden yapılan seçme işinin sürdürülmesini sağlamaktan ibaret değildir. Buna ek olarak çeper, çok sayıda tehdide maruz kalır; çünkü kendi işi ve işlevini sadece dış sistemdeki küçük bir değişim aralığı üzerinden sürdürebilir.

Bir karşılaşmanın kendi etrafında metaforik bir çepere sahip olduğunu düşünerek kendi meselemize odaklanabiliriz. Böylelikle bir karşılaşmanın dinamiklerinin, o karşılaşmayı seçici olarak daha geniş bir dünyadan ayıran sınır-koruyucu mekanizmaların işleyişine bağlı olacağını görebiliriz.⁷⁵ Buradan hareketle de, karşılaşmanın ilişki kurduğu olay yelpazesini genişleten veya daraltan dış çevredeki bileşenlerin ve karşılaşmanın bu yelpazeye direnç göstermesini veya onu imha etmesini sağlayan bileşenlerin türlerini soruşturmaya başlayabiliriz.

Eğlencenin Temelleri

Kişiler onaylı dönüşüm kurallarını kendiliğinden sürdürebildiklerinde öforinin ortaya çıktığını iddia ettiğimiz bu yazıda, karşılaşmalardaki öfori sorusuna odaklanmak için birtakım safhalarla karşılaşıyoruz. Katılımcıların, geçmiş karşılaşmaları, onlara kolaylıkla dâhil olup olmadıklarına göre değerlendireceklerini; çoğunlukla öforiyi, bütünleştirici edimler ve konu seçimi gibi unsurlar üzerinden maksimuma çıkartmakla meşgul olacaklarını ve disforiye yol açması muhtemel karşılaşmalardan da kaçınacaklarını varsayıyoruz.

Fakat elbette bu, insanların huzurlu bir karşılaşmayı tesis edebilmek için yaptıklarını son derece genel bir şekilde anlatır; çünkü kendiliğinden iştirakin mecburi iştirak ile örtüşmesi gerektiğine işaret ederken, problemi bir adım geriye götürmüş oluyoruz sadece. Herhangi bir verili karşılaşma için bu örtüşmeyi üretecek olanın ne olduğunu ele almaya devam etmemiz gerekiyor.

⁷⁵ Bu konuda bir “dış sistem,” bir “iç sistem” ve bir sınır açısından yapılan apaçık bir izah G.C. Homans’ta bulunabilir: *The Human Group* (New York: Hartcourt, Brace, 1950), ss. 86-94.

Bu sebeple yazıyı bitirirken, ortadan kalktıklarında huzurlu bir etkileşimi garanti altına alıyor izlenimi veren bazı koşullar üzerine spekülâtif bir yorum yapmak istiyorum. Yine, müsabaka karşılaşmaları olarak adlandırdığım şeyden daha iyi bir başlangıç noktası yok gibi görünüyor ortada. Oyunlar, sadece öforik etki-leşim değil, aynı zamanda çekim sağlamaları bakımından da seçilir ve saf dışı bırakılırlar; kimi zaman da kendi kuralları uyarınca yeniden düzenlenirler ve böylece bize öforiye ulaşmamız için gerekli olan şeyin hassas izlerini verirler. Dönüşüm kurallarıyla örtüşen kendiliğinden iştirakin bir tahsisine sahip olmak yerine, kendiliğinden iştirakin dağılım ve olasılıklarına uydurmak için dönüşüm kurallarını yeniden düzenlemek daha olasıdır. Takımları “dengeleme,” avans verme, beceri sınıflarına katılımı sınırlama veya bahis sınırlarını belirleme pratiklerinin tamamı, oyunun, kendinden geçmiş katılımcıları zapt etmek için en uygun şekle bürünmesi ve girmesini sağlamak amacıyla oyun materyallerine yeteri kadar biçimlendirilebilme özelliği sağlar. Böylelikle asıl konumuz olan, oyunlardaki eğlenceye nihayet dönebiliriz.

Oyunun akıbeti veya neticesinin (her ne kadar, makul bir zaman aralığı içerisinde nihai bir çözüme ulaşması gerekse de) oyunun bitimine dek belirsiz olmasını sağlayan büyük bir olasılık olduğunda, oyun oynamanın eğlenceli olduğunu söyleyen genel bir kanı vardır. Takımları dengeleme ve güçsüz olanlara avans verme pratikleri ile tesadüfi bir unsur olan “saf şansa” (özellikle de mükemmel bir eşleşme veya avans verme mümkün olmadığı ölçüde) itiraz etme pratiklerinin tamamı, oyuncuların niteliklerine ilişkin bir bilginin oyunun sonucunu kaçınılmaz bir akıbet hâline getirmesini engellemek içindir. Benzer sebeplerle, genellikle oyunun sonuna yaklaşıldığında olduğu gibi, oyunun skoru artık tahmin edilebilir olursa, mağluba hem maçın hem de müsabaka karşılaşmasının menfaatine eylemi sonlandırma hakkı tanınabilir.

Aslına bakılırsa, oyunun sonucunun ortada olduğunu söylemek, kişinin, gidişatın nereye varacağını keşfetmek için sadece

oyunun kendisine bel bağlamak zorunda olduğunu söylemek demektir. Bu yüzden, oyuncuların alternatif ve birbirine kenetlenmiş hamlelerinin oluşturduğu gelişim çizgisi katılımcıların dikkatini talep eden yegâne savı sağlayabilir ve dolayısıyla da oyunun, oyuncuların güncel gerçekliğini kurma ve onları cezbetme gücünü destekler. Buradan hareketle hilekârlara öfkelenilmesinin toplumsal sebeplerinden birini anlayabiliriz; tıpkı yanlış eşleştirme gibi bir hile de, bir oyuncunun yaptığı tertipler içerisinde maçın sonucunu belirleme gücü edinerek, oyunun gerçeklik-üretme gücünü tahrip eder.⁷⁶ (Elbette, takımların yanlış eşleştirilmesinin bir oyun dünyasını gelişmekten alıkoyduğu göz önünde bulundurulduğunda, birinin hile yaptığının fark edilmesi hâlihazırda gelişmekte olan bir dünyayı sekteye uğratar ve boşa çıkarır).

Ancak bu analizin yeterli olmadığı muhakkaktır. Yazı tura oyunu gibi saf şansa dayalı oyunlarda tarafları dengelemek gibi bir problem asla olmaz; ama yine de, para bahisleri gibi diğer faktörler sürece titizlikle ilave edilmedikleri takdirde sonucun asli belirsizliği oyuncuları cezbetmek için yeterli değildir.

Oyunların oyunculara daha geniş bir toplumsal dünyada kıymetli olan el ustalığı, kuvvet, bilgi, zekâ, cesaret ve otokontrol gibi nitelikleri sergileme fırsatı sunması ise bir başka olasılıktır. Haricen alakalı nitelikler böylelikle bir karşılaşma ortamında resmen ifade kazanır.

Yanlış eşleştirilmiş takımlar en iyi oyuncunun her türden kapasiteyi sergilemesini sağladığından bu da tek başına yeterli değildir. Bu oyuncunun, en azından, oyundan tatmin sağlaması gerekir. Yine biliyoruz ki asıl hisleri ne olursa olsun, böyle bir oyuncunun bu tür bir müsabakadan yüksek oranda tatmin al-

76 Harvey Sacks bana, bir hilekârı fark edenlerin, maçı tamamen mahvetmeden bırakması veya çekilebilmesi için, oyun teamülleri tarafından onu gizlice uarmaya mecbur kalabileceklerini ifade etmişti. Muhtemelen açık bir hilekârlık suçlaması, hilenin meydana geldiğini bir kısım oyuncunun bilmesine nazaran oyun için çok daha yıkıcı olurdu. Hilenin tehdit ettiği şey, hilenin denetiminin meydana geldiği formu belirleyen şeydir.

ması muhtemel olmadığı gibi, sıkılıp oyundan kopması da kuvvetle muhtemeldir. Fakat iki ilkemizi –kesinleşmemiş sonuç ve onaylanmış gösteri– birleştiresek daha geçerli bir şeye ulaşabiliriz. Başarılı bir oyun ilk olarak kesinleşmemiş bir sonuca sahip olan ve sonra da, bu sınırlar dâhilinde, haricen alakalı niteliklerin maksimum düzeyde sergilenmesini sağlayan oyun olacaktır.

Bu çifte temanın birtakım anlamı vardır. Kendi gücünü sergilerken mukavemete maruz kalmayan iyi bir oyuncu, son derece açık iddialarda bulunduğu izlenimi uyandırabilir; bu oyuncu, haricen alakalı toplumsal niteliklerinin birçoğunu sergilemesini engelleyen bağıntısızlık kurallarının aksine hareket edecektir. Ancak at başı bir yarışın kızışmasıyla birlikte çabaları ön plana çıktığı sürece bunlar, sırf şov amacıyla değil bizzat etkileşim tarafından gün ışığına çıkarılan çabalar olarak görülür. Sonucun belirsizliği, açıkça sunulmaları hâlinde, oyuncuya karşılaşmayı kuşatan çeperi tehdit edebilecek olan etkileşim niteliklerini saklayabileceği bir zırh verir.

Peki, bu açıklamayı nereye kadar genelleleyebiliriz? İlk olarak bu çifte ilke mefhumunun bizi, bahis oyunlarını ve bir masa etrafında oturanların bir öfori yaşama çabalarını tekrar ele almaya sevk ettiğini görmemiz gerekiyor. Katılımcılar bahisin kendi mali kapasiteleri açısından çok düşük olduğunu hissederlerse, parasal ilgi karşılaşmaya nüfuz edemez ve onu canlandıramaz. Böylece oyuna yönelik ilgi de zayıflar ve katılımcılar “oyunu ciddiye alamayabilirler.” Diğer taraftan katılımcılar bahisin kendi gelirleri ve kaynakları açısından yüksek olduğunu hissederlerse ilgileri sönebilir ve oyundaki katılımcılardan biri müsabaka karşılaşmasından çıkıp kendi genel ekonomik refahına ilişkin şahsi bir kaygıya kapılabilir.⁷⁷ Bu koşullardaki bir oyuncu, oyunu “faz-

77 İlginçtir ki gündelik hayatta bireyler kendileri için yüksek tutardaki bir parayı şahsen verdikleri ya da aldıklarında parasal konularda genellikle küçük bir şaka yaparlar. Muhtemelen mübadele karşılaşmasının bütünlüğü, kaynaklara yönelik ilgi tarafından tehdit edilir ve şaka da, devam etmekte olan etkileşime karşı bu kayıtsızlığı sindirmeye dönük ve dolayısıyla da (neyse ki) gerilimi azaltan bir çabadır. Her halükarda paranın “ciddiye” alınmadığını

la ciddiye” almak zorunda kalır.

Oyunun başında oyuncular, ortalama bir bahis oranı hakkında kafa patlatırken, ardında parasal bir ilginin oyuna sirayet ettiği bir tür perdenin peşindedirler. Zira oyunun, aşağı yukarı aynı miktarı kaybetme gücüne sahip oyuncularla kısıtlanmasının bir sebebi de budur. Bahis düzeyinin müsabakadan çekilmeyi gerektirecek raddeye dek arttırılmasına yönelik eğilimi de benzer şekilde anlayabiliriz; çünkü o ana dek oyunun bizzat kendisi oyuncuları zapt etmiş ve onları, önceden son derece endişe verici addettikleri bir kayba hazırlamıştır.

Bir oyunu fazla ciddiye alma veya yeterince ciddiye almama mefhumlarının, eğlenceye dayalı “gayri ciddi” faaliyet ile gündelik “ciddi” faaliyet arasındaki çelişkiye ilişkin mefhumlarımızla birebir örtüşmediğini de görebiliriz. Anlaşılan o ki mesele, faaliyetin boş zaman alanına mı yoksa çalışma alanına mı ait olduğu değil, kişinin ilgisine yönelik harici teşviklerin, kendi içinde bir dünya olarak karşılaşmada söğurulabilmesi için titizlikle kontrol altına alınıp alınamamasıdır. Müsabaka karşılaşmalarında fazla-ciddiyet veya yetersiz-ciddiyet sorununun doğmasının sebebi bir oyuna değil, bir karşılaşmaya iştirak edilmesidir.

Mali statü, bir kişinin yaşamının bir karşılaşmanın çeperine girip oradaki işlemleri canlandırabilen veya mahvedebilen yegâne asli yönü değildir. Meselenin bir diğer yönü fiziki emniyet gibi görünmektedir. Çocukların oyun faaliyetlerinde, yine ne-çok-fazla-ne-çok-az şeklinde titizlikle kademelendirilmiş ve genellikle bedeninin fiziki bütünlüğüne yönelik riskler ortaya çıkar. Mesela kaydırakların, zorlu bir iş olabilmeleri için yeterince dik olmaları, fakat muhtemel bir kazaya meydan vermemeleri için de aşırı dik olmamaları gerekir: Kolaylıkla üstesinden gelinebilecek olan bir nebze daha fazla risk ise kandırmaca gibi görünür. (Kayak gibi yetişkin sporları da aynı prensibe daya-

göstermek, büyük ihtimalle, önemli olanın karşılaşmanın kendisi olduğu ima etmektir.

lıymış izlenimi veriyor; burada, fiziki emniyet açısında gerilim yaratmanın bir yolu, eğlenceye mahal vererek oyun faaliyetiyle bütünleştirilmiştir).⁷⁸ Tüm bunlar, Fritz Redl tarafından, başanlı oyunların “ego-destekleyici” işlevlerine ilişkin tartışmasında saptanmıştır:

Bir “oyunun” “dağılması” için meydana gelmesi gereken birkaç şeyi sıralamak isterim. Oyun, artık eğlence vermiyorsa dağılabilir; bu da demek oluyor ki bireylerin cazibesine kapıldıkları şey, belli bir doyumunu garanti altına aldığı anda artık tatminkâr olmaya son verir. Bunun olabilmesinin birçok sebebi vardır. Oyun artık emniyetli olmadığı anda da, yani bir bireyin oyun içerisinde maruz kaldığı risk veya tehlikeler oyundan alabileceği doyumdan her halükarda ağır bastığında da oyun dağılabilir. Emniyetli derken hem dâhili hem de harici emniyeti kast ediyorum. Fiili riskler ve fiziki gerginlik, yaralanma korkusu veya kişinin kendi edilginliğine ilişkin korkusu son derece güçlü hâle gelebilir. Çocukların kendilerini kimi zaman, tercihen, birtakım oyunları oynamaktan alıkoymasının sebebi budur; çünkü kendi kendilerinden korkmaktadırlar veya bu faaliyet içerisinde kendi otokontrollerini yitirme tehlikesinin oynamamayı tercih edecekleri kadar ayartıcı ve güçlü olduğunu bilmektedirler. Aslında oyun mekanizmalarının bazıları doyumunu garanti altına almak için tesis edilmiş gibi görünmektedir; fakat aynı zamanda kişinin kendi süper-egosunun baskılarına veya harici tehlikelere karşı güvenliği de garanti altına alırlar. Yine, bir oyun, “mış gibi” özelliği korunamadığında veya tersine, gerçekliğe son derece yakın olduğunda da dağılabilir ve bu da oyundan oyuna farklılık arz edebilir. Aşırı fantastik hâle geldiklerinde ve gerçek bir yarışa yeteri kadar benzemediklerinde eğlenceli olmaya son veren birtakım oyunlar olduğu gibi tam aksi yönde oyunlar da vardır. Tıpkı gerçeklikten çok uzak oyunlarda olduğu gibi, kişi gerçekliğe çok yakınlaşırsa faaliyet oyun özelliğini yitirebilir.

78 Roger Caillois, burada “kontrol kaybı arayışına dayalı oyunlardan” söz etmektedir, Age. s. 107. Caillois şöyle der: “Mesele, korkunun üstesinden gelmekten ziyade kişinin kendi otokontrolünü geçici olarak yitirmesine yol açan korkuyu, ürperti, kendinden geçme hâlini şehvetle tecrübe etme meselesidir.” Ayrıca Caillois’nın “sapma” [*ilinx*] üzerine kurulu oyunlara ilişkin tartışmasını detaylandırdığı şu çalışmasına bkz: *Les Jeux et les Hommes* (Paris: Gallimard, 1958), ss. 45-51.

Peki, nerededir çok yakın ve çok uzak? Yanıtını bilmediğim soru işte bu.⁷⁹

Buradan hareketle toplumsal açıdan önemli olan harici temellere sahip birçok meseleyi müsabaka karşılaşmalarına dâhil etmenin veya onlarla bütünleştirmenin bir aracını oyunlarda bulmak mümkündür. Farklı kültürel ortamların farklı türden oyunları içermesinin bir sebebi de bu gibi görünüyor ve oyun ekipmanlarındaki birtakım tarihsel değişimler de oyunun oynandığı ortamdaki toplumsal değişimlere verilen yanıtlar izlenimi uyandırıyor.⁸⁰ Ekipman meselesi dışında, yarışan oyuncuların daha geniş toplumsal konumu meselesi de vardır. Bu yüzden mesela bir oyun alanındaki futbol takımlarının mücadelesi, takımlarla temsil edilen iki grup arasındaki antagonizmanın kontrollü bir şekilde bir karşılaşmaya dâhil edilebilmesi ve dışa vurulmasını sağlayan bir araç sunabilmektedir.⁸¹ Öyleyse en azından taraftar ve seyirci profili bakımından aynı toplumsal gruptan beslenen iki takımın içi boş bir çekişme sahneleyebileceğini, birbirine açıkça karşıt gruplardan oluşturulan iki takımınsa; sportif karşılaşmayı kuşatan çeperin yarılmasıyla birlikte arbedelerin, kavgaların ve diğer türden nümayişlerin ortaya çıkması sonucunda, yüksek oranda harici temellere sahip düşmanlıkların karşılaşmanın karşılıklı faaliyetine sirayet ettiği hadiseler meydana getirebileceğini tahmin edebiliriz. Max Gluckman tüm bunları,

79 Fritz Redl'in Gregory Bateson'a ait "The Message 'This is Play'" başlıklı yazısına ilişkin tartışması; Bertham Schaffner, (ed.) *Group Processes* içinde, Transactions of the Second (1955) Konferans (New York: The Josiah Macy, Jr. Foundation, 1956), ss. 212-213. Ayrıca Redl'in şu yazısına bkz: "The Impact of Game-Ingredients on Children's Play Behaviour," Bertham Schaffner, (ed.) *Group Processes* içinde, Transactions of the Forth (1957) Konferans (New York: The Josiah Macy, Jr. Foundation, 1959), ss. 31-81.

80 Mesela bkz. K.M. Colby'nin satranç taşlarının değişen karakteri hakkındaki incelemesi; "Gentlemen, The Queen!" *Psychoanalytic Review* içinde, 40 (1953), ss. 144-148.

81 Bu bağlantı için Kuzey Andaman'ın barış-sağlama törenlerine ilişkin işlevsel yorumuna bkz: A.R. Radcliffe-Brown, *The Andaman Islanders* içinde (Glencoe: The Free Press, 1948), ss. 134-135, 238 ve devamı.

farklı okulları, kentleri ve bölgeleri temsil etmekle beraber, farklı dini gruplaşmalar ve farklı toplumsal sınıflarla ilgili çok daha fazla unsuru bünyelerinde barındıran İngiliz futbolu hakkındaki tartışmasında belirtir.

Benzer bir durum okul maçlarında görülebilir. Biliyoruz ki okulların iç bütünlüğü ve iç sadakati büyük ölçüde diğer okullarla yapılan maçlardaki biçimsel rekabetle inşa edilir; her okul çoğunlukla kendisiyle aynı türden diğer okullarla maç yaptığı sürece bu sistemin gayet iyi işleyeceğini umabiliriz. Peki özel liselerle kamu okulları müsabakalara katılınca ne olur? Fırsat, beklenti ve ayrıcalık ihtilaflarına dayalı tüm ulusal arka plan, dostane rekabet amacına hizmet etmeye son verinceye dek oyunu hırçınlaştırır mı? Oxford ve Cambridge rekabetinin tek sebebi taşra üniversitelerinden daha iyi takımlar çıkarmaları mıdır?⁸²

Öyleyse takımlarını destekleyen iki taraftar kitlesi arasındaki toplumsal farklılıklar göze batmayacak cinsten olmalıdır. Ancak aynısı, kitlelerden birinin mensupları için müşterek olan ve esas itibarıyla harici temellere sahip herhangi bir deneyim için de söylenebilir. Seyircinin ilgisini çekebilecek meselelere dokunmayan bir piyesin başarısız olması muhtemeldir ama yine de, sahnelenen performans seyircinin oldukça duygulanmasına yol açarak içerisinde bulunduğu gerçekliği baskılayabilir. Bu yüzden, çok gerçekçi olduğu düşünülen oyunlar, kimileri tarafın-

82 Max Gluckman, "How Foreign Are You?," *The Listener*, 15 Ocak 1959, s. 102. Kuşkusuz, olimpiik oyunlar farklı milletlerden takımları karşı karşıya getirir; fakat bu müsabakaların ağır kurumsallığı, tam da oyunların oynandığı çeperi kuvvetlendirmek için ihtiyaç duyulan bir şey gibi görünmektedir; ve olası vahim sonuçlara rağmen rakip takımlar nadiren birbirine girer. P.R. Reid (Age. s. 64) Colditz'deki İngiliz savaş esirlerinin oynadığı duvar oyunlarına ilişkin tartışmasında benzer bir argüman öne sürer: "Polonyalılar ve oraya daha sonra varan Fransızlar daima meraklı seyircilerdi. Avlunun tekeli bizde olmamasına rağmen, pek tabii odalarına tüneyip oyunu pencereden izliyorlardı. En sonunda İngilizlerin karşısında yer alıyorlar ve oyun da onlara karşı oynanıyordu, fakat bu bir başarı değildi. Herkes çileden çıkıyor ve skor, "hiçbir İngiliz" oyununda olmadığı kadar önemli bir mesele hâline geliyordu." Ayrıca bkz. Goerge Orwell, "The Sporting Spirit," *Shooting and Elephant* içinde (New York: Harcourt, Brace, 1950), ss. 151-155.

dan kaba, “ölçüyü kaçırmış” veya “son derece hassas bir noktaya dokunmuş” bulunabilir; tıpkı, bana aktarılanlara göre, *Riders to the Sea*, Shetlandlı seyircilere sahnelendiğinde hissedilenler gibi. Bu noktada, “sembolik mesafe” denilen şeye bel bağlanmalıdır. Haricen alakalı hislerin etkileşime sirayet etmesini kontrol edecek olan çeper muhafaza edilmelidir. Ne gariptir ki aynı etki, bir piyesi izleyen yetişkin seyircilerin kendi çocuklarını izlerken de dile getirdikleri yargılarda görülebilir; tıpkı Callois’nın, oyunların geçmiş gerçekliklerin güncel tortularından ibaret olmadığını tartışırken belirttiği gibi:

Bu görüşler dünyevi olan için ne kadar geçerliyse kutsal olan için de o kadar geçerlidir. Kaçınalar yarı ilahi varlıklardır; New Mexico’nun Pueblo Yerlileri arasında temel tapınma nesneleridirler; bu, onlara tapınan ve maskeli danslarıyla onları canlandıran aynı yetişkinlerin kendi oğullarını eğlendirmek için benzeri oyuncak bebekler yapmalarına mani olmaz. Benzer şekilde, Katolik ülkelerde çocuklar, ayine giderken, kiliseye kabul edilirken, evliliklerde ve cenazelerde hâlen daha oyun oynamaktadırlar. Ebeveynler, söz konusu taklit en azından saygı sınırları içerisinde kaldığı sürece buna müsaade etmektedir. Sahra Altı Afrika’da, aynı tarzda maskeler ve dörtgenler yapan çocuklar, taklidin aşırıya kaçması ve bir parodiye veya kutsallara karşı bir saygısızlığa dönüşmesi hâlinde, aynı sebeplerle cezalandırılırlar.⁸³

Öyle görünüyor ki oyunlarda ve benzeri faaliyetlerde, toplumsal açıdan önemli olan meselelerin karşılaşmaya sirayetini kontrol eden fakat bunu tamamiyle durdurmayan maskeler sunulmalıdır. Tüm bunlar oyun ekipmanının maddi karakterinin konu dışı olduğuna ilişkin önceki değerlendirmemin ötesine geçer. Oyun ekipmanının muhtelif parçalarının oyunla-alakalı anlamları, kendi içlerinde kullanışlı birer maskedir; çünkü bu parçaların duygusal, maddi ve estetik değeri, müsabaka karşılaşmasını oyunun mantığıyla hiçbir ilgisi olmayan bir anlam yelpazesıyla donatarak etkileşime gizlice dâhil olabilir; Japonya’da *Go*

83 Caillois, “Unity of Play,” s. 97.

oyynamak için kullanılan ekipmanın kalitesine yönelik geleneksel ilgi uç bir örnektir. Belki de yeterince iyi olması kaydıyla bir restorandaki sohbet ve mutfak da bu şekilde mütevazı bir ortamı gizlemekle kalmaz; zarif müesseselerde, *dekorun* ederiyle, servis yönetimiyle ve diğer masalardaki grupların toplumsal statüleriyle derinleşmiş bir özdeşleşmeye ulaşmamızı mümkün kılar; süreç maskelenmediği takdirde kendimiz için olanaklı kılmayacağımız bir özdeşleşmedir bu. Öyle görünüyor ki oyun tertibatının esnekliği –oyunların, tarafların, avansların ve bahislerin seçimi– isabetli bir maskeleye oranının oluşumuna imkân tanır.

Bu noktada, kullanılan materyallerin, öznenin onlarla kurduğu ilişkiyi örtecek denli gerçeklikten koparılmış olması önemli birtakım sonuçlar doğurur. Materyallere ilişkin bu belirsizlik ve esneklik, öznelere onları kendi eğilimlerine göre yapılandırmasına ve kişisel anlam “yüklemelerine” olanak tanır. Bu, tam da psikolojide kullanılan projektif testlerin esasındaki temadır. Dünyayla bir bağlantı tesis edilirken dahi bir süreksizliğe erişilir. Elbette bu testler, çok sayıda bireyi içeren bir karşılaşmanın aksine, genellikle tek bir özneye ve onun dünyasına yönlendirilmiştir; fakat ilgisini öznenin yanıtına odaklayan araştırmacının mevcudiyeti bir bakıma iki kişilik bir karşılaşmanın koşullarını sağlar.

Projektif düzenekler hakkındaki külliyata kısa bir bakış bu istikamette ilerlemek için bize cesaret verir. Mesela Erikson’un 1937 yılında yayımlanan oyun terapisi üzerine harika çalışmasını alınız.⁸⁴ Erikson, sorunları hakkında konuşmaktan çekinen çocukları –aslında bunun için çok küçük olanları– betimler. Baskılanmış veya bastırılmış materyalle ilgili bir duygu, bu materyalle anılan herhangi bir karşılıklı veya bireysel faaliyet etrafındaki çeperi parçalar. Bazı vakalarda bu baskılama her türden sözlü iletişimi bloke eder. Ancak, yansıtılmış gerçeklikten bir nebze uzak olan oyuncak bebek benzeri nesnelerden bir oyun

84 Erik Homburger [Erikson], “Configurations in Play – Clinical Notes,” *The Psychoanalytic Quarterly*, 6 (1937), ss. 139-144.

tertibini oluşturması sağlanarak ocuk bir rahatlatma ve huzur hissederek; bunu da ıstıraplı endişelerini, dönüştürülmüş bir biçimde mahalli bir duruma aktarma süreci üzerinden yapar.

Projektif testin özel bağıntısı kabul edildiği takdirde, biçimsel test materyallerine mahkûm olmaktan kurtulabiliriz. Bu da bireyin, bir maskeyi ve aslında onu yaratmasına olanak tanıyan dönüşüm kuralları sayesinde kendine etkileşime girme izni verdiği her durumu içerebilir. Fromm-Reichmann bununla ilgili bir örnek verir:

Muhtemelen benim ilgim, kendisine kötü hisleri hakkında bir soru sorduğumda aleni bir anksiyeteyle karşılık veren, tamamen bloke olmuş bir iletişim dönemini yeni atlatan katatonik bir genç kadınıla başladı: Elini başparmağı açık şekilde kaldırıyor ve diğer dört parmağını avucunun içine kıvrınıyordu; bu yüzden, saklanmış diğer dört parmakları izole olan bu başparmağı görebiliyordum sadece. Bu işareti sempatik bir ses tonuyla “Yalnızca bu mu?” ifadesiyle yorumluyordum. Bu sırada yüz ifadesi, sanki büyük bir rahatlatma ve şükran iindeymişesine geveşdi ve parmaklarını açtı. Ardından parmaklarıyla kendisini anlatmaya başladı ve aynı türden jestlerle yanıtlar vermemi istedi. Bu parmak sohbetine bir veya iki hafta devam ettik ve bunu yaptıkça onun kaygılı gerilimi azalma eğilimi gösterdi ve iletişimsiz izolasyonun üstesinden gelmeye başladı. Akabinde de kendi yalnızlığından büsbütün ıktı.⁸⁵

Her iki vakada gördüğümüz şey, bir başkasıyla iletişim hlindeyken kendi hislerine bir tür perde çekmeye şartlanmış bir bireydir. Adabı muaşeret sistemi ve her grubun mensuplarının toplumsal ilişki içerisinde kullandıkları rezerv de aynı şekilde işliyor gibi görünmektedir; ancak burada maskeleyme toplumsal açıdan standartlaştırılmıştır, birey tarafından uygulanabilir fakat onun kendi özel ihtiyaçlarına uyarlanamaz.

Fazlasıyla içe kapanık hastalara yönelik psikoterapik müdahalede terapist, hastanın son derece güçlü bir maske kullanmasına rıza göstermek durumunda kalabilir; fakat “nevrotiklerle”

85 Frieda Fromm-Reichmann, “Loneliness,” *Psychiatry*, 22 (1959), s. 1.

yapılan psikoterapide aksi bir şey görebiliriz. Psikanalitik aktarım kuramında ve psikanalitik serbest çağrışım kuralında; son derece saydam olan ancak hastadaki haricen ilişkili herhangi bir hissi etkin hâle getirip bunu doktor-hasta karşılaşmasını tahrip etmeden karşılaşmaya dâhil edebilecek kadar sağlam bir çerperin oluşturulabileceği fikriyle karşılaşırız. Kuşkusuz bunu sağlayan, analitik divanı, ev yaşantısından ve evdeki otoriteden sıyrın mesleki bir tertiptir.⁸⁶ Her şeyi anlatmaya dayalı bu kuramın grup terapisine kadar uzanması, meseleleri bu yazıda ele aldığımız karşılaşma türüyle aynı istikamete daha fazla sokar.

Maskenin işlevi hakkındaki bu görüş, “yıkıcı ironi” fenomenini ele almamızı mümkün kılar. Durum “yaratmanın” en cazip yollarından biri, meselelerin katlanmak için aşırı derece güç olduğu ve bunların, genellikle kaygısız ve ironik bir biçimde takdim edilen resmi dönüşüm kuralları tarafından dışlandığı stres zamanları ve mekânlarında bulunabilir. Klasik vaka, “kara mizahtır.” Mesela toplama kamplarında şalgama kimi zaman “Alman ananası,”⁸⁷ “kışla talimi” veya “coğrafya”⁸⁸ deniliyordu. Akıl hastanesindeki bir hasta, oraya dair hislerini, daha tıbbi ve cerrahi işlevli binalara “hastane” gibi bilinçli bir ironiyle referans yaparak diğer hastalara ifade edebilir ve böylece kurumun geri

86 Melanie Klein, “The Psycho-Analytic Play Technique: its history and significance,” Klein ve ark. *New Directions in Psycho-Analysis* içinde (London: Tavistock, 1955), s. 6: “Yine de daha önemlisi –psikanalitik prosedürün belkemiği olan– aktarımın, ancak ve ancak hastanın muayenehane odası veya oyun odasını ve aslında bütün bir analizi, kendi gündelik ev yaşantısından ayrı bir şey olarak hissedebilmesi hâlinde tesis edilebileceğini ve sürdürülebileceğini fark ettim. Zira hasta, geleneğe aykırı olan ve çocuklar söz konusu olduğunda ise onlara ilişkin düşüncelerin birçoğuna ters olduğu duyumsanan düşünceleri, hisleri ve arzuları tecrübe ve ifade etmeye karşı dirençlerinin üstesinden ancak bu gibi şartlar altında gelebilir. Öyleyse bir okyanus yolculuğunun eğlenceli olmasının sebebi, gündelik yaşantıyla ilişkimizi kesmesi değil, muhtemelen gündelik yaşantının birtakım yönlerini ancak ondan alenen sıyrıldığımızda tecrübe edebilmemizdir.”

87 Eugen Kogon, *The Theory and Practice of Hell* (New York: Berkley Publishing Corp., tarih yok).

88 *Age*. s. 103.

kalanını farklı türden bir yer olarak belirler.⁸⁹ Genel olarak bu türden ironiler, bir bütün olarak kurumsal durum dâhilinde ortaya çıkan ancak belirli bir karşılaşmanın düzenini garanti etme noktasında, maskelenen hislerin birtakım ifadelerine zemin hazırladıklarında devreye giriyorlar gibi görünmektedir.

Gayri resmi toplumsal kontrol içerisindeki dolaylamanın işlevlerini de aynı bakış açısıyla ele alabiliriz. Mesela bir çalışma grubunun bir mensubu, gayri resmi iş taksimini çok fazla üretim yaparak tehdit etmeye başladığında, bunun yarattığı rahatsızlığı ve kontrol isteğini doğrudan ifade etmeye isteksiz olan ve bir şaka kisvesi altında aykırı kişiyi hizaya getirmeye yarayan bir “tıkınma” veya “istifleme” oyununa başvuran diğer çalışanların davranışlarına göz atabiliriz.⁹⁰

Her türlü etkileşimde bu çifte tema mevcuttur: Daha geniş bir dünya, kontrollü ve maskelenmiş şekilde takdim edilmelidir. Bireyler bağıntısızlık kurallarına riayet etmeye hazır oldukları için birbirleriyle yüz yüze muhatap olabilirler; ancak bu kuralların var olmasının sebebi, zor bir şeyi bütünüyle dışlamaları kadar, bu şeyin sesiz sedasız ifade edilmesine de olanak tanımaları gibi görünüyor. Bir ifadenin içerebileceği tehlike göz önünde

89 Yazarın bir akıl hastanesi üzerine çalışması. Akıl hastanelerindeki hasta şakalarına ilişkin sistematik bir inceleme Rose Cooser'da bulunabilir: “Some Social Functions of Laughter,” *Human Relations*, 12 (1959), s. 171-182. Bir nebze benzer uygulamalar, bir kamu hastanesinde, cerrahi amaçlarla kayıt altına alınmış beyin hasarı vakalarına ilişkin bir çalışmada ayrıntılı olarak raporlanmıştır: Edwin Weinstein ve Robert Kahn, *Denial of Illness* (Springfield: Charles Thomas, 1955), 16. Bölüm, “The Language of Denial.”

90 Bkz. F.J. Roethlisberger and W.J. Dickson, *Management and the Worker* (Cambridge: Harvard University Press, 1950), s. 420 ve Lloyd Street'in ilginç yazısı “Game Forms in the Factory Group,” *Berkeley Publications in Society and Institutions*, 4 (1958), özellikle ss. 48-50: “İstifleme, bir araya getirilmesi muhtemel olandan daha büyük sayıda üretim parçasını birleştiren bir “hız zanaatkarı” veya “hız terbiyecisine” dönüşmekten meydana geliyordu. Oyunun kuralları ihlal edilecek ve sıradaki işçilerden herhangi birini incitmeden en hızlı davranan işçiyle alay edilecekti. Genellikle, “hız terbiyecisini” üretim normlarıyla aynı hizaya çekmek için bir iki kere istifleme bir zorunluluktan (s. 48).”

bulundurulduğunda bir maske, bir şeyi gizleme yolundan ziyade, onun bir karşılaşma çerçevesinde ifade edilebilme yolu olarak işler. Karşılaşmamızı dostane kapılarla çevreleriz; gerçekliğin bir kısmına mesafe koymamızı sağlayan asıl araçlar, onu sunarken kullandıklarımız olabilir.

Son bir adım olarak, bir gece boyunca birçok kez gerçekleşebilecek buluşmalar için yapılandırılmış bir çerçeve sunan aynı çifte temanın izini, sosyallik ve partiler gibi etkinlikler içerisinde sürmek istiyorum.

Gayri resmi toplumsal katılımın, kişinin bu faaliyeti paylaştığı kişilerle samimiyet ve eşitlik ilişkisinin nihai tasdiki olduğu öne sürülebilir.⁹¹ Öyleyse bir eğlence partisi, orada mevcut herkesin, statülerin toplu düzleştirilmesi vasıtasıyla aynı düzeye yükseltilmesi veya indirilmesidir; karşılıklı bir bulaşma ve kutsallaştırma. Somut bir şekilde ifade edersek, bir eğlence partisi, kişinin toplumsal ufuklarını sözgelimi cinsel ilişki kurma, yüksek mevkidekilerle gayri resmi ilişki gibi durumlar üzerinden genişleten karşılaşmalara iştirak etmek için bir fırsattır. Sınırlar tereddütle genişletildiği zaman partiler, başka bir yerde başlamış bir faaliyeti onaylama ve pekiştirme işlevi görürler.

Bu şekilde tanımlanan bir eğlence partisi, iki gereklilik kümesi ve bunların yanı sıra bizim çifte temamızın bir örneğini sunar. Bir taraftan ortak akılcılaştırmalara ve bir sosyal toplanişaya yalnızca eşit olanların davet edilmesi kuralı demek olan toplumsal endogamanın sebeplerine artık başvurabiliriz. Kişilere kendi seçkinlikleri hakkında soru sorduğumuzda, davet edilmeyenlerle “ortak hiçbir şeyleri” olmadığını ve farklı sınıflardan kişileri bir araya getirmenin herkes için “nahoş” olacağını iddia etme-

91 Bu sosyallik görüşünün kaynağında W.L. Warner vardır. Gayri resmi toplumsal yaşamın bu yapısal rolünün önemini fark edip inceleyen ilk Amerikan sosyoloğu Warner gibi görünüyor. Bu yazıda ele alınan temaların birçoğunu irdeleyen yeni bir sosyallik incelemesi için bkz. D. Riesman, R.J. Potter ve J. Watson, “Sociability, Permissiveness, and Equality,” *Psychiatry*, 23 (1960), ss. 323-340.

ye meylederler. Burada, normalde eğlence partisiyle ilişkili görülmeyen toplumsal sıfatların, sosyalliğin üzerine tesis edildiği kimlikleri imha ederek ve hâlihazırdaki eğlenceye kendiliğinden iştiraki mahvederek etkinliğe zorla dâhil olacağını kastetmektedirler muhtemelen.

Ancak tam tersi bir endişe de hissedilecektir. Genellikle sosyal sohbetler ve oyunlar, katılımcıları toplumsal açıdan yeterince yakın olmadıkları için değil, yeterince uzak olmadıkları için başarısızlığa uğrar. Aynı kişiler tüm sosyal anlarını birlikte geçirdiklerinde bir can sıkıntısı hissi doğabilir, sanki artık gerçekleşmesi muhtemel hiçbir şey kalmamıştır. Sosyal ufuklar genişletilemez. Kişi şu ifadeleri duyar: “Aynı eski insanlar,” “eski hamam eski tas, gitmeyelim.” Böyle konuşanlar yine de çoğu zaman giderler, ama ümitsizce giderler.

Böylece sosyal bir etkinliğin öfori işlevinin küçük toplumsal farklılık ile büyük toplumsal farklılık arasında bir yerlerde bulunduğunu keşfediyoruz. Birtakım harici temelleri olan toplumsal mesafelerin tasfiyesine, katılımcılarını korkuya sevk etmeyen, tehdit etmeyen bir düzeyde ego-sınırlarının delinip geçilmesine veya toplumsal anlamda olup bitenlere bilinçli bir ilgiye erişil-melidir. Tıpkı çok az gibi, çok fazla olası kayıp ve kazançtan da sakınılmalıdır.

Bu çok fazla veya çok az “seviyesi”, katılımcıların, eğlence partilerinin karşılaşması beklenen faaliyet türünü ve onların iştirak etmelerine veya kaçınmalarına sebep olan itkileri –partilerde yapılan dâhilinde, bir faaliyeti yerine getirmek için enerji sarf edilirken dahi gizlenmesi gereken itkiler– doğrudan doğruya göz önünde bulundurmalarını gerektirecektir. Sosyolojik açıdan söylersek, hem şehevi hem de usturuplu bir parti, mahalli olarak gerçekleştirilen olaylarla donatılmış arzuları açığa çıkararak müstehcen hâle gelebilir.

Kuşkusuz buradan, bir katılımcı için başarılı ve mutluluk verici olan bir etkinliğin bir diğeri için öyle olmayabileceği çıkar.

Bunun yanı sıra, çoğunluk memnunsa, azınlığın da etkinlik uğruna kendi bedenlerini ortamın harmonisine bırakarak özveride bulunmasının muhtemel olduğu da çıkar. Kişiler belki de bu tür anlarda başka türden hazlara bel bağlarlar.

Sonuçlar

Bu yazıda her toplumsal karşılaşmanın, her odaklı toplanışın, ilk olarak, onu, önem verilen bir nitelikler sahasından ayıran ve kuşatan “çeperin” işleyişi bakımından anlaşılabilirliğini öne sürdüm. Mahalli olarak gerçekleştirilmiş kaynakların tahsisinde ne tür özelliklere ne tür bir önemin verileceğini resmen belirleyen bir dizi dönüşüm kuralı mevcuttur. Bir katılımcı bu dönüşüm kurallarının belirttiği bir ilgi odağına kendiliğinden iştirak eder hâle gelirse, onu ve diğerlerini içeren gerçekliğe ilişkin olarak her şeyi doğal, kendisini ise huzurlu ve emin hissedecektir. Karşılaşma, katılımcılarına bir dünya sunar, ancak bu dünyanın karakteri ve istikrarı onun daha büyük bir dünyayla seçici ilişkisiyle derinlemesine bağlantılıdır. Öyleyse karşılaşmalara ilişkin natüralist bir inceleme, toplumsal yapıya ilişkin incelemelerden ilk başta sanılandan hem daha ayrı hem de onlara daha yakından bağlıdır.

Bir karşılaşmanın işleyişiyle bağlantılı standart sosyoekonomik sıfatların etkilerini göstermeye çalıştım. Bunu yaparken de sosyolojik analizde alışlagelmiş bir yolu izledim; ancak bu noktada bir farka dikkat edilmelidir. Ampirik açıdan, karşılaşmalarla ilgili harici temellere sahip toplumsal sıfatların etkisi çok büyüktür. Fakat bu etkinin analizi ve teorisi; gürültü, bitkinlik veya yüz formunun bozulması gibi meselelere eşit derecede önem vermelidir. Bir odaklı toplanıştaki katılımcılardan birinin ırksal statüsü, bir diğerinin yarık dudağınıninkiyle aynı etkiye sahip olabilir; sosyoekonomik faktörlerin bir karşılaşmaya dâhil oldukları güzergâh, tuhaf ve vakur olmayan araç takımlarına eşit derece açık bir güzergâhtır.

Müsabaka karşılaşmaları ve diğer odaklı toplanışlar söz ko-

nusu olduğu sürece, göz önünde bulundurulması gereken en mühim şey içerdikleri eğlencedir. Bireyin farkında olmadan kendini kaptırabileceğı şey, onun için gerçeğe dönüşebilen bir şeydir. Onun dolaysız fiziki mevcudiyetinde meydana gelen olaylar, kolaylıkla cazibelerine kapılabileceğı olaylardır. Diğerleriyle birlikte bir şeyle *müşterek* meşguliyet, diğerlerinin sebep olmak durumunda kalabileceğı bir yıkıcı ihmale kapılmaya yol açtığında bile, bireyin dikkatiyle biçimlendirilen gerçekliğı güçlendirir.

Yüz yüze etkileşimdeki bir durum tanımını karşılıklı olarak sürdürme süreci, bağıntı ve bağıntısızlık kuralları üzerinden toplumsal olarak örgütlenir. Bir faaliyet ya da meşguliyetin idaresine yönelik kurallar toplumsal yaşamın asli olmayan bir unsuru, bir nezaket, görgü veya adabı muaşeret meselesi gibi görünebilir. Ancak gerçekliklere dair sarsılmaz hissimizi, dış dünyanın sarsılmaz karakterine değil, bu derme çatma kurallara borçluyuz. Bir durum içerisinde huzurlu olmak bu kurallara, onların oluşturup sabitledikleri anlamlara kapılarak, layıkıyla riayet etmek demektir; huzursuz olmak ise kişinin dolaysız gerçeklik tarafından kucaklanmamış olması ve diğerlerinin sahip olduğı bağları gevşetmesi anlamına gelir. Beceriksiz ve hırpani olmak, hatalı konuşmak veya yanlış hamleler yapmak dünyaları tahrip eden büyük bir tehlikedir. Her psikotiğın ve komedi oyuncusunun bilmesi gerektiğı gibi, açıkça isabetsiz bir hamle dolaysız gerçekliğin örtüsünü delip geçebilir.

Rol Mesafesi⁹²

Sosyolojide “rol”den daha yaygın şekilde kullanılan çok az kavram vardır; çok az kavrama bu denli önem atfedilir ve yakından bakıldığında çok azı bu kadar müphemdir. Bu yazıda rol kavramının genişletilmiş bir versiyonunu ele almak ve bunu sistematik biçimde yapmak için gerekli kavramsal teçhizatlardan birini irdelemek istiyorum.

Rol Kavramı

Rol kavramının klasik formülasyonu sosyal-antropoloji geleneğinden gelir⁹³ ve kimi zaman “rol teorisi” denilen bir kavramsal çerçevenin gelişimine sebep olmuştur. *Statü*, birtakım konum sistemleri veya örüntüleri içerisindeki bir noktadır ve yükümlüleri bağlayan karşılıklı bağlar, hak ve görevler üzerinden birim içerisindeki diğer konumlarla ilişkilidir. Rol ise yükümlünün, işgal ettiği konuma yönelik normatif talepler uyarınca hareket

92 Berkeley, Kaliforniya Üniversitesi Sosyal Bilimler Teorisi Entegrasyonu Merkezine ve New York, İnsan Ekolojisi Araştırma Cemiyetine, bu yazının hazırlık sürecinde verdikleri destekten dolayı minnettarım. Ayrıca Aaron Cicourel, John Clausen, Fred Davis, Melvin Kohn, Sheldon Messinger, Theodore Sarbin, David Schneider ve Gregory Stone’un eleştirilerinden de yararlandım.

93 Özellikle Ralph Linton, *The Study of Man* (New York: Appleton-Century, 1936), özellikle 8. Bölüm, “Status and Rôle.”

etmesi durumunda iştirak ettiği faaliyetten meydana gelir. Bu normatif anlamdaki rol, belirli bir bireyin kendi konumu içerisindeki fiili davranışı olan *rol icrasında* veya rol sahnelemesinden ayırt edilecektir. (Dolayısıyla dâhil olunabilen, işgal edilebilen ve terk edilebilen şey rol değil, bir konumdur; çünkü rol yalnızca icra edilebilir fakat ben de dâhil hiçbir araştırmacı bu tutarlılıklara ilgileniyor görünmemektedir). Elbette rolü tanımlarken ne kadar ayrıntıya inileceğine ilişkin bir problem vardır; bu ayrıntı düzeyi, kimi zaman sistemsiz şekilde, okurun söz konusu rolle ilgili sahip olması gereken aşinalık düzeyi tarafından örtük olarak belirlenir.

Bireyin rol sahnelemesi, büyük ölçüde *rolün ötekileriyle*, yani ilgili kitleyle yüz yüze toplumsal durumlar döngüsü üzerinden gerçekleşir. Yakın zamanlarda, rol içerisindeki bir birey için bu muhtelif türden rol ötekileri, birlikte ele alındıklarında, *rol-kümesi* olarak adlandırılmıştır.⁹⁴ Mesela bir doktor için rol-kümesi; meslektaşlarını, hemşireleri, hastaları ve hastane yöneticilerini içerir. Bireyi kendi rol-kümesindeki rollerden birinin icracılarıyla ilişkilendiren normların kendi aralarında –bireyi farklı türden rol ötekileriyle ilişkilendiren normlardan– daha özel ve daha az ihtilafı bir ilişkisi olacaktır. Bir konumla ilişkili bütün roller, her biri belirli bir rol ötekisiyle alakalı *rol-dilimlerine*⁹⁵ veya alt-rollere bölünür. Doktor-hemşire, doktor rolünün bir rol dilimidir, doktor-hasta ise bir diğeri. Bir roldeki toplumsal değişimler, rol ötekisi tiplerinden oluşan rol kümelerinin kaybettik-

94 R.K. Merton, "The Role-Set: Problems in Sociological Theory," *British Journal of Sociology*, 8 (1957), ss. 106-120. Muhtemelen rol kümesindeki *tek bir* unsur dâhilindeki bireylerin tümleyenine işaret edecek bir terime ihtiyacımız olacak; böylece kimi rol ötekileri, mesela hasta, çok sayıda icracı içerirken, kimi rol ötekilerinin, mesela birinin *karısı* veya *kocasısı* olmanın, yalnızca bir icracıyı içermesi olgusunu ele alabiliriz.

95 Neal Gross, Ward Mason ve Alexander McEachern, *Explorations in Role Analysis* (New York: Wiley, 1958), özellikle s. 62. Bu kitap son derece faydalı bir rol incelemesi sunmaktadır. Ayrıca, F.L. Bates'in yararlı bir makalesi için bkz. "Position, Role, and Status: A Reformulation of Concepts," *Social Forces*, 34 (1956), ss. 313-321.

leri veya kazandıkları vasıtasıyla takip edilebilir. Gelgelelim ilgili faaliyetler, icracıyı rol ötekisinin bir tipiyle ilişkilendiren özel bir rol dilimi içerisinde bile, farklı ve bir nebze bağımsız bölüm veya öbeklere ayrılabilir ve bunlar da zamanla tek bir öbeğe indirgenebilir veya ona eklenebilir. Her halükarda, bir örgütlenmedeki bir konum türünden elde edilen şeyin bir başka örgütlenmedeki iki veya üç konum türüne taksim edilebilmesi bizi hayrete düşürmemelidir. Eğer bölünebilir hâle gelmişse, bir rolün sona ermesinin nasıl muhtemel olduğunu –yarılma noktalarını– ve örgütsel gereklilikler uyarınca hangi rollerin birleştirilmesinin olası olduğunu bilmemiz gerekir.

Linton'ın büyük bir gayretle dikkat çektiği gibi,⁹⁶ rol analizinin temel birimi, birey değil kendi zorunlu faaliyetler öbeğini sahneleyen bireydir. [Bir faaliyet] sistemi veya örüntü, bireyin benliğinin yalnızca bir kısmını ödünç alır ve onun başka zaman ve mekânlarda yapıklarını temel ilgi odağı olarak görmez. Benzer şekilde bireyin, kendileri açısından icrada bulunan rol ötekileri de, bu ötekilerin yalnızca dilimlerini temsil eder. Muhtemelen bireyin ve ötekilerin farklılaşmış ve bağımsız katkıları tek bir faaliyet öbeğinde birbirine geçer ve bu *sistem* veya örüntü rol analizinin asıl ilgi odağına dönüşür.

Rol perspektifinin, sosyopsikolojik türden kesin sonuçları vardır. Bir iş veya faaliyetle yükümlü bir kimse bir konuma geçerken, ilgili rolün kapsadığı bütün eylem yelpazesini benimsemek durumunda olduğunu fark eder; yani rol, toplumsal bir determinizmi ve bir sosyalleşme doktrinini imler. Bir seferde benimsediklerimiz, davranış öğeleri değil, daha ziyade bunlarla yüklü bütün bir koşum takımıdır ve bir yük katarı gibi çekilirken dahi bir at olmayı öğrenebiliriz.⁹⁷ Öyleyse rol, sosyalleşmenin temel birimidir. Bir toplumdaki yükümlülükler roller aracılığıyla tahsis edilir ve onların icrası için tertipler hazırlanır.

⁹⁶ Linton, *Age.*, s. 113.

⁹⁷ Bkz. Orville Brim, yayımlanmamış yazı, "Socialization as Role Learning."

Çeşitli konumlar, bu konumları işgal edeceklerin teknik açıdan ilgili ve ilgisiz, resmi ve gayri resmi bazı asgari vasıflara sahip olmalarını teminat altına alan birtakım yollarla kısıtlanarak düzenlenir.⁹⁸ Bir konumu işgal edenlerin kimlerle muhatap olacaklarını bilmelerine imkân tanıyan görev; giyim kuşam ve tavır gibi statü emareleri üzerinden sembolleştirilmeye eğilimlidir. Bazı vakalarda, referans ve hitaba ilişkin bir rol dağarcığı dahi bulunur. Her konum, onu işgal eden bireye eşit miktarda itibar sağlayan veya tersine itibar kaybı getiren bir toplumsal değere uyum sağlama eğilimindedir.

Bu yazı açısından önem taşıyan bir şey de şudur: Bir rol icra eden birey, kendisi hakkında o durum içerisinde nakledilen izlenimlerin ona etkin bir şekilde atfedilen role-özgü kişisel vasıflarla bağdaştığından emin olmak zorundadır. Bir hâkimin ihtiyatlı ve temkinli, uçuş kabinindeki bir pilotun serinkanlı, bir muhasebecinin ise işini yaparken hassas ve muntazam olması gerekir. Etkin bir şekilde atfedilmiş ve öne sürülmüş bu kişisel nitelikler, görevli için *benlik-imgesinin* bir zeminini oluşturur ve rol ötekilerinin ona dair imgeleri için bir temel sağlamak amacıyla, ortada tek bir konum olduğunda, o konumun unvanıyla birleşir. Öyleyse bir benlik, bireyin bir konuma girmesini fiilen bekler; bireyin, üzerindeki baskılara uygun davranması gerekir, böylece kendisi için hazır bir *ben* bulacaktır. Kenneth Burke'ün deyişiyle, yapmak, olmaktır.

Sosyologlar Lintoncu perspektifi tamamlamak için çeşitli kavramlar ilave etmişlerdir; bu kavramları, onları açığa kavuşturmaya dönük bir çabayla burada sıralayabiliriz.

Bir rolün *düzenli icrasıyla* bir rolün *düzenli icracısı* arasında ayırım yapmak yararlı olabilir. Mesela bir morg işlemeye devam edecekse, yönetici, yakınıını kaybeden ve merhum rollerinin düzenli bir şekilde icra edilmesi gerekir; fakat düzenli bir şekilde icra edilen bu rollerden sadece yönetici düzenli bir icracı olacak-

98 E.C. Hughes, "Dilemmas and Contradictions of Status," *American Journal of Sociology*, 50 (1945), ss. 353-359.

tır. Yakınını kaybeden kişi başka birtakım vesilelerle aynı rolü oynayabilir; ancak merhumun rolü, kesinlikle bir sefere mahsus olmak üzere tek bir birey tarafından oynanır. Şimdi, ortak-kanı açısından söylersek, “düzensiz” bir icracının, genellikle düzenli bir icracı tarafından icra edilen şeyi ancak arada bir icra eden kimseye işaret ettiğini görebiliriz.

Bir rolün işlevi, bir bütün olarak sistemin veya örüntünün muhafazasında veya tahribinde üstlendiği görevdir. *Ek işlev* ve *işlevsizlik* terimleri, destekleyici etkileri tahrip edici olanlardan ayırmak için kullanılır.⁹⁹ Bir rolün işlevsel etkisi alenen bilinip beyan edildiği zaman, *belirgin* işlev terimi de kullanılır; etkiler düzenli şekilde öngörülemediği ve özellikle de bu öngörü etkileri değiştirebildiği zaman ise *örtük* terimi kullanılır.¹⁰⁰

Roller tartışmasında genellikle kullanılan bir diğer kavram da *adanmadır*. Bu terimi, gayri şahsi mecburi yapısal tertibatlarla ilişkin meselelerle sınırlamayı teklif ediyorum. Bir birey, birçok kurumsal tertibatın sabit ve bağımız karakterinden dolayı, kendi yaşamındaki diğer önemli ihtimalleri geri alınamaz biçimde koşullayan bir şey yaptığında veya o şey kendiliğinden olduğunda ona adanmış hâle gelir; öyle ki bu adanma onu bir davranış tarzı edinmeye zorlar ve diğer kişilerin de kendi faaliyetlerini onun mevcut taahhütlerini sürdürmesine bağlı olarak inşa etmelerine sebep olur; böylece onu bu taahhütlerin beklenmedik sonuçları açısından kırılğan bir hâle sokar.¹⁰¹ Hâliyle birey bir konumda ki-

99 M. J. Levy, Jr., *The Structure of Society* (Princeton University Press, 1952), ss. 76-79. Bütün rol analizini rol-işlevi analizine dönüştürmek, “işlevselci” analizin bir beklentisi gibi görünmektedir kimi zaman.

100 R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure* (gözden geçirilmiş baskının ed.; Glencoe. The Free Press, 1957), 1. Bölüm, “Manifest and Latent Functions,” ss.19-84, özellikle tanımlar, s. 51.

101 Bu son nokta Philip Selznick’in titiz değerlendirmesine dayanmaktadır: *TVA and the Grass Roots* (Berkeley: University of California Press, 1953), ss. 225-259. Adanma teriminin genel bir değerlendirmesi Howard S. Becker’da bulunabilir, “Notes on the Concept of Commitment,” *American Journal of Sociology*, 66 (1960), ss. 32-40.

litlenir ve o konum içerisinde sunulan vaatlere ve fedakârlıklara göre yaşamaya mecbur kalır. Genellikle kişi yalnızca düzenli olarak icra ettiği bir role adanmış hâle gelir ve düzenli olarak icra etmediği bir role adanmış olmayı da kahramanlara, tek atışlık kumarbazlara ve gözüpeklere bırakır.

Belirli bir konuma geçen biri için mevcut benlik-imgesi, duygusal ve bilişsel olarak düşkün olabildiği bir imgedir; yani kendini, bu rol sahnelemesi ve bu sahnelemeden doğan benlik-özdeşleşimi açısından görmeyi arzuladığı ve umduğu imgedir. Daha büyük toplumsal birimler söz konusu olduğunda bağlanmanın diğerkâm bir bileşen içermesinin kuvvetle muhtemel olduğunu ekleyerek, kendi konumuna ve rolüne *bağlanmış* hâle gelen bireyden söz edeceğim.¹⁰² Bireyin layığıyla büründüğü belirli bir role nasıl bağlandığına ilişkin bir takdir, icracının bu ahlaki norma nazaran kendi rolüne aşırı bağlanmış veya ondan yabancılaşmış olma ihtimaline göre ortaya çıkabilir. Mesela, on yedinci yüzyıl Avrupa'sının, geçici bir ticari kâr temelinde kendisine ticari bir saha açan ve sonra onu terk eden kapitalisti, zanaatkârlar ve lonca mensuplarınca, alıp sattığı şeylere bağlılık göstermeyen günahkâr biri olarak algılanıyordu.¹⁰³ Günümüzde dahi, icra ettiği role bağlanmış olması, birey için asli bir ruhsal mesele olarak algılanır, hele ki bu rolün adanmış ve düzenli bir icracısı ise. Bağlanmanın geleneksel olarak yüksek olduğu profesyonel mesleklerden kaynaklanan ve kişilerin tarafsızlık, utanma veya hınç içerisinde oynadıkları birçok rolü ihmal eden bağlanma anlayışımız sebebiyle, tüm bunların bir orta-sınıf önyargısı içermesi de muhtemeldir.

102 Doğrusu, birey için bir konuma bağlanmış olmak mümkün olmasına rağmen (tıpkı bir Kraliçenin, monarşik hükümetin kamusal değerine kani olmasındaki gibi), bir konuma bağlanmış olmak genellikle kişinin o konuma ilişkin bizzat kendi görevine bağlanmış olması anlamına gelir.

103 Örn. bkz. Werner Sombart, *The Jews and Modern Capitalism* (Glencoe: The Free Press, 1951), 7. Bölüm, "The Growth of a Capitalist Point of View in Economic Life."

Bireylerin bir role bağlanması betimlenirken, kimi zaman kendi benlik-hislerini o role adanmış oldukları söylenir, fakat ben bu yazıda adanma kavramını daha önceden önerilen zorunlu-sonuç dairesinde sınırlamaya çalışacağım.¹⁰⁴ Bağlanma ve adanma adeta bir zorunluluk görünümü altında genellikle bir arada bulunmasına karşın, birtakım tutarsızlıkların mevcut olabileceğini de göreceğiz böylece. Mesela evlat edindirme birimleri çok doğurgan ve az doğurgan şeklinde iki tür çiftle muhatap olurlar; ilk tür, ebeveyn rolüne bağlanmaksızın adanmıştır, ikincisiyse bu role henüz adanmadan bağlanmıştır.

Geleneksel rol analizi, rol farklılaşması ve bütünleşmesinden doğan örüntüye veya sisteme odaklanarak yola koyulmasına rağmen, bu analizle bağlantılı fakat analitik açıdan ondan tümüyle farklı olan ve merkezi birim olarak bireyi alan ikinci bir mesele daha ortaya çıkmıştır. Rol analizinin temel varsayımına göre her birey birden fazla sistem veya örüntüye iştirak eder ve bu yüzden de birden fazla rol sergiler. Dolayısıyla her bireyin çok sayıda benliği vardır; bu ise bizi bu benliklerin nasıl bir ilişkiye sahip olduğu gibi ilginç bir sorunla baş başa bırakır. Birincil rol perspektifine göre insan modeli, isabetsiz şekilde birleştirilmiş bir roller dizisi açısından bir holding şirketi modeline denk düşer; bireyin bu holding şirketini nasıl işleteceğini anlamak ise ikinci perspektifin meselesidir.

Birey, bir roller sistemine açıkça dâhil olmasına rağmen, başka örüntülere iştirakini erteleme kapasitesine de sahiptir ve bu yüzden de başka vesilelerle sahnelenen bir veya birden çok pasif rolü sürdürür. Bu kapasite rol sahnelemelerinin yaşam döngüsünü, takvim döngüsünü ve günlük döngüsünü destekler; bu tür bir programlama hangi bireyin nerede ne zaman bulunacağına

104 K. T. Erikson, ilginç bir yazısında farklı bir terim çifti önerir: "Adanma," bireyin yürekte benimsediği bir role bürünme sürecini; "tasdik" ise bireyin bir rolü icra etme hakkının toplumca teyit edilerek bireye belirli bir rolün teslim edilmesini işaret eder: "Patient Role and Social Uncertainty—A Dilemma of Mentally Ill," *Psychiatry*, 20 (1957), ss. 263-274.

ilişkin birtakım mutabakatları işaret eder. Bu *rol-ayrışması*, *izleyici-ayrışmasıyla* sağlanabilir; zira bireyin başlıca rol-kümelerinden birinde tezahür eden, bir başkasında tezahür etmez ve bu sebeple de bireyin çelişkili niteliklere sahip olmasına müsaade edilir. Buna karşın kişi, mesela ameliyat aletlerine karısının dahi dokunmasına müsaade etmeyen bir cerrah olsun, günün birinde, bir kimseye hem bir akraba hem de bir beden olarak muamele etmek gibi bir rol ikileminde bulabilir kendini. Muhtemelen bu durum, rol çatışmasının özellikleri olan mahcubiyet ve tereddütle sonuçlanır. Bu tür bir sorunun tanımlanması rol analizinin bir kısıtlaması değil, onun asli değerlerinden biridir; çünkü bu tip bir çatışmadan kaçınma veya kaçınılamaz olan çatışmayla başa çıkma mekanizmalarını irdelemeye sevk eder.¹⁰⁵

Rol perspektifi dikkate alındığında klinik, tarihsel veya biyografik bir ilgiye sahip olmak ve belirli bir somut birey tarafından icra edilen rollerle meşgul olmak mümkündür kuşkusuz. Gelgelelim rol analizi genellikle doktor veya kadın gibi belirli bir kişi kategorisi üzerinden yapılır. Üstelik mesele genellikle biçimsel bir örgütlenme, bir toplumsal kurum, bir meslek grubu veya bir görev faaliyeti gibi birtakım yaşam sahalarıyla sınırlanır. Şu da eklenmelidir ki odak noktamızdaki bu ayrımları öne sürmek yeterince kolay olmasına karşın, bir kez seçildiğinde tek bir odak noktasında bağlı kalmak hiç de kolay değildir.¹⁰⁶

Rol Çerçevesinin Sınırlıkları

Konum ve role ilişkin klasik kavramsallaştırmalar birçok güçlük-
le layıkıyla başa çıkabilmesine rağmen, arkalarında çözümü pek
de kolay olmayan birtakım meseleler bırakırlar.

Mesela haklar ve ödevler anlayışına daha yakından baktı-

105 Örn. bkz. S. E. Perry ve L. C. Wynne, "Role Conflict, Role Redefinition, and Social Change in a Clinical Research Organization," *Social Forces*, 38 (1959), ss. 62-65.

106 Bu konulara ilişkin oldukça yararlı bir inceleme Gross'ta bulunabilir: *Age.*, ss. 56-57, "durumsal tarifler" başlığı altında.

ğımızda bunların iyi seçilmiş terimler olmadıklarını görürüz. Linton, normatif dünyayı ve bu dünyanın bireyi etki altına alabilmesinin iki genel yolunu göz önünde bulunduruyor gibi görünmektedir: Bu yollardan biri, bireyden kendisinin veya başkalarının meşru bir şekilde icra etmesini talep edebileceği, bizzat kendi eylemi açısından *zorunluluk* olarak; diğeri ise başkalarına bizzat onların veya bireyin meşru bir şekilde ısrar ettikleri bir eylem açısından *beklenti* ¹⁰⁷ olarak dışa vurulur. Ancak hak ve ödev terimleri farklı anlamlar taşır. Bazen bu sözcükler ahlaki değerlendirmelerden ayrı olarak, kendi başlarına istenen veya istenmeyen –ister zorunluluk ister beklenti olsun– normatif iş-tiraklere işaret eder.¹⁰⁸ Bazen faile açık olan kategori dâhilindeki bir tercih, bir eylemler sınıfından herhangi bir tanesi tarafından gerçekleştirilebilir olan bir zorunluluk manasına gelir; tıpkı bir idarecinin çalışırken yedi takım iş kıyafetinden herhangi birini, bir iş kıyafeti olması şartıyla, giymekte özgür olduğunu fark ettiğinde olduğu gibi. Bazense kişinin bir şeyden feragat etmesine müsaade edilmesi, bir başkası tarafından umursanmaması, bizzat o kişinin bir zorunluluğu veya beklentisi manasına gelir.

Bu ifadesel pürüzler kolaylıkla düzeltilebilir. Daha önemli olan konu ise şudur: Sosyal bilimcilerin biçimsel olarak Linton'ın normatif yaklaşımını benimseyebilmelerine karşın, bu araştırmacıların birçoğu ve Linton'ın bizzat kendisi, pratikte bu yaklaşıma sadık kalmamıştır. Bir konum veya role atıfta bulunurken araştırmacıların akılda bulundurdıkları, Linton'ın tanımlarının sunduğundan çok daha geniş ve uyarlanabilir bir şeydir.

Bir bireyin, genellikle kullanıldığı hâliyle, tanımlayıcı konumu bir yaşam fırsatları meselesidir; süregelen birtakım can

107 Bu terimin hem istatistiksel hem de normatif anlayışlara işaret etmek gibi bir dezavantajı vardır. Gross, ilki için öngörü terimini kullanmayı önerir: *Age*. s. 59. Ayrıca bkz. A. W: Gouldner, *Wildcat Strike* (Yellow Springs, Ohio: Antioch Press, 1954), s. 22.

108 Bkz. E. Goffman, "The Nature of Deference and Demeanor," *American Anthropologist*, 58 (1956), ss. 473-474.

alıcı tecrübeleri, birtakım sıkıntıları, felaketleri ve başarılarının ihtimalidir. Bireyin bir yaşam sahasındaki konumu, varoluşçular tarafından kullanılan anlamıyla, onun oradaki "hâlidir." Bu ise hem bireyin kendisi üzerine hem de başkalarının ona ilişkin sahip olduğu imgeyi, tecrübe etmesi muhtemel haz ve kaygıları, başkalarıyla yüz yüze etkileşimde karşısına çıkan olumsuzlukları, kurması muhtemel ilişkileri, kamusal konularda, çeşitli insanların muhtelif bağlantılarla ona itiraz etmesine veya onu desteklemesine yol açan olası ittifakları ve savunuları içerir. Ben, Linton'ın bütünlüklü çerçeve olarak tanımladığı sahnenin kaçınılmaz olmayan bir yöne sahip olduğunu kabul ederek,¹⁰⁹ bireyin kendi eylemine sıklıkla birtakım başkalarına göre yön verdiği zorunluluklar ve beklentileri de dâhil ediyorum buna.¹¹⁰ Bu başlangıç noktasından hareketle, bireyin kendi çoklu rollerini gerçekleştirdiği bir rol sistemini veya davranış tarzını değerlendirmeye geçebilir, ayrıca güçlük yaşamadan rol analizinin bu iki amacının birbirine temas biçimlerini irdeleyebiliriz.

Şimdi, bu tadil edilmiş versiyonda rol, belirli bir konumdaki bireylerin *tipik* bir yanıtı olarak tanımlanabilir. Kuşkusuz tipik rol, belirli bir konumdaki somut bir bireyin fiili rol icrasından ayırt edilmelidir. Şu an kullandığımız terimler dâhilinde, bireyin konumu sırf kendi hâlini nasıl algıladığı ve tanımladığına ilişkin farklılaşan bir unsura az veya çok bağlı olacağından, genellikle tipik yanıt ile fiili yanıt arasında birtakım farklar olmasını bekleyebiliriz. Toplumsal hayatta genellikle yapılageleni yapılması gerekene dönüştürmeye yönelik eğilime karşın, belli bir rol için

109 Bu iki normatif alanın temasında bir asimetri vardır. Kendi konumuna karşılık olarak bireyin rolü, beklentilerinden ziyade zorunluluklarıyla – başkalarının ona istinaden yapmaları gerekenlerin aksine onun yapması gerekenle– daha doğrudan ilgili olacaktır muhtemelen. Dolayısıyla bir rolün zorunlu bileşenlerinden ziyade bir konumun normatif bileşenlerinden söz etmek gayet doğaldır.

110 Konum teriminin bu tashihi için Herbert Blumer'dan yararlanıyorum: "Race Prejudice as a Sense of Group Position," *Pacific Sociological Review*, I (1958), ss. 3-7.

normatif bir çerçeve mevcut olduğunda, ilgili konumdaki bireyler üzerinde işler hâldeki karmaşık kuvvetlerin, tipik rolün normatif modelden bir dereceye kadar ayrılmasını garanti altına alacağını umabiliriz. Öyleyse genel anlamda tipik rol, rolün normatif boyutları ve belirli bir bireyin fiili rol icrası arasında bir ayrım yapmalıyız.

Şimdi bir başka meseleyi ele almamız gerekiyor. Daha önce rol analizinin başlı başına bireylerle değil kişi kategorilerini ele alma eğiliminde olduğunu iddia etmiştik. Fakat bu formülasyon, içinden çıkılması güç bir belirsizlik yaratmaktadır. Birçok durumda, analizin hedefleri için seçilen kategori, bir rol ismine ve bizzat basmakalıp bir imgeye sahip, gündelik hayattaki bir kategori olarak gayet yerleşik bir kategoridir: doktor, rahip, ev hanımı. Diğer durumlarda ise kategori, belirli bir kişiler kümesinin, bu kişiler gündelik hayatlarında bu şekilde davranmasalar da, faydalı bir şekilde bir arada incelenebileceğini gören bir araştırmacının inşa ettiği bir kategoridir. Genel anlamda bir araştırmacı geleneksel bir kategori kullandığında, ilk unsur “kolektif bir temsil” olarak o kategorinin karakteri değil, ortak yaşamları sosyolojik açıdan incelemeye değer bir kişiler kümesini –tıpkı sırf inceleme için inşa edilmiş bir kategori gibi– kapsayıp kapsamadığıdır. İncelemenin amaçları dâhilinde birlikte sınıflandırılmış kişiler kümesine işaret etmek için *analitik kategori* terimini kullanacağım; bu kişiler genel kanı tarafından aynı kategori altında toplansın toplanmasın fark etmez.

Bir analitik kategori kurmak için kişinin o kategorinin kapsamına giren bir özelliğinin, tanımlayıcı bir sıfat veya bir isim sıfatının saptanması gerekir. Ancak bu yapıldığında, bir analitik kategorinin (veya buna karşılık gelen tanımlayıcı sıfatın), bize, o kategorinin mensuplarına özgü toplumsal akıbeti *ayrıt etme* veya *açığa vurma* aracı sağlamaktan ibaret olduğunu düşünmek konusunda dikkatli olmamız gerekir. Kategoriler ve sıfatlar (tahsis için mevcut olan şeyi güç bela belirleyebilmelerine rağmen) toplumsal akıbeti hem açığa vurur hem de onun tahsisini belirle-

yebilirler; fakat bu daha güçlü olasılık, özellikle söz konusu edilmedikçe tartışmaya dâhil edilmemelidir. Geleneksel rol analizi bu noktada genellikle muğlak ve çetrefillidir. Mesela, belirli bir hastanede “Doktor” olarak çağrılan bütün kişiler, ortak bir sosyal akıbete nail olabilir veya bundan ıstırap çekebilir. Gelgelelim unvanlara yönelik kanuni hak talepleri, kategoriye kimin gireceğini ve dolayısıyla da bu akıbete kimin uğrayacağını tesis etse de, tıpkı bu belirlenimde unvanın oynadığı rol gibi, bu belirli akıbetin niçin ve nasıl bu kategorinin mensuplarına tahsis edilmiş olduğunu söylemezler. Genel hatlarıyla, “Doktor” hitabına verilen kanuni salahiyetin, unvan sahibi kişiye nasıl muamele edileceğini belirlediğini söyleyebiliriz; aslında çoğu zaman bir kişiye nasıl hitap edildiğini bilmemiz hâlinde, mevcut davranış biçimlerinden hangisinin ona uygun olacağını da biliriz.

Konumun, bir örüntü veya sistemin parçası olduğu anlayışını şimdi tekrar değerlendirmemiz gerekiyor. Bazı resmi örgütler, bilhassa toplumsal bir kurumun içerisinde fiziken sınırlanmış bir alana bütünüyle dâhil olanlar, bağlamsal referans noktası olarak kullanılabilen somut bir faaliyet sistemi sunarlar. Burada bile bir örgütün sistem benzeri özellikleri olduğu gibi kanıksanamaz; bir topluluk veya bir toplum gibi daha büyük bir birim ele alındığında ise, konumun kendi mekânına sahip olduğu ve bir örüntü veya sistem olarak işaret edilebilecek bariz ve somut bir faaliyet sistemi yoktur. Dolayısıyla ben, daha atomistik bir referans çerçevesinin kullanılması gerektiğini düşünüyorum ve zaten güncel çalışmalarda da böyle bir çerçeve kullanılıyor. Bir rolü incelerken, esasında belirli bir analitik kategori altındaki birilerinin hâlini inceleriz ve ilgimizi de genellikle bu kişi türünün bir mekân ve zamandaki hâliyle sınırlarız: mesai saatleri dışındaki süre boyunca ev, mesai saatleri boyunca fabrika, kişinin yaşam süresi boyunca topluluk, sömestr boyunca okul. Ancak bu bağlamların toplumsal sistemler olarak saptanması kesinlikle risklidir, nadiren teşebbüs edilen kapsamlı bir ön çalışmanın temellendirilmesini gerektirir.

Gömülü Faaliyet Sistemi

Bu yazının amaçlarından biri de role ilişkin kavramları, anbean davranışa ilişkin bir yakın çalışmada kullanmak üzere uyarlamaktır. Bununla birlikte, rol analizindeki “referans sisteminin” –daha önce de belirttiğimiz gibi– genellikle belirsiz ve değişken olduğunu saklamak istemiyorum. Bu sebeple kendimi, bütünüyle tek bir toplumsal kurumun sınırlarında cereyan eden faaliyetle sınırlandırıyorum. Bu ise hâlihazırda sakatlayıcı bir sınırlamadır. Zira doktorun rolü, onu istihdam eden belli bir hastanede yaptığı şeylere işaret edilerek etraflıca ele alınamaz; kapsamlı bir incelemenin, muayene ettiği topluluktaki iş çemberini ve dahası görünüşte tıbbi meselelere iştirak etmediği zamanlarda da ona sunulan özel muameleyi –özel bir ruhsat levhasına, özel bir kapı levhasına, özel bir hitap şekline ve resmi belgeler üzerindeki özel bir unvana sahip olmak suretiyle yararlandığı muamele– kuşatması gerekir.

Ancak ilgimizi belirli bir kurumla sınırlamak da yeterli değildir. Bireyin bu tip bir kuruma, gündelik faaliyetlerinin düzenli bir sekansı şeklinde ve düzenli olarak katılımını da ele almamız gerekebilir: Doktorumuz viziteye çıkar, klinik notlar alır, ofisine buyur eder, daire toplantıları düzenler, ameliyata girer, kahve içer, öğle tatiline çıkar vb. Bu faaliyetlerin bazıları, onu, başkalarıyla tek bir ortak faaliyet icrası için yüz yüze etkileşime ve birbirine bağlı eylemlerin bir nebze kapalı, kendi kendini dengeleyen ve kendini sonlandıran çemberine sokacaktır; buna *gömülü faaliyet sistemi* denilebilir. Cerrahi operasyonun icrası buna bir örnektir. Yaşamın başka alanlarından da örnekler verilebilir: bir oyunu baştan sona dek oynamak, bir küçük grup deneyinin bir etabını tatbik etmek, saç tıraşı yapmak veya olmak. Bu tip faaliyet sistemleri, yalnız başına veya diğerlerinin huzurundaki tek bir kişi tarafından bütünüyle icra edilen bir faaliyetten ayırt edileceği gibi, farklı servislerde çalışan kişilerin alt-grupları tarafından tatbik edildiğinden, çok-konumlu müşterek bir çabadan da ayırt edilecektir. Şunu da eklemek isterim ki İngilizcede, an-

lam bağlamının kendisinin tümel-tikel meselesini nihayetlendirmesine izin vermek, yani benzer faaliyetlerin bir sınıfına ve bir benzerlikler örüntüsüne mi yoksa bütünlüklü bir aşamalar döngüsünün cereyan edip o sınıf ile örüntünün tekil bir örneğini sağlaması esnasında herhangi bir durum, deney veya eğilime mi işaret edildiğini belirlemesine müsaade etmek yerindedir.

Herhangi bir bireyin bir toplumsal kurum içerisindeki düzenli faaliyetler silsilesi dikkate alındığında, araştırma açısından gömülü bir sistem içeren *tek bir* düzenli faaliyet seçilebilir; çünkü bu, araştırmacının ham davranışı ona olabildiğince yaklaşılarak elde edebileceği bağlamı sağlar. Böylece doğal ortamdaki “küçük grup” fenomenini irdeleyebiliriz.

Gömülü bir sistemin işlemleri herhangi bir sıklıkta tekrar ettiği zaman, tam anlamıyla gelişmiş *gömülü roller* ortaya çıkıyor gibi görünmektedir. Eylem, kontrol edilebilir öbeklere, her biri tek bir katılımcı tarafından bağdaşık biçimde icra edilebilen bir eylemler kümesine ayrılır. Bu rol oluşumuna ek olarak, rol farklılaşmasının gerçekleşmesine yönelik bir eğilim de mevcuttur; bu yüzden, bir katılımcı sınıfına ait mensupların icra ettiği faaliyet bütünü bir başka kategorinin mensuplarınca icra edilen kümeden, ona bağlı olsa da, farklıdır. O hâlde gömülü bir rol, bir grup başkasının huzurunda alenen icra edilen faaliyetler öbeğidir ve bu başkalarının icra ettiği faaliyetle görünür şekilde iç içe geçer. Şu da eklenebilir ki bu tür roller, sadece gerçekleştirilmiş ve yüz yüze bir toplumsal duruma dâhil edildiklerinden değil, aynı zamanda parçası oldukları örüntü kendi kendini dengeleyen somut bir sistem olarak güvenli bir şekilde tanımlanabileceği için genel anlamdaki rollerden ayrılırlar.

Bireyin gömülü bir faaliyet çemberinde oynadığı rol onun hakkında bir şeyler anlatır, onun ve diğerlerinin kendisi hakkında bir imge oluşturdukları şeyi ifade eder. Genelde bu, tesadüf ve hadiselerle nakledilenden daha fazlasıdır ve bahsi geçen kurumda mensubiyetin, konum itibarıyla rütbe ve makamların

taşıdıklarından farklıdır. Bu sebeple birey için gömülü bir benlik hazır ve nazır bir şekilde oradadır.

Gömülü bir sistemin ilk örneği olarak atlıkarıncalara ilişkin kısa gözlemlerden yararlanmak istiyorum. Her biri bir bilet alıp bu bileti aynı turda kullanan bir insan topluluğunu içeren bütünlüklü bir faaliyet çemberi üzerinden takip etmemiz koşuluyla, atlıkarınca turunun, doğal ve nesnel bir toplumsal birim örneği, bir faaliyet çemberi sağlamasının birtakım anlamları vardır. Gömülü faaliyet sistemlerinde çoğu zaman olduğu gibi, mekanik işlemler ve yönetsel amaçlar bu birimin temelini sağlar. Ancak insanlar bu zemine yerleştirildiklerinde organik bir şeyler de meydana gelir. Katılımcıların karşılıklı oryantasyonu ve –kesinlikle sınırlar dâhilinde– faaliyetlerinin bağdaşımı söz konusu olur. Tıpkı herhangi bir yüz yüze etkileşimde olduğu gibi, burada da iletişim ve çok çeşitli göstergeler aracılığıyla geribildirimler için ve/veya yanıtların kesilmesi, çoğalması ve homeostaz benzeri kontrollerin oluşması için birçok olanak mevcuttur. Atlıkarınca turu başlar başlamaz, katılımcılar arasında yoğunluk, nitelik ve iştirak amaçları bakımından kolektif değişimler içeren bir duygu sirkülasyonu ve “iştirak eğrisi” oluşur. Bu yüzden her turu, kendini gerçekleştiren bir nebze kapalı bir sistemin örneği veya işlemi olarak görmek faydalı olabilir. Tıpkı atlıkarıncaya binen kişiye, tek bir turun o gün boyunca yapılan işlerden güç bela ayırt edilebilir bir parça olarak görünebildiğini bilmemiz gibi, gerçekliğin bu diliminin atlıkarıncada gerçekleştirilen faaliyete, bir bütün olarak lunaparkın atmosferine, tura katılan binicilerin oluşturduğu topluluğa bağlı olduğunu bilsek bile durum bundan farklı değildir.

Daha önce konumlar ve roller hakkında sunulan kavramlardan bazıları, gerekli değişikliklerin yapılması kaydıyla [*mutatis mutandis*] gömülü faaliyet çemberlerine de uygulanabilir. Elbette, atlıkarınca örneğinde bir rol farklılaşması vardır; binciler, izleyenler ve makineyi kullananlar. Dahası bu gibi bir sistemde rol, geniş kapsamlı olsa bile, yine de bir benlik-imgesine gönder-

me yapar. Mesela atlıkarınca binicisi için hazırda bekleyen benlik, bir miktar cesaret ve kas kontrolüne, yiğitliğe ve genellikle çocuk sıfatına sahip olmayı gerektirir. Zira bazı çocuklar, atlar harekete geçer geçmez çılgılık çılgılığa bağrışacaklarından, çocukların bu gibi bir role bağlanabileceklerini de biliyoruz. Üstelik burada apaçık, sınırları belirgin somut bir sistemi ele aldığımız için işlev gibi kimi kavramlar belki de başka bir şeye kıyasla bir gömülü faaliyet çemberine daha iyi uygulanabilir.

Gömülü faaliyet sistemine başka rol kavramlarının uygulanması daha dikkatlice irdelenmelidir. Mesela bir çocuk, biniciye dönüşürken kendini neye adamaktadır? Çocuk, lunaparka gelirken o gün başka bir eğlenceden vazgeçmiş olabilir. On sentini bilete verirken, onun için büyük bir meblağ olmasa bile, kısmen satın alma gücünü icra eder. Ve makine çalışmaya başladığında, tıpkı uçak kullanan birinin iniş gerçekleşene dek kendi görevine bağlı kalması gibi, çocuk da kendini turu tamamlamaya adanabilir. Ancak çoğunlukla bir binicinin adanması daha zayıftır. Mesela o rolü üstlenmeye veya rolden ayrılmaya kolaylıkla karar verebilir.

Atlıkarınca işletmecisinin rolü, sadece düzenli bir şekilde icra edilmekle kalmayıp ayrıca düzenli bir icracı tarafından sahnelenmesi muhtemel olduğundan daha büyük bir adanma yaratabilir. Mevcut mesleğini sürdüren işletmeci, diğer türden işlere açılan istihdam kanallarından kendiliğinden uzak durabilir. Hatta işten kazandığı parayı mevcut işletmenin tamiratına ayırabilir ve bütçesini işletmeyi sürdürme temelinde planlayabilir. Öyleyse işletmeci, çalıştırdığı atlara binen bireylere kıyasla kendi konumuna adanmış ve onda kilitlenmiştir.

Ancak geleneksel rol analizinden gelen üstünkörü bir konuşma tarzıdır bu. İşletmeci lunapark tarafından istihdam ediliyorsa eğer, o işletme dolayısıyla birtakım işleri icra etmeye adanmıştır. Gelgelelim işletmenin resmi atmosferi kapsamında, bir gün şekerleme ve mısır tezgâhlarını işletip bir sonraki gün atlıkarıncayı

çalıştırarak –ve hatta sonraki günler her ikisini birden işleterek– aslında kendi yerleşik rolünü değiştirebilir. Bu değişimler icra ettiği görevde ve bu görevlerin denk düştüğü yakın gömülü faaliyet sisteminde radikal bir geçişi gerektirmesine rağmen, işletmeci kendi yaşamsal durumunda pek de esaslı bir değişimle karşılaşmayabilir. Hatta ruhsata sahip olup bütün parasını atlıkarıncaya yatırdığında bile işletmeci rolüne değil, ücretini ödebileceği birini istihdam eden kişi olmaya adanması gerekir.

Ne var ki gömülü faaliyet sistemleri ele alınırken değinilen nokta, kimi geleneksel rol kavramlarının duruma bağlı bu ortama uygulanabilmesi değil, somut davranışın karmaşıklıklarının es geçilmek yerine tetkik edilebilir olmasıdır. Gömülü bir sistemin toplumsal içeriği, içine yerleştirildiği daha geniş toplumsal örgütlenmenin ufak çaplı yapısı dâhilinde ifade edildiğinde, geleneksel rol analizinde küçük bir değişiklik gerekir; gömülü roller, sözgelimi mesleki ve kurumsal rolleri örnekleme araçlarımız hâline gelir sadece.

İfade Sorunu

Rol kavramlarına ilişkin hazırlık niteliğindeki bu inceleme üzerinden tashih ve gömülü faaliyet sistemleri mefhumunun sunumuyla birlikte, bu yazının özel meselesi olan ifade konusunu ele almaya başlayabiliriz. Fakat atlıkarıncalar ve başka türden gömülü faaliyet sistemleriyle ilişkili ifadelere geçmeden önce ilkin bir miktar geriye dönmek gerekiyor.

Daha önce, birey belli bir konumda arz-ı endam ettiği zaman, konumun ona müsaade ettiği ve dayattığı kişi olacağı ve rol sahnelemesi esnasında da bu kişi olmaya devam edeceği varsayımını değerlendirmiştim. İcracı kendisine atfedilen kimlikle bağdaşır olan ifadeleri dile getirmeye teşebbüs edecek ve kendini, ortaya çıkan ifadeleri kontrol etmek zorunda hissedecektir. Bu sebeple icra, kimliği ifade etmeye kadir olacaktır. Fakat bu noktada belirtmemiz gereken tek şey şudur: Yapmak, her biri rolün ifadeselliğindeki varsayılan istikrarsızlığın kaynağına ışık

tutan ve farklı noktalarda oluşan bariz istisnaların farkında olmaktadır.

Buradaki bir diğer mesele de rollerin yalnızca *oynanmaktan* ibaret olmayıp aynı zamanda *yapılmalarıdır*; tıpkı çocuklar, tiyatro oyuncular, başka türden şakacı kimseler, açıkça inandırmak amacıyla bir rolü taklit ettiklerinde olduğu gibi. Kuşkusuz, burada da yapmak olmaktadır, fakat bununla başa çıkmak zor sayılmaz. Doktoru oynayan bir film yıldızı doktor rolünde değil aktör rolündedir ve onun bu ikinci rolü epey ciddiye almasının muhtemel olduğu söylenir. Onun rolünün gereği bir doktoru canlandırmaktır, fakat bu sadece teferruattır; onun fiili rolü doktorunkinden daha fazla kurgu içermez; sadece daha iyi bir gelir getirir. Muhtemelen buradaki karmaşanın bir kısmı, aktörlerin, amatör oyuncular amatör tiyatrolarda oynamaktan alıkoyma haklarının olmaması olmuştur; bu ise tüm sektörün adının lekelemesine yol açan bir durumdur.

Profesyonel bir aktör bir çocuktan sebat düzeyi ve taklit ettiği rolde dışa vurmak durumunda olduğu mükemmeliyet bakımından ayrılır. Ancak profesyonel aktör ve çocuk, izleyiciyi, icra eden kişi ve icra edilen karakterin aynı olduğu konusunda ikna etmek için herhangi bir süregelen çaba göstermemek noktasında da benzerdirler; böyle bir aşırı-inanç meydana geldiğinde her ikisi de benzer şekilde mahcubiyet yaşar. Bu müthiş icracılar tam olarak illüzyon ve gerçeklik arasında gider gelirler. Öyle ki, izleyicilerden biri aktörün kendisini ikna edemediğini düşünürken, bir diğeri rol portresini gerçek olarak benimsemeye meyledebilir.

Üstelik bazı ender koşullar altında, sözgelimi, ilk kez bir cerrah olarak sahneye çıkan kişi, diğerlerinin onu bu role tamamen yakıştırdığı kabulüyle hareket ederek maharetli bir sahtekâra dönüşebilir. Buna ek olarak, bireyin, gayri ihtiyari biçimde, ona ilişkin yanlış ipuçlarını temel alan başkaları tarafından geçici bir süre için yanlış tanımlandığı bir durum da mevcut olabilir. Ezici çoğunluğu beyaz olan bir hastanedeki siyahi bir stajyer veya asis-

tan doktorun, hastalara ve ziyaretçilere, kendisi yetkili olmadığı için onların küçük ricalarına karşılık veremeyeceğini söylemek gibi bir deneyim edinmesi üzücü bir durumdur.

Bir birey ister bir rolü oynasın isterse de rol yapsın, abartma mekaniğinin, genellikle birtakım düzenli bağlantı noktalarında onu, karakterinin dışına fırlatmasını bekleyebiliriz. Bu sebeple, kendi icra sahnesinde *rolüne* titizlikle devam etse dahi, kimsenin ya da önemli bir kimsenin onu göremeyeceğini düşünerek *rolü ihlal edebilir* veya rolün dışına çıkabilir. Cerrah gibi fevkalade rollerimizden birinin icracısı bile, ameliyathaneye girmeden veya oradan çıktıktan hemen sonra, –gözlerini boşluğa dikip bakakalmak, burnunu karıştırmak veya saçını taramak için bir cerraha uygun düşmeyecek şekillerde– kendine “oyunun dışına çıkma” izni verebilir. Fakat yine burada da, rol analizinin algılamamıza ve izah etmemize müsaade ettiği şey bu ifadesel aykırılıklardır.

Buna ek olarak araştırmacılar günümüzde “rol uyumsuzluğu,” giderek, bir rolü yerine getiren kişileri karşılıklı olarak farklı açılardan etkileyen kültürel mensubiyet ve grup mensubiyetinin çokluğuyla ilişkili olarak incelemektedir.¹¹¹ Örneğin, bazı cerrahlar hastaların kanaatleri, bazıları kendi meslektaşlarının kanaatleri ve yine bazıları da hastane idaresinin onlara ilişkin görüşü karşısında daha hassastır. Bu izleyicilerin her birinin, ideal icra standartlarına dair bir nebze farklı görüşlere sahip olması muhtemeldir; rol icrası bakımından bir kişinin ideali diğerine neredeyse bir ihlal gibi görünebilir.

Kıymeti yeterince bilinmeyen bir husus daha eklemek istiyorum. Görev-benzeri faaliyetlerin bir kümesi kimlik-temin eden bir role bürünmeden önce, bu faaliyetlerin belli türden bir ahlaki haleyle donatılmaları gerekir. Tek başına yetkin bir sahneleme kimlik temin etmek için yeterli değildir; faaliyetlerin toplum-

111 Mesela, Gross, *Age*, ve A. W. Gouldner, “Cosmopolitans and Locals: Towards and Analysis of Latent Social Roles–I,” *Administrative Science Quarterly*, 2 (1957), ss. 281-306.

sal olarak tesis edilmesi ve anlamlandırılması gereklidir. Her ne kadar bu rol oluşumu veya mesleklerin toplumsal manada terkişi şehir yaşamında olağan bir uygulama gibi görünse de, bu katiyen evrensel değildir. Mesela, akrabalık ve ada ahalisine ait olma statüsünün son derece önemli olduğu Britanya'nın kadim ve doğal ada topluluklarında, yerel topluluk mensuplarına satış yapmak üzere bir dükkânda istihdam edilen adalı bir kimsenin, bu iş faaliyetini müşterilerine karşı takınacağı bir tutuma çevirmesi muhtemel değildir. Böyle bir satıcı, ötekinin bakış açısını, şehirdeki satıcıların aksine, sadece davranışsal olarak değil aynı zamanda ruhen de benimser; bu örnekte ötekiye bir müşteri olarak değil, bir hısım, komşu veya bir dost olarak muamele edilir. Satıcı, hangi yerel dükkânın (sadece kendisinininki değil) hangi ürünü en avantajlı fiyata sattığına dair verdiği tavsiyeler arasında kişisel dedikodu mahiyetinde sohbetler yaptığına dahi tavır ve tutumunda farklılık gözlenmez. Burada, müşterek yaşamın zenginliği, mesleki rollerin benlik-tanımlayıcı yönlerinin zayıflamasına yol açar. Mecburi görev ve işler yerine getirilir ancak içinde bulunulan gömülü faaliyet sistemine özel bir sadakat/adanma veya özel bir yönelimin geliştirilmesi için bir zemin oluşturmaya hemen hemen hiç müsaade edilmez.¹¹² Burada yapmak, olmak değildir. Satıcı olan kişinin bir benliği vardır ancak bir satıcı benliği değildir bu. Sadece dükkânın sahibi kendi rolüyle bir özdeşleşme sergileyebilir, ancak o dahi buna kendini fazla kaptırmaması gerektiğini bilir.

İfadeye ilişkin bir sonraki mesele daha kapsamlı bir irdeleme

112 Ne tuhaftır ki bu gibi topluluklarda, benlik tanımlamasına yönelik geleneksel zeminlerin rafa kaldırılması ve kentte namı olanların teşvik edilmesi takdir görür. Neredeyse her erkeğin hayret verici bir kapsamdaki mekanik, elektrik ve inşaat işlerini yapabildiği Shetland Adaları'ndaki ada sakinleri arasında, içlerinden en iyi olanı bir becerinin "uzmanı" olarak desteklemek için ona kendilerinin de yapabildiği bir işte ödeme yapılmasını sağlamaya yönelik örtük bir mutabakat gözlemlenebilir. Bu uzmanlar, işlerinin hacmi ve istikrarıyla değil de namı vasıtasıyla belirlendiği vakit, ada sakinleri onları, topluluğun modernliğinin nişanı olarak, gururla gösterir.

gerektirir. Birey ne yaparsa yapsın ve nasıl görünürse görünsün, kendisine atfedilebilen sıfatlara ve dolayısıyla içine yerleştirebileceği kategorilere ilişkin bilgiyi, bilerek veya bilmeyerek, erişilebilir hâle getirir. “Kişisel cephesi”ndeki statü sembolizmi, onun grup ve topluluk mensubiyetleri hakkında bilgi sağlar; başkalarının ellerinde gördüğü muamele ona dair bir anlayışı nakleder; fiziki ortamın kendisi ise o ortamda bulunanların kimliğine ilişkin izlenimleri taşır. Şu da eklenebilir ki yüz yüze durumlar, arzu edilen veya edilmeyen, çok çeşitli gösterge araçlarının ve dolayısıyla da kişinin kendisi hakkında birçok bilginin erişilebilir hâle geldiği durumlardır. Aslında yüz yüze durumlar, katılımcının, kendisi istesin istemesin, onun hakkında doğru ya da yanlış birtakım sonuçların çıkarılabilmesi için belirleyici bir şekilde yapılandırabileceği fakat katkı sunamayacağı ideal yansıttıcı sahalardır.

Durumun, o durum içerisindeki birey hakkında sağladığı bilginin, bizzat mahalli sahnenin doğrudan bir yansıması veya genişlemesi olmak zorunda olmamasını takdir etmek gerek. Yoksul bir mahalledeki hayır cemiyetinde çalışan hekim, kendi hastasının statüsüyle özdeşleşmez; toplumsal kir ona bulaşmaz. (Fakat onun muayene pratiğinin katılımcılarının sosyoekonomik sıfatları başka bir sorun oluşturur). Benzer şekilde, bir turist de halis bir köy ortamında boy gösterdiğinde kendi toplumsal sınıfından bir şey kaybetmez; köylülerin asli varlığı onu bir yolcu olarak tesis eder.

Birey, ona atfedilen veya atfedilebilen sıfatlarla çifte bir ilişki sürdürür. Bazı sıfatların haklı olarak kendisine ait olduğunu bazılarının ise olmadığını hissedecektir; bazılarından memnuniyet duyacak ve kendi benlik-tanımının bir parçası olarak kabul edecek bazılarını ise reddedecektir.¹¹³ Birey genellikle kendisine ilişkin memnuniyet verici yakıştırmaların haklı, nahoş olanlarınsa, ezkaza, haksız ve gayri meşru olduğunu hissettiğinden, bu iki

113 Psikiyatrik açıdan bu bazen, egoya-uyumlu ile egoya-yabancı olan arasındaki fark olarak anılır.

değişken –haklı olan ve memnuniyet verici olan– arasında birtakım ilişkiler vardır. Fakat bu iki değişken arasındaki bu mesut ilişki her zaman geçerli değildir.

Genelde bir toplumsal durumda katılımcılarından biri hakkında ifşa edilen bilgi, katılımcının kendisi ve diğerlerinin gözünde ona ilişkin belirli bir tasavvuru sürekli olarak onaylar; ayrıca bu, onun hem haklı hem de arzu edilir olarak az çok kabul etmeye hazırlandığı bir tasavvurdur. Burada aslında rol perspektifine ilişkin iki temel varsayım var: Bunlardan ilkinde göre kişi, o sırada yaptığı şeyi kendisinin bir tanımı olarak kabul etmektedir; diğeri içinse, kişinin konumuna dair emareler nakledildiğinde, durum içerisinde erişilebilir hâle gelen bilginin geri kalan kısmı bu ilk emareleri onaylamaktadır.

Ancak ifadesel tutarlılık ve geçerlilik aslında her zaman sürdürülemez. Bireyin kendisine ilişkin imgeyle bağdaşmayan bir bilgi de nakledilir. Bazı durumlarda bu yersiz bilgi, bireyin uygun bir şekilde kabul edebileceğini hissettiği şeye kıyasla ona daha fazla kredi verebilir; ancak belli ki genellikle can sıkıcı bilgiler bireyin benlik-imgesini sekteye uğratmaktadır. Benliği tehdit eden bu bilgilerden bazıları, kişiyle alakalı bireysel istekler uyandırmayan olgulara işaret eder ve geçerli olabilir. Bazıları ise onun kabul etmek zorunda olmadığı, kendine ilişkin mesnetsiz bir imgeye işaret eden geçersiz bilgiler olabilir.

Her halükarda bireyin bir toplumsal durumdaki olayların akışını ve dolayısıyla da o durum içerisinde kendi hakkında erişilebilir hâle gelen bilgiyi tamamen kontrol edemeyeceği açık olmalıdır. Hatta en iyi işleyen etkileşimler bile, benliğe ilişkin en etkin taleplerle alenen bir nebze tutarsız olayları rafa kaldırır. İnsanlar yürürken tökezler, isimleri unutur, nispeten yakışksız kıyafetler giyer, bir malı çok küçük meblağlarla satın almaya çalışır, bir oyunda başarısız olur, bir randevuya birkaç dakika geç kalır, bir tartışmada küçük çaplı öfkelere kapılır, bir görevi tam zamanında bitiremezler. Tüm bu durumlarda, bireyin olmayı

beklediği şeyle olayların onun ne olduğuna dair imlediği şey arasında geçici bir uyumsuzluk açığa çıkar.

Bir toplumsal durum ister sorunsuzca devam etsin isterse de katılımcının kim ve ne olduğuna ilişkin hissine aykırı ifadeler meydana gelsin, rol analizinin alışıldık belirlenimci çıkarımlarına göre, katılımcının kendiyile ilgili erişilebilir hâle gelen bilgiyi kaderci bir şekilde kabul edeceğini umabiliriz. Ancak bireyin anbean davranışına yakından baktığımızda, kendine istinaden üretilen potansiyel anlamlar karşısında pasif kalmadığını, istikrarlı ve kendi imgesiyle tutarlı bir durum tanımlı sağlamaya elinden geldiği kadar aktif bir şekilde katıldığını buluyoruz.

Muhtemelen “imaların kontrolü” biçimindeki bu yanıtın en basit örneği “açıklama”dır. Burada birey, o durum içerisinde üretilmiş veya üretilecek olan bilgiyi radikal olarak değiştirmesi planlanan bir bilgiyi kendiliğinden sunar. Bir diğer örneğe “özür dilemedir;” birey bu yolla kendi standartlarının yine kendi eylemi tarafından aşındırıldığını ve dolayısıyla kendisinin bir parçasının bu münasebetsiz eylemle en azından nitelenemeyeceğini ifade ederek görünür şekilde yargılanmamayı diler.¹¹⁴ Haklı bir öfke sergilemek de aynı etkiye sahiptir, fakat öfke burada, kişinin kendisinin bir yönüne değil, ötekine yönelir. Benzer şekilde birey, gayri ciddi bir üslup kullanarak, o sırada başına gelen veya kendisi yüzünden ortaya çıkan bir şeyin, kendisinin değil, taklidini yaptığı durum-içindeki-kişinin doğrudan bir yansıması olarak alınabileceğini iddia edebilir. Bu yüzden toplumumuzda, “çocuk konuşması”nın stratejik anlarda nakledildiği özel bir ses tonu ve yüz hâli vardır; mesela ölçüsüz görünmek istemeyen bir bireyin, bir şeyden bir parça daha rica etmesinde olduğu gibi.

Bireyin, kendine ilişkin tanımlamaların kaynağı olarak, du-

114 Elbette açıklamalar ve özürler, hem bilginin yeniden yapılandırılması hem de benlik-alçaltmanın aynı anda takdim edilmesini sağlayan “mazeret” içerisinde birleştirilir genellikle. Bkz. Jackson Toby’nin değerlendirmesi; “Some Variables in Role Conflict Analysis,” *Social Forces*, 30 (1952), ss. 323-337.

rumun ifadesel özelliklerinden bazılarını saf dışı bırakmak için kullandığı bütün savunma yolları; açıklamalar, özürler ve şakalardan meydana gelir. Bu manevralar, mevcut başkaları tarafından genelde kabul edildiği için, bireyin, etrafındaki olayların kendi kendini ifade eden imalarına ilişkin sorumluluğunun kesin sınırları olduğunu da görmemiz gerekiyor.

Rol Mesafesi

Açıklamalar ve özürlerin, rolün ifadeselliğine ilişkin sınırlamalar biçiminde oluşması, somut yüz yüze faaliyette süregidenin ne olduğuna yeniden bakmaya götürüyor bizi. Yerleşik örneğimize, atlıkarıncaya dönüyorum.

Bir atlıkarınca atı, belli bir boyutu, yüksekliği ve belli bir hareketi olan bir şeydir ve pist asla tıka basa dolmasa bile son derece gürültülü olabilir. İki yaşındaki orta sınıf Amerikalılar genellikle kendilerine fazla gelen bir ihtimal bulurlar burada. Küçük adamlar olduklarını kanıtlamayı umdukları bir ortamdan ayrılmamak için son ana dek ebeveynleriyle kavgaya tutuşurlar. Bazense turun ortasında zıvanadan çıkarlar ve pistten uzaklaştırılmaları için makinenin durdurulması gerekir.

Burada yaşamın klasik ihtimallerinden biri var karşımızda. Bir yüz yüze etkileşim çemberine katılmak, katılımcının hem fiziki hareketleri yapabilecek bir kişi hem de mesajları alıp iletebilen biri olarak kendine hâkim olmasını gerektirir. Bu iki tür rol dengesini korumada telaşa kapılmak ise sistemi tamamen berbat hâle getirir. Bu yüzden her katılımcının kendi dengesini koruma görevi vardır ve bir ya da birden çok katılımcının, diğerlerinin dengesini korumak amacıyla faaliyeti dönüştürmek gibi özel bir görevi de olabilir. Elbette birçok gömülü sistemde, bütün olumsuzluklar bu gibi tehditler doğmadan kontrol altına alınır. Ancak bu sıkıntıların meydana gelmediği herhangi bir sistem yoktur ve muhtemelen ameliyathane servisindekiler gibi bazı sistemler bu olumsuzlukları incelemek için bilhassa iyi bir fırsat sunar.

Tıpkı bir binicinin at binmeyi becerdiğini kanıtlayamadığı için tur sırasında diskalifiye edilebilmesi gibi; atlıkarınca binicisi de, bileti olmadığından veya ebeveynlerinin yokluğunda kendi güvenliği konusunda işletmeyi endişeye sevk edeceğinden, turun daha başında oturağından kaldırılabilir. Öyleyse bir role girebilmek için gerekli niteliklerle o role girildiği zaman rolü titiz bir şekilde icra etmek için gerekli sıfatlar arasında bariz bir ayrım vardır.

Üç dört yaşlarındaki çocuklar için, tahta bir ata binme işi, görünürde üstesinden gelinebilir olsa da, biniciyi kendi kapasitelerini azami düzeyde sergilemeye iten zorlu bir iştir hâlâ. Atlıkarıncada ebeveynlerin, çocuklarını korumak için onların yanında tura katılmaları gerekli değildir. Binici, kendi rolünü, hevesli bir şekilde ve tüm becerilerinin kabul görmesi vaadiyle oynayarak bu role ciddi bir şekilde atılır. Her turda ebeveynlerinin önünden geçen binici, ellerinden birini dikkatlice salıverir ve hınzır bir gülücük veya öpücük atar; rolün pek gerekli bir özelliği olmamasına rağmen tipik bir parçası olan bir eylem örneğidir bu. Dolayısıyla burada, yapmak olmaktadır ve “yapılması” planlanan şey, ciddi bir gerçekleşmeyle mühürlenir.

“Telaş,” tıpkı bütün gömülü sistemlerde klasik bir ihtimal olduğu gibi, atlarıyla üç veya dört tur atan bu çocukların da en ciddi hâlidir. Burada üç mesele gündeme gelir: role kabul görmüş veya ifade edilmiş bir bağlanma; rolün icrası için nitelik ve kapasitelerin sergilenmesi ve söz konusu rol faaliyetine aktif bir taahhüt veya kendiliğinden bir iştirak, yani görülebilir bir dikkat yatırımı ve kas eforu. Bu üç özellik mevcut olduğu zaman *benimseme* terimini kullanacağım. Bir rolü benimsemek, durum içerisinde mevcut olan fiili benliğe tamamen karışmak, imge açısından bütünüyle görülmek ve kişinin o rolü kabulünü güçlü bir şekilde onaylamaktır. Bir rolü benimsemek, rol tarafından benimsenmektir. Tam benimsemenin iyi örnekleri, birtakım mesleklerdeki kişilerde görülebilir: beysbol oyunları sırasında takım yöneticileri, iş çıkışı saatleri esnasında kavşaklardaki trafik

polisleri, uçak gemilerinin güvertesine inen uçakları park ettiren iniş işaretçileri; kısacası icracının, jest işaretleri sayesinde diğerlerini yönlendirmek durumunda olduğu doğrudan bir rol işgal eden herhangi biri.¹¹⁵

Bir birey nasıl ki bir role fiili bağlanışının psikolojik tehlikelerinden kendini korumak amacıyla o role karşı, mesela kraliyet tacını üç kez reddederek, bariz bir küçümseme sergiler gibi davranabilirse, role yönelik bağlanma eksikliğini örtbas etmek için rolü benimsiyormuş gibi de davranabilir. Şüphesiz birey bir role bağlanıp onu benimseyemeyebilir; tıpkı bir çocuk, bileti olmadığını gösterdiğinde veya sımsıkı tutunmayı beceremediğinde olduğu gibi.

Atlıkarıncaya dönersek, beş yaşındaki çocuklarda, özellikle oğlan çocukları için durumun değiştiğini görürüz. Görünüşe göre sadece bir atlıkarınca binicisi olmak kâfi değildir ve bu, kişinin kendi karakterine hürmet icabı sergilenmesi gereken bir durumdur. Ebeveynlerin çocuklarının yanında tura katılmalarına izin verilmemesi olasıdır ve düşmeleri önlemek için takılan kayışlar çoğunlukla küçümsenir. Bir binici ayağını veya elini ata vurarak müziğe tempo tutabilir; tam kontrolün erken bir emaresidir bu. Bir diğeri eyerine ürkekçe yapışarak oturabilir veya platforma dokunmadan attan ata geçebilir. Yine bir başkası, kollara tutunup baş dönmesini hiçe sayar şekilde, başını göğe bakarken olduğu gibi geriye doğru bırakır. Cüretkârlık baş gösterir ve at, tahta kulağından veya kuyruğundan kavranabilir. Çocuk, eylemleriyle şunu söyler: “Ne olursam olayım, tahta bir atın üzerinde güç bela durabilen birinden fazlasıyım.” Binicinin bu ifadesinin, etkileşim esnasında meydana gelen küçük ve münasebetsiz bir olaya ilişkin değil bütün bir rol olduğunu dikkate alınız. Saf katılımında gerekli olan rutinin ona ilişkin ürettiği imge —o bağlamdaki fiili benliği— durumu *etkin şekilde* yönlendirerek, görünürde, geri durduğu bir benliktir. Bu hıncırca dav-

115 Başka yerlerde olduğu gibi bu noktada da Gregory Stone’a minnettarım.

ranış ister kasti veya kasıtsız, ister samimi veya sahte, isterse de mevcut veya namevcut başkalarınınca gerektiği gibi takdir edilmiş veya edilmemiş olsun, birey ile rolü arasına, yapmak ile olmak arasına bir takoz koyar. İşte birey ile ona atfedilen rol arasında ifade ve işaret edilen bu “etkileyici” ayrılığa *rol mesafesi* diyeceğim. Burada bir sadeleştirme yapmak gerekiyor: Birey aslında rolü değil, kabul eden bütün icracılara rol içerisinde imlenen fiili benliği reddetmektedir.

Ancak rol mesafesi teriminin, belli bir rolün ana gövdesine doğrudan katkı sunmayan bütün davranışları değil, yalnızca, failin kendi özel rolüne bağlanma biçimine değer biçmekle ve yine failin rolden bir dereceye kadar hoşnutsuz kalarak role mukavemet göstermesinin muhtemel oluşuyla ilgilenen bir gözlemcinin kullanabileceği bir terim olduğunu hatırlatmak gerekir. Örneğin, bir atlıkarınca binicisi olarak başarılı bir icrayı yarılammış dört yaşındaki bir çocuk, kendi fiili benliğinin onayını yüzüne ve tavırlarına yansıtarak zaman zaman oyunun dışına çıkabilir. Ama yine de, bariz bir maksat gütmeyen role verdiği bu molanın, herhangi bir rolü sürdürme kapasitesini bir başkası hakkındaki hislerinden daha çok yansıtan bu kaçamağın keyfini de çıkarabilir. Şayet çocuk, yana yakıla role karşı çıkıp onu bir bütün olarak reddederse rol mesafesinden de söz edilemez; çünkü benlik hakkında, pek de küçük olmayan bir role sahip olunarak nakledilebilen özel olgular, rolün reddedilmesiyle nakledilemeyen olgulardır tam olarak.

Yedi sekiz yaşlarındaki bir çocuk, atlıkarıncanın ona sunduğu şekilde binici olmaya mesafe koymakla kalmaz, ayrıca daha küçük olanların bunun için kullandığı araçların birçoğunun artık kendisinin altında olduğunu fark eder. Ata ellerini salarak binner, keyif çatarak at yerine bir kaplan veya kurbağayı tercih eder, koridordan geçerken at süren bir arkadaşıyla tokalaşır. Sınırları zorlar ve yaptığı maskaralıklarla makineden sorumlu yetişkinin birtakım olumsuz yaptırımlarda bulunmasına sebep olabilir. Bir elindeki çubuk şekeri gevşekçe tutup, sıkılmış ve soğukkanlı bir

şekilde işi üstesinden gelerek mesafe koymak için hâlâ yeterince küçüktür.

On bir on iki yaşlarındaki oğlan çocukları için erkeklik gerçek bir sorumluluk hâline gelmiştir ve atlıkarıncada rol mesafesinin hiçbir vasıtası mevcut gibi görünmemektedir. Tıpkı bir oğlan çocuğu tahta atına bir yarış atı gibi davrandığında olduğu gibi, mesafenin yaratıcı edimlerinden uzak durmak veya onları icra etmek gereklidir: Çocuk bir yukarı bir aşağı sallanır, atın boynuna abanır, topuklarını atın böğrüne merhametsizce vurur ve daha hızlı gitmek için dizginleri kullanarak atı kırbaçlar ve tur bittiğinde bile atın yularına vahşice asılır. Bütün işi bir muziplik, bir alay meselesi olarak tanımlayarak rol mesafesine erişmek içinse şimdi fazlasıyla büyüktür.

Atlıkarıncaya binmeyi seçen yetişkinler rol mesafesinin yetişkin tekniklerini sergilerler. Bir yetişkin binici, onu saran güvenlik kemerini gevşeterek bir şaka yapabilir, bir başkası ise sol eliyle sağındaki kişiye patlamış mısır ve sağ eliyle de solundakine kola vererek kollarını iki yana açar. Yandaki eyere binmiş bir genç kız “Soğuk” diye bağırır ve sevgilisinin bir arkadaşına bakarken, “Hadi ama korkak olma” diye seslenir. Yan yana atlara binen bir çift, duruma cüretkârlık değil duygusallık katmak için ellerini kavuşturur. Flört eden bu iki çift de kendilerine özgü teknikler kullanır: Öndeki erkek geriye doğru yaslanır ve onun resmini çeken diğer erkek, sürücünün resmini çeker. Ve elbette risk altında olan iki buçuk yaşındaki çocuklarının yanı başında at binen aynı yetişkinler, turu kendi başına bir etkinlik olarak algılamadıklarını, tek amaçlarının çocukları olduğunu titizlikle gösteren bir yüz ifadesi takınırlar.

Son olarak makineyi kullanan ve bilet kesen bir yetişkin vardır. Genellikle rol mesafesinin tüm yelpazesi burada bulunabilir. Bu yetişkin turun –bir tur olarak– kendisi için bir etkinlik olmadığını göstermekle kalmaz; çocuklar ve hatta yetişkinler için riskli olan şeyleri tedbirli bir şekilde yaparak sergilediği bir za-

rafet ve rahatlıkla hareketli platforma atlar, oradan iner ve platformda gezinir.

Atlıkarıncadaki rol mesafesine ilişkin bazı genel hususlara daha değinebiliriz. İlk, atlıkarıncadaki bir atı kontrol etmek kültürümüz açısından çetrefilli bir çocuk “gelişimi aşaması” olmaktan kısa bir süre önce çıkmış olsa bile, bunun artık mevcut olmadığını ifade güçtür ve bir gereklilik olarak kalmaya devam etmektedir. Bunun için adabı muaşeretin demir yasasında köklü bir değişim yapılması gerekir: Kişinin duruma uyum sağlamaya teşebbüs etmesini sağlayan edim, aynı kişinin bir nebze münasebetsiz olduğunu göstermek için şekillendirilmiş edimdir. Kişi, bir duruma ait olmadığı kanıtlanabildiği ölçüde o duruma dâhil olur.

Rol mesafesine ilişkin ikinci genel husus, rol mesafesinin sergilenmesinde mevcut izleyicilerin doğrudan doğruya yer almasıdır. Atlıkarınca binicileri son derece maharetlidir ve kendi rol mesafelerini açığa vuracak jestleri baştan sona sergilemeden önce, kendilerini bekleyen arkadaşlarını geçmeyi dört gözle bekleyebilirler. Hatta on iki veya üstü yaşlardaki kişiler muziplik yapmak için kendilerine güvenseler de, hemen yanlarındakiatta bir arkadaşlarının olmasına ihtiyaç duyarlar; çünkü “bir arada” olan kişiler, çevrenin toplumsal anlamda tanımlayıcı gücünü, tek bir kişiden daha çok savuşturabilirler.

Son bir husus daha var: rol mesafesini tesis etmenin iki farklı aracı var gibi görünüyor. İlk durumda birey, tıpkı kendi çocuğunu korumak için onunla birlikte at süren bir yetişkinin kaskatı, soğukkanlı ve dikkatli olmaya uğraşmasında olduğu gibi, kendini mümkün mertebe durumun etkisinden izole etmeye çalışır. Diğer durumda ise, işbirliği içinde çocuksu bir benlik yansıtır, fakat ardından şakanın yeterince ileri gittiğini işaret eden minik bir jestle bu yapay benliği terk eder. Her iki örnekte de birey, durumun ona giydirdiği kıyafetten sıyrılabilir.

Şimdi bu kavramlar bir düzene kavuştu: Birbirleriyle kolayca

karıştırılan üç kavramı ayırt etmeye çalıştım: *adanma*, *bağlanma* ve *benimseme*.¹¹⁶ Şu da belirtilmeli ki bu sosyolojik terimler, bir kedi veya köpeğin insana kıyasla harikulade bir şekilde sergileyebileceği psikobiyolojik bir süreç olan *sadakatin* düzeninden farklı bir düzene sahiptir. Son olarak *rol mesafesi* terimi, icracının icra ettiği bir rolden mağrurca uzaklaşmasını etkin bir biçimde nakleden eylemlere işaret etmek için geliştirilmiştir.

Rol Mesafesi ve Ciddi Faaliyet

Atlıkarınca binicisinin rolü, herhangi bir lunaparkta düzenli bir icracı tarafından nadiren düzenli olarak icra edilebilir. Birkaç yıl sonra hiçbirimiz o role “sığmaz,” daha çok rol mesafesi sergilemek için bir vesile ve rastlantısal bir şey olarak bu rolü icra edebiliriz. İşte o zaman atlıkarıncaya binmek, ciddi bir örnek değildir; dahası, rol mesafesinin hiçbir yetişkinin ciddiye alamayacağı rollerle bağlantılı olarak sergilenebileceğini ifade ettiğinden, bir dereceye kadar da yanıltıcıdır. Aslında bu durumda daha genel bir fenomeni, çeşitli birey kategorilerinin benimsemeyi mantıksız bulacağı rolleri ele alıyoruz. Atlıkarıncalardan bir adım uzaklaşmak bile bunu gösterir. Mesela, bir tabiat parkına tatile giden ve atlara düşkün olmasalar da bir sabah binicilik “yapmaya” karar veren alt-orta sınıfa mensup lise çağındaki altı genç kızı alalım. Kendilerine yetecek kadar istikrarlı bir binicilik sergiledikleri ölçüde, başka bir toplumsal sınıfa ve dine mensup kişilerin kendi hayatlarının tümü olarak ciddiye alabilecekleri bir role karşı mesafeyi gayet güzel bir şekilde örnekleyebilirler. Gözlemlediğim bu altı kişi, açıkça binici kadın rolünü güçlendirmesi planlanmamış giysiler içerisinde gelmişti: kapri pantolonlar, pamuklu streçler, bale tarzı düz ayakkabılar, şaşaalı bluzlar. En büyük at kendisine ayrılan kız, yüksekliğinden dolayı ata binmeyi reddedip eve gitmesine müsaade edilmesini talep ederek yapmacık bir gerginlik

¹¹⁶ Bir nebze farklı ve daha farklılaştırılmış bir analiz G. P. Stone'da bulunabilir: “Clothin and Social Relations: A Study of Appearance in the Context of Community Life” (yayımlanmamış doktora tezi, Chicago Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, 1959).

yarattı. Ata bindiğindeyse konuyu değiştirerek atına “Babacık” diye seslendi. Biniş sırasında kızlardan biri, atı yürümeye devam ederken, onların grubundan olmayıp da orada bulunan biriyle alay edercesine nöbet tutuyormuş gibi davranıyordu. Bir diğer kız, atı diğer atların yürüyüş sırasına bağlı olmasına rağmen atının boynuna eğildi ve yarış naraları attı. Ayrıca, yan eyer üzerinde at sürme numarasıyla şaka yaparak ve her iki pozisyonun da kendisi için aynı olduğunu ifade ederek sağ ayağını üzengiden kurtarıp eyere koydu; bu arada kovboyun özgürlüğünün sınırlarını sınıyor ve her iki pozisyonun da kendisi için eşit ölçüde yabancı ve sıkıcı olduğunu gösteriyordu. Kızlar alçak dalların altından geçerken dalları koparıp onları bayrak gibi sallamayı ve ardından da üzerindeki yaprakları atlarına yedirmeyi ihmal etmediler. Atın boşaltım kapasitesinin delilleri neşeyle ve yüksek sesle dillendirilen bir alaka görüyordu. İki saatlik binişin ikinci kısmı esnasında kızlardan ikisi gözle görünür bir sikkinliğe kapılmış, dizginleri eyer boynuzuna atmış, ellerini gevşekçe iki yana düşürmüş ve o role yapmacık biçimde girme numaralarının hepsini bırakmışlardı.

Yine rol mesafesine ilişki birtakım genel olgular saptayabiliriz. Bazı insanların, yaşamlarının büyük kısmı boyunca ciddiye aldıkları bir rolün başkaları tarafından hiçbir yaşta ve hiçbir zaman ciddiye alınamayacak bir rol olabileceğini görebiliriz. Kişinin, akranlarından oluşan bir gruba katılımının da rol mesafesinin sergilenmesine ve kişinin onu ifade etme isteğine güç katabileceğini görüyoruz. Akranları karşısında binicilik için oldukça görkemli giysiler giyen ve hünerli olan bu kızlar, kendilerini gücenmiş ve güvensiz hissederek rol mesafesi sergilemede bocalayabiliyorlardı. Muhtemelen bu kızlardan biri kusursuz bir kadın biniciyle yalnız başına olsaydı, bu tür bir mesafe göstermeye daha da az meyilli olurdu. Öyleyse rol mesafesinin müdafaa işlevlerine sahip olmasına kuşkuyla bakabiliriz. Kızlar, rol mesafesini dışa vurarak, içerisinde manevra yapabilecekleri geniş bir hareket alanı açmaktadırlar kendilerine. “Bizi kabiliyetsizlik-

le yargılayamazsınız” der gibidirler. Kötü bir gösteri sunarlarsa eğer, bu gösterinin üzerlerine yansıtacağı izlenimi savuşturabilecek durumdadırlar. Gösterileri nasıl olursa olsun, toplumsal anlamda çok daha iyi bir gösteri sunmak konusunda kıdemli olanlar karşısında alçak gönüllü olmaya mahkûm değillerdir. Kendilerini ciddi bir iddiaya sahip olmama kisvesi altında dışa vurarak ciddiye aldıkları noksanların eksiksiz bir kontrolünü sağlarlar.

At pistleri ve çocuk bahçeleri rol mesafesinin repertuarını incelemek için harikulade mekânlar sunmalarına karşın, gayri ciddi olmaya çok yakın durumları, yani rol oynamayı rol yapmaktan ayırt etmenin güç olduğu durumları ele almamız gerekmez. Mesela bir ev hanımı veya hizmetçinin benimsediği görevlerin, evin erkeği tarafından, kendiyile alay ederek ve özenle ifade edilmiş bir beceriksizlikle yapılabileceğini biliyoruz. Şu da göz önünde bulundurulmalıdır ki bu gibi durumlar, öznelere, kendileri gibi kişilere uygun olmayan görevler icra etmeleri istenerek tecrübe yoluyla kolaylıkla yaratılabilir.

Mesleki karmaşalarımızın bazıları üzerine mevcut literatür, rol mesafesine ilişkin ciddi bir malzeme sağlar. Mesela belli bir işin olumsuzlukları hakkında bize birçok şey söyleyen psikanalistler (hastaları hakkında bilmek istemeyeceğimiz her şeyi anlatırken bile) hasta tarafından gösterilen “direnc” üzerinden rol mesafesine ilişkin ilginç veriler sunarlar. Burada direnc, bağıntılı çağrışımlar sağlamayı reddeden veya terapistin sadece bir “terapist” olarak çalışmasına müsaade etmeyen bir hasta formunu alır. Bu durumda terapistin, hastanın motivasyonuna ilişkin bakış açısından direnc, kişinin hasta rolünün kısıtlılıklarına dair birtakım reddedişlerini ifade eder:

Bugüne kadar, açıkça araçsal olan rolüne rahatça kurulmuş bir doktor olarak buldum kendimi; hasta tarafından bana verilen rol tahsisi, onun “problemi”yle ilgili gibi görünüyordu. Rol sistemleri bütünlüye ve görünen o ki birleştirilmişti. Gelgelelim, kısa bir süre sonra hasta yeni bir rol tahsisi takdim etti. *İnsan ve Üstinsan* eserinden “Cehennemdeki Don Juan”ın son perfor-

mansını izleyip izlemediğimi soruyordu. Soru, benim tiyatroya gitme alışkanlıklarına dair bilgi isteyen basit bir rica gibi görünüyordu. Fakat hangi rolü üstelenmeye davet edildiğimi bilmediğimden ve bunun, hangi bariz rolün ardında olursa olsun, orada çok daha önemli ve örtük bir rolün gizlendiğini açığa çıkarabileceğinden şüphelendiğim için soruyu yanıtlamadım. Hasta bir an için duraksadı ve ardından soruyu yanıtlamayacağımı fark edip devam etti. [...]

Duraksamanın ardından devam eden hasta, Shaw'ın Don Juan interlüdündeki maksadına, aktörlerin yorumlarına ve kendi tepkilerine dair son derece zekice bir değerlendirme yaptı. Değerlendirme o kadar uzundu ki en sonunda tüm bunları niçin anlatmak istediğini bilip bilmediğini sormak için sözünü kestim. Bu kesinti anında, yeni rolümün –onun maharetli bir sanat ve tiyatro eleştirmeni olarak rolü karşısında kadirşinas bir izleyiciyi oynamak– ifadesel bir rol olduğunu fark etmiştim.¹¹⁷

Terapist daha sonra, hastanın hasta rolüne karşı mesafe koyma manevrasını sadece kabul etmesi hâlinde, “bu etkileşime gömülen gizli ve örtük rol hakkında daha fazla bilgi edinme fırsatını kaçıracağını ve dolayısıyla da hastanın görüşmeyi başlattığı ilk araçsal rolden ayrılma motivasyonu hakkında daha çok şey öğrenmek” durumunda kalacağını anlatmaya devam eder.¹¹⁸ Terapist şunu da ekleyebilirdi: Hastaya niçin devamlı konuşmak zorunda hissettiğini sormak, terapistin ona haddini bildirmek ve rolüne geri getirmek için kullandığı klasik bir tekniktir.

Bireyi mesleki bir bağlama oturtan gömülü roller, daha çok rol mesafesi yaratmaya mahkûmdur. Isaac Rosenfeld, Coney Adası'nda yaz işi olarak yaptığı çığırtkanlığa ilişkin bir anısında bunun iyi bir örneğini sunar. Eski işini yapan bir başkasını gören yazar, yıllar öncesine dönüşünü anlatarak tasvirine başlar.

Adam tıpkı eski günlerde benim yaptığım gibi dudağını bük-müş, şüphesiz aynı sebeple orada duruyordu; çünkü yaz ka-

117 J. P. Spiegel, “The Social Roles of Doctor and Patient in Psychoanalysis and Psychotherapy,” *Psychiatry*, 17 (1954), ss. 372-373.

118 *Age.*, s. 373.

vurucu, iş zor, terletici ve sinir bozucuydu; üç kuruş para için saatler boyunca sürüyordu. Tıpkı o zamanlar olduğu gibi şimdi de insanın kendini tamamen işe vermesi kesinlikle olası değildi; dikilebilmek için küçük bir kaya parçası gerekiyordu, aksi takdirde insan helak olurdu. Bu kaya parçasını oldukça yüksek bir yere koyardım. Ne kadar yüksekte durursam insanlara o kadar tepeden bakar ve kalabalığa yukarıdan bakma numarasıyla kendim için o kadar nadide özgürlük anı kazanırdım. Konuşmanın içerisine T. S. Eliot'u nasıl karıştırdığımı (o günlerde *Çorak Ülke*'nin büyük bölümünü ezbere bilmeyen üniversite birinci sınıf bir İngiliz pek bulunmazdı) anımsadım: Dünyadaki en muazzam heyecan gösterisi için hafıza ile arzuyu birbirine geçiren kadınlar ve erkekler; uzaktan bakmayın yaklaşın; sadece on sent, bir doların onda biri sizi Kartaca'ya götürecektir ve işte yanıyorum, yanıyorum, yanıyorum; Ey Tanrım beni on sentten kurtar!¹¹⁹

Rol mesafesine ilişkin en ilginç veriler, astın emir veya önerileri alıp üst tarafından tanımlanan duruma rıza göstermek zorunda olduğu vakalardan gelir. Böyle zamanlarda genellikle şu durumla karşılaşırız: Ast, bir bakıma, durumun sorumlusu olanlara gözdağı vermemek konusunda dikkatli olmasına rağmen, içerisinde bulunduğu duruma tamamen teslim olmadığını, bunu umursayanlara göstermek için birtakım ifadelerde bulunmak konusunda da dikkatli olabilir.¹²⁰ Somurtkanlık, homurdanma, ironi, şaka ve kinaye yoluyla, o anda gerçekleşen rolün dışında bulunduğunu göstermesine müsaade edilebilir.

Rol mesafesine ilişkin bu muhtelif örnekler ışığında, rol

119 Isaac Rosenfeld, "Coney Island Revisited," *Modern Writings* içinde, William Phillips and Phil Rahv (ed), (New York: Avon Publications, 1953), s. 219.

120 Tom Burns'ün birçok şey borçlu olduğum bir yazısında, buna ilişkin harikulade birtakım örnek bulunabilir: "Friends, Enemies and the Polite Fiction," *American Sociological Review*, 18 (1953), ss. 654-662. William Styron'ın *The Log March* (New York: Modern Library, 1952) başlıklı öyküsü ise albayı tarafından verilen emirlere karşı küçük çaplı serzenişlerde bulunan bir yüzbaşı üzerinden, askeriye yaşamına dair iyi bir örnek sunmaktadır.

yükümlülükleriyle fiili rol performansı arasına giren bir şey olduğunu iddia etmeye devam etmek istiyorum. Bu yarık, sosyologlar için daima sorun yaratmıştır, ancak genellikle görmezden gelmeye çalışmışlardır. Bu türden bir yarıkla karşı karşıya kalınca bazen çaresizliğe kapılır, analiz istikametlerinden uzaklaşır, icracının biyografisine bakar ve kişinin geçmişindeki olayların tekil izahlarını bulmaya çalışırlar ya da bireyin, kendi rolünün biçimsel temalarını sahnelemesine ek olarak, daima şahsen ve kendiliğinden davranışta bulunduğunu kast ederek ve bireyle özel bir psikolojik uyum taşıyan standart yükümlülükleri ifade ederek psikolojiye yaslanırlar.

Rol mesafesi kavramı, yükümlülük ve fiili icra arasındaki uyumsuzluk durumlarından birini ele almanın *sosyolojik* aracını sağlar. İlk olarak, mesafenin genellikle bireysel temelde kavranamayacağını, fakat icracıların yaş-cinsiyet karakteristikleri temelinde öngörülebileceğini biliyoruz. Rol mesafesi, *tipik* rolün parçasıdır (kuşkusuz sadece bir parçasıdır) ve bu rutinleştirilmiş sosyolojik özellik, rol mesafesi rolün normatif çerçevesinin parçası olmadığı için gözümüzden kaçmamalıdır. İkincisi, mevcut olmadığı veya sadece mevcut olmaktan ibaret olmadığı dikkatli bir şekilde gösterilen şey, bilhassa bu hoşnutsuzluğu ifade etme araçları o durum içerisinde erişilebilir olan standart materyallerden oluşturulacağı için, kişinin kendi tutumu üzerinde yönlendirici ve içsel bir etkiye muhakkak sahiptir.

Böylece bir toplumsal rolün takılarını kavramak için daha geniş bir sosyolojik bakış açısına ulaşırız. Bir gösteri mekânı olarak gayet iyi tasarlanmış bir toplumsal kurulum dâhilinde görünür nitelikler ve malum özellikler, bireye, kendi rol benliğini bütünüyle oynamak fırsatından daha fazla bir şey sağlar; çünkü bu sahne, bireyin sahip olmak amacıyla seçmediği şeyin net bir izlenimini yaratmak için gereksinim duyduğu tek şeydir. Bir rolün takıları ne kadar kapsamlıysa rol mesafesini sergileme fırsatı da o kadar çok olur. Kişisel cephe ve toplumsal kurulum, tam da bireyin –haşarı, küskün, dalgın veya kayıtsız– bir figürü sahnele-

mek için ihtiyaç duyduğu sahayı temin eder. Bu yazının ilerleyen sayfalarında rol mesafesinin başka türden toplumsal belirleyenlerini irdeleyerek devam edeceğiz.

Bir Faaliyet Sistemi Olarak Ameliyat

Bireyin tutumunun, kendisiyle rolü arasında birtakım ayrılıklar bulunduğu izlenimini verdiği, bunun sonucunda da bireyin kendisi için kabul etmeye açıkça gönülsüz olduğu bir benliğin faaliyet sahnesi tarafından oluşturulan birtakım durumlardan bahsetmiştim. Ancak toplumsal yaşamın bazı tuhaf yönlerine şöyle bir bakmak, onun hakkında genelleme yapmak için herhangi bir zemin sağlamaz. O hâlde faaliyetin, bireyin kuvvetle muhtemel bağlanacağı bir benlik oluşturduğu bir sahneyi rol mesafesi (ve rol) mefhumunun bir sınaması olarak alalım. Mesela bir cerrahi ameliyat sırasında süregiden faaliyet sistemini ele alalım. Buradaki bileşenler sözel ve fiziki edimlerden ve ameliyat edilen organizmanın değişen durumundan oluşur. Buradaki icracıları, toplumuzdaki herhangi bir yerde olduğu gibi, kendi eylemlerinin ağırlığı ve vakarıyla dolu hâlde buluruz. Bir Hollywood ideali söz konusudur burada: Hastaya narkoz verilip vücut asistanlar tarafından neşterle açıldıktan sonra, beyaz önlüklü baş cerrah uzun adımlarla ameliyathaneye girer. Ona kendiliğinden bir yer açılır. Cerrah hazırlık niteliğinde kısa birkaç şey homurdanır, ardından ustaca, neredeyse hiç ses çıkarmadan ve tam da kendisinin ve ekibinin ona dair sahip olduğu imgeye karşılık gelen ciddi ve asık bir suratla işe koyulur. Ancak her şey çok kırılıgandır da; cerrahi becerinin sergilenmesindeki anlık bir başarısızlık, cerrahın kendi rolüyle kurmasına müsaade edilen ilişkiyi kalıcı olarak tehlikeye atabilir. Ameliyatın kritik safhası atlatıldıktan sonra yorgunluk, direnç ve kibirden oluşan özel bir hâletiruhiye içinde cerrah geri çekilir ve eldivenlerini çıkarır; böylece işi “bitirmek” ve hastayı dikmek için asistanlarını davet ettiği anda kendini kirletir, yani rolünden el çeker. Evde ister baba ister koca isterse de bir basketbol tutkunu olsun, burada tek bir şeydir, sadece bir cerrahdır ve cerrah olmak onu orada o

yapandır. Rol perspektifleri işliyorsa eğer, kuşkusuz burada işler. Bunun sebebi, toplumumuzda bir cerrahtan, kuşkusuz herhangi birinden daha fazla şekilde, kendisini işine adanması ve buradan bir benlik devşirmesi beklenir.¹²¹

Şimdi, tahtadan atların kısacık yaşamlarıyla kontrast oluşturacak şekilde, cerrahi servislardaki faaliyetlere dair birtakım gözlemler sunmak istiyorum kısaca.¹²²

Daha alt kademedeki tıbbi personelin, intörn veya asistan doktorun durumuyla başlarsak sınama adil olmayacaktır; belli ki buradaki durum daha önce bahsedilenlere oldukça benzer. Bu alt seviyedeki personele yapmaları için verilen görevler –kanamaları durdurmak, ekartörleri tutmak, düğümlenmiş küçük damarları açmak, ameliyattan önce ameliyat alanını temizlemek ve belki ameliyatın sonunda yaraları dikmek veya kapatmak– cerrahiyle ilgili bir rolü tanımlayacak kadar kapsamlı değildir. Üstelik hem baş cerrah hem de kıdemli bir ameliyat hemşiresi, örneğin bir intörne bu alt derece görevleri yetersiz şekilde icra ettiğini söyleyebilir. Ve sahne sona erip baş icracı eldivenlerini

121 Temple Burling hemen hemen aynı fikri daha önce kullanmıştır: *Essays on Human Aspects on Administration* içinde, Bulletin 25 (August, 1953), Cornell Üniversitesi, New York Sanayi ve İş İlişkileri Okulu, ss. 9-10. Ameliyathanedeki tutumlar hakkında yayımlandığını bildiğim en kapsamlı değerlendirmeler, T. Burling, E. Lentz ve R. Wilson'da: *The Give and Take in Hospitals* (New York: Putnam, 1956), 17. Bölüm ss. 260-283 v R. Wilson'da bulunmaktadır: "Teamwork in the Operating Room," *Human Organization*, 12 (1954), ss. 9-14.

122 Bu yazıda zikredilen bütün personel pratikleri ve sözel ifadeler ameliyat sırasındaki etkileşime ilişkin bizzat kendi materyallerimden çıkarılmıştır ve bunlar bir akıl hastanesinin tıbbi müdahale kısmında ve banliyödeki bir devlet hastanesinin ameliyathanelerindeki kısa gözlemlerden elde edilmiştir. Bu veriler, özen ve kontrolün yüksek düzeyde olduğu hastanelerden elde edilmediğinden, olguları az da olsa benim lehime çevirmektedir. Araştırmam için sağladıkları özgürlük ve gösterdikleri harikulade nezaket için Washington D.C. St. Elisabeths Hastanesinin Tıp ve Cerrahi Bölümünden Dr. Otis R. Farley ve personeline; Herrick Memorial Hastanesi Başhekimisi John F. Wright ve Baş Ameliyat Hemşiresi Lenore Jones'a teşekkür ederim.

ve ameliyat önlüğünü çıkarıp gittiğinde hemşireler, cerrahın yokluğunda hâkim olan nispeten rahat atmosferi intörnün de hissetmesini sağlamalarına rağmen, ameliyat edilen bedeni sabit masadan hareketli olana taşımak için ondan umursamazca yardım isteyebilirler. İntörn açısından ameliyatın onun seçtiği ihtisas dalında *olmaması* kuvvetle muhtemeldir; en az üç aylık bir intörnlük zorunludur ve intörn bu dönemi kısa sürede bitecektir. Ameliyat dışı zamanlarında, hastane koridorlarındaki sohbetlerinde cerrahi uzmanlığı, tesisatçıların yaptığı muslukçuluk işi olarak kırıncı bir üslupla betimlerken, aslında işiyle ilgili tüm bu belirsizliği kimi zaman kabullenebilir gibidir.

O halde, ameliyattaki kıdemsiz personel, bilhassa da intörn, ameliyat esnasında sıradan bir konuma sahiptir. Bu duruma karşı bir tedbir olsun olmasın, gözlemlemiş olduğum kıdemsiz tıbbi personel, tıpkı yaşı geçmiş atlıkarınca binicileri veya her türden ıvır zıvırı satan seyyar satıcılar gibi, kendi rollerini bütünüyle benimsemeye hazır değillerdi; rol mesafesinin oldukça girift ve incelikli sahnelemeleri söz konusuydu.¹²³ Kimi zaman yüzlerde, “bu gerçek ben değilim” demeye gelen, dikkatli ve hayret dolu bir bakış vardı. Kişi bazen onu olaylar silsilesinden uzaklaştıran, bir sonraki edimin akışına tam anlamıyla dâhil olmama olasılığını arttıran ve bariz biçimde bir ilgisizlik görünümü veren bir dalgınlığa kapılarak sanki kendine “uzaklaşma” izni verirdi; oyuna yeniden dâhil olduğunda ise küçük bir pişmanlık emaresi göstermeyi de ihmal etmezdi. Hastaya doğru yaslanarak veya diğerlerinin bunu tam da bir gevşeme olarak algılamasına imkân tanıyacak şekilde, bir ayağını ters çevrilmiş bir kovanın üzerine koyarak dinlenebilirdi. Ne gariptir ki, bazen ondan şüphe etmeye varacak kadar türlü esprilerle kendi itibarını da tehlikeye atarak bir şakacı rolünü dahi üstlenebilirdi. Ve tüm bunları

123 Gözlemlediğim intörnlerin bazıları psikiyatri ihtisası almayı planlıyordu ve anlaşılan bundan dolayı da cerrahi asistanlık görevlerini bir akıl hastanesinin cerrahi kısmında yapıyorlardı; dolayısıyla fiziki tekniklere yönelik ilgisizliklerinin kurumsal bir yanı vardı.

yaparken belki de diğerlerine, daha az heyecanlı da olsa başka dünyaların olduğunu hatırlatırdı.

BAŞ CERRAH DR. JONES (*Bu ameliyattaki kıdemli doktor*): Lütfen küçük bir Richardson ekartörü.

AMELİYAT HEMŞİRESİ: Elimizde yok.

DR. JONES: Tamam. Army [Kara Kuvvetleri] ve Navy [Donanma] ekartörü verin öyleyse.

AMELİYAT HEMŞİRESİ: Anlaşılan ondan da kalmamış.

DR. JONES (*küçük bir şakayla*): Burada Ordudan veya Donanmadan kimse yok yani.

İNTÖRN: (*hafif şaka yoluyla*): Silahlı kuvvetlerden kimse yok ama İzcilerden Dr. Jones burada.

AMELİYAT HEMŞİRESİ: Üçten fazla [dikiş] atılacak mı? Elimizde dikiş kalmamak üzere.

BAŞ CERRAH: Bilmiyorum.

İNTÖRN: Selobantla üstesinden gelebiliriz!

İNTÖRN (*hasta etrafında cerrahi makasları arar*): Hangi cehennemde...?

AMELİYAT HEMŞİRESİ: Havlunun altındalar.

(*İntörn yavaşça hemşireye döner, hiçbir şey demeksizin soğuk bir teşekkür imasında bulunur*)

AMELİYAT HEMŞİRESİ (*İntörne*): Dikkat edin, benim masamın hemen yakınınıdasınız! [*Asepsisini muhafaza etmek zorunda olduğu ameliyat aletlerini içeren bir Mayo masasıdır bu*].

(*İntörn şaşırır gibi yapar ve abartılı biçimde geri çekilir*).

Belirttiğim üzere, atlıkarıncaya binen dört yaş üzerinde bir çocuğu, bir faaliyete ilişkin rolün nasıl benimseneceğine örnek olarak göstermeyeceğimiz gibi [zira atlıkarıncaya binmek için fazla büyüktür], ameliyat ekibindeki kıdemsiz bir tıbbi personeli de aynı şekilde örnek gösteremeyiz. Fakat baş cerrah, en azından, bir rolün benimsenmesine ilişkin tam bir örnek teşkil edebilir.

Elbette, bu merkezi figürün dahi dikkate değer bir rol mesafesi tatbik edebileceğini gösterebilirsek.

Bazı örneklerden bahsedebiliriz. Bunlardan biri tıbbi teamüller içerisinde bulunabilir. Bu teamüller bütünü baş cerrahın, ameliyattan çıkarken asistanına, anesteziistine ve genelde hemşirelerine teşekkür etmesini gerektirir. Bir ekip uzunca bir süre birlikte çalıştığında ve mensuplar aynı yaş dilimlerinden olduğunda cerrah, teşekkürlerini ironik ve gülünç bir ses tonu olarak anlaşılacağını umduğu şekilde sunarak bu eylemi alaya alabilir: “Bayan Westly gerçekten harika bir iş çıkardınız burada.” Benzer şekilde, hemşirenin, kendisinden istenilen bir enjeksiyonu hazırlarken, isimlendirilmiş içeriklerini kontrol etmesi ve dolayısıyla da sorumluluğu üstlenmesi için mühürlü tepelerini kırmadan önce raflardaki ilaç şişelerini cerraha göstermesini içeren resmi bir kural vardır. O sırada cerrah aşırı yoğun olsa da bu kontrolü yapması istenebilir ama kontrol yapılamayabilir de. Kimi zaman ise kontrol bir alay konusu olabilir.

YARDIMCI HEMŞİRE: Dr. James Bunu kontrol eder misiniz?

DR. JAMES (*idareci edasıyla, yüksek sesle ve abartarak etiketi okur*): On miligram dozajında üç santimetreküp heparin; Invenex tarafından üretilmiş ve Hemşire Jackson tarafından kırk beş derece açıyla hazırlanmış. Tamamdır Hemşire Jackson.

Cerrah, her zaman teknik terimler yerine daha sıradan ifadeler kullanarak hemşiresine takılabilir: “Küçük bıçağı verin bana, göbek deliğinin hemen altına gireceğiz.” Ve asistan cerraha “şurayı ve şurayı yakın” emri vererek, elektrokotere ilginç bir adla “cızbız” diyebilir. Benzer şekilde, bir hemşirenin ameliyat önlüğünün altından steril olmayan eteği çıkmışsa, cerrah kibirli ve resmi bir ses tonuyla; “Hemşire Bevan, önlüğünüzün ön kısmına dikkatinizi çekerim. Sizi teşhir ediyor. Bu durumu düzelteceğinize inanıyorum,” diyebilir ve böylelikle hemşirenin hemşirelik dışı sıfatlarına referansla toplumsal kontrol sağlayıp

mesleki bir hiciv yapabilir; hatta bunların hepsini bir hamlede gerçekleştirebilir. Yine aynı şekilde, ameliyat odasına “Dr. Williams?” gibi bir soruyla dönen hemşire, “Ta kendisi” veya “Dr. Williams benim” gibi bir öz-hiciv ifadesiyle karşılaşabilir. Özel bir ameliyat için asistan cerrah rolünü alan kıdemli bir cerrah, baş cerrah tarafından iki adet elektrokoterin kullanılacağı konusunda bilgilendirilmiş olan hemşirelere, “tıpkı büyük doktorlar gibi ben de bir tane alacağım; duymak istediğim bu” diyebilir. Şüphesiz, bir baş cerrah da rol mesafesi sergileyebilir. Açıktır ki böyle yapmasının neden ve sonuçları ilave sorulardır ve bunlar dikkate incelenmelidir.

Ameliyat Açısından Rol Mesafesinin İşlevleri

Mikropları övünerek içeri sokmayan ve farklı sosyoekonomik statülerden bedenlere eşit bir tıbbi muamele gösteren bir mekânda gerçekleşen ameliyatta, asepsi konusunda hiçbir gevşekliğin mevcut olamayacağını daha önce de belirtmiştim. Bununla birlikte, rol mesafesi yine de rutin bir şekilde sergilenir.

Peki, ama birey niçin kendi rol benliğini benimseme noktasında gönülsüzdür? Kıdemsiz tıbbi personelin durumu kişinin kendini savunma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Gelgelelim rol mesafesinin bireyin egosunu, öz-saygısını, kişiliğini veya bütünlüğünü, harfiyen kabul edilen bir rol perspektifinde hiçbir yeri olmayan bu kavramların analizini gerçekleştirmeden koruduğunu söyleyemeyiz. O hâlde egoyu topluma geri döndürmenin bir yolunu bulmamız gerekiyor.

Bireyin, gömülü bir benlikten el çektiğinde, kendisinin yarattığı birtakım başka psikolojik dünyalara dâhil olmadığını, daha ziyade toplumsal düzeyde yaratılmış başka kimliklere bürünerek eylemde bulunduğunu not ederek yapmaya başlayabiliriz bunu. Gömülü bir benliğe nazaran edindiği serbestlik, aynı ölçüde toplumsal olan başka kısıtlar üzerinden edinilir. Bunun ilk örneğini, ameliyattaki rol mesafesinin içerdiği işlevlere ilişkin sistematik bir bakış açısı kazanmaya çalıştığımızda görebiliriz; çünkü bu-

rada doğrudan doğruya paradoksal bir olgu mevcuttur: Bireyi kendi gömülü benliğini bütünüyle kabullenmekten alıkoyan, tam da söz konusu faaliyete katılımıdır. Bakış açımızı bireyden gömülü sisteme çevirip rol mesafesinin bu sistem için sunduğu işlevlere baktığımızda bunu görebiliriz. Sistemi bütünleştirmede rol oynayan birtakım icraların, kendi gömülü benliklerini bütünüyle benimsemeyen icracı bireylere ihtiyaç duyduğunu buluyoruz. Bu açıdan bakıldığında, sistemle bağıntısız gözükken roller bir bütün olarak sistem için kullanılabilir. Bir başka deyişle, bireyin göz önünde tutması gereken gerekliliklerden biri, onun yerleşik faaliyet sistemindeki özel rolünü bir kenara bırakırsak, bizzat faaliyet sistemin “ihtiyaçlarıdır.”¹²⁴

Baş cerrah bu olumsuzlukların bir örneğini gayet güzelce sunar. Başka birçok mesleki konumdaki kimseler gibi baş cerrah da belirli bir faaliyet sistemini, bu vakada cerrahi bir operasyonu sevk ve idare etme yükümlülüğü olduğunun farkındadır. Kimi zaman kendisi hakkında ne ifade ettiğine bakmaksızın ameliyatın başarılı biçimde gerçekleştirildiğini görmekle yükümlüdür.

Şimdi, ameliyat ekibinin faydalı bir iş görebilmesi için, daha önce de belirtildiği gibi, her mensubun, sözel iletişim ve bunların jestüel ikamelerini alıp verme kapasitesine sahip bir birey, bir iletişimci olarak kendi iletişim kapasitesinin hakkını vermesi gerekir. Ve diğer faaliyet sistemlerindeki gibi her mensup, şükkanlılık ve irade gerektiren fiziki eylemleri yerine getirebilmelidir. Bu sözel veya fiziki dengeyi tehdit eden herhangi bir şey katılımcının katkı sunma kapasitesini ve dolayısıyla da faaliyet sisteminin kendisini tehdit eder. Ameliyat ekibinin her mensubu kendini kontrol etmek durumundadır; kendiyle başa çıkamadığı zamansa diğerleri, özellikle baş cerrah bunu yapabilmesi için ona yardım etmek zorundadır.

Baş cerrah, kendi ekibindeki mensupların ameliyat sırasında

124 Philip Selznick'in kullandığı anlamda: “Foundations of the Theory of Organization,” *American Sociological Review*, 13 (1948), ss. 29-30.

kendilerine hâkim olmalarını sağlamak amacıyla, hakkı olduğunu düşündüğü taleplerini ve beklentilerini gözden geçirmek ve yumuşatmak durumundadır. Cerrah, yetersiz davranışları alenen eleştirmeye yönelik haklarını doğrudan kullanırsa, hata yapan kişinin kendi kontrolünü daha da zayıflatır ve bu da ameliyatı daha çok riske atar. Kısacası baş cerrahın kendini kaygı yönetimine¹²⁵ ilişkin gömülü bir rolde bulması ve bu görevi yerine getirmek için kendi itibarından, işgal ettiği konuma borçlu olduğu şeyden yararlanmak zorunda olduğunu anlaması muhtemeldir. Burada cerrahın “mülayim biri” –kendi haklı taleplerinde üstelemeyen biri– olmak karşılığında, kendi ekibinden bir yumuşak başlılık garantisi kazanmasını sağlayan bir tür pazarlık veya ödeme¹²⁶ gerçekleşir. Elbette cerrahın kendi itibarını muhafaza edip ameliyatı heba etmesi de olasıdır fakat böyle yapmamak konusunda baskı altındadır.

Bir astın yaptığı hatayı yüzüne vurmak ile dengesini sağlamasında ona yardım etmek arasındaki çatışma dikkate alındığında, cerrahların olumsuz yaptırım için şakacı yollara başvurmaları anlaşılır; çünkü şakanın mı yaptırıma yoksa yaptırımın mı şakaya kılıf olduğunu belirlemek güçtür. Her iki durumda da alışıldık ameliyat ciddiyetine belli bir mesafe konulması gerekir:

(İntörn, ekartörü insizyonun yanlış ucuna tutar ve düşüncelere dalarak “öteye” çekilir).

BAŞ CERRAH (*alayıcı İngiliz aksanıyla*): Onu orada yukarı kaldırmamalısın babalık, belki şuraya aşağı doğru indirmen gerek. Uykuya mı daldın be moruk?

BAŞ CERRAH (*elektrikli neşteri kullanan asistan cerrah ta-*

125 Bu türeden bir rol işlevi, yeterince önemli olmama ihtimali bulunan bir konumun işgali olarak, genellikle anestezi doktorunun icra ettiği veya icra etmeye çalıştığı bir işlevdir.

126 “Rol pazarlığı” mefhumu W. J. Goode tarafından faydalı bir biçimde geliştirilmiştir: “A Theory of Role Strain,” *American Sociological Review*, 25 (1960), ss. 483-496.

rafından parmağı kazara kesilirken): Frengi kaptıysam nerede kaptığımı bileceğim ve şahitlerim olacak.

Bu şakaların bazıları yersiz ve gereksiz gibi görünse de küçük bir hatanın bile, içerdiği tehlikeler hakkında yorum yapılmadan bırakılması, bu ihmalkârlığın personel eğitimi açısından ne anlama geldiğini bir kenara bırakırsak dahi, istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Bir hata karşısında personel kendini, düzeltici bir yaptırımın uygulanmasına hazırlayabilir ve alakasız bir şey söz konusu olmadığı takdirde bu hazırlık kaygı-üreten bir yapıya sahip olabilir. Şaka yoluyla bir yaptırımın doğrudan ifadesi ise, ne kadar zahmetli olursa olsun, bu gerilim kaynağını dağıtabilir.

Nasıl ki failin işi daha çok aksatmasını önlemek için olumsuz bir yaptırım hafifletilebiliyorsa, doğrudan emirler de cerrahın genel mesleki statüsü ve özgül rolü ona emir verme yetkisi sağlasa bile ricalar şeklinde yumuşatılabilir. Cerrah bir aleti istemek için kesin bir emir verme hakkı olsa da bunun yerine nezaketi kullanabilir: “Bir başka Richardson ekartörü daha alsak”, “Daha büyük bir ekartör alabilir miyim?” Hâlihazırda uygun aletler mevcut olmadığında öfkelenmek yerine, o andaki güçlüğü geçici olarak idare edebilecek bir şeyler üreterek, çocuksu, mekanik ve pratik bir zekâ sergilemeyi tercih edebilir.¹²⁷

Bir ameliyatı etkin bir şekilde yönetmek isteyen bir cerrahın, zaman zaman kendi konumunun itibarını göreceleştirmek pahasına yumuşak karakterli ilişkiler kurmak zorunda kalabileceğini düşünüyorum. Aslında, bir asttan istenen herhangi bir şey ne

127 Bazı yüz yüze faaliyet sistemlerinde katılımcı, kendi dengesini kaybetmeye öyle yakın bir noktada olabilir ki sorumlu bir başkası, sadece verdiği emirleri ve olumsuz yaptırımları değil, bütün tutumlarını değiştirmek zorunda kalabilir. Eğer katılımcının kendi ayakları üzerinde durması gerekiyorsa, bu tutum değişikliğinin üste ait rolle ilişkili resmi davranış örüntüleri pahasına gerçekleşmesi de muhtemeldir. Böyle bir durumda üst, kendi rolünün ağırlığı karşısında, astların korkuya kapılmalarına ve kilitlenmelerine mani olmak için gayri remi davranışlar sergileyebilir. Mülakata giren bir kişiye birlikte sigara içme önerisinde bulunan yetkili, “bir astı yatıştırmak” olarak bilinen klasik örneği sunar.

kadar incelik, beceri ve saf yoğunlaşma üzerinden talep ediliyorsa üstün de o kadar gayri resmi ve dostane tavırlar sergilemesinin muhtemel olmasını bekleyebiliriz. Eğer kişi kendini genelde bireyin yalnızca kendine ilişkin ve kendisi için elde ettiği hızlı ve hassas bir geribildirim kontrolüne açarak bir göreve başka bir katılımcının uzantısıymış gibi katılıyorsa, bu gibi bir işbirliğinin dayatılmaktan ziyade teşvik edilmesi daha kolay olduğundan, o kişinin üstünün kontrolü altında bulunması gerekir.¹²⁸

Bu noktada baş cerrahın, dikkat dağıtıcı unsurları, örneğin çeşitli şakaları defetmenin yanı sıra onları bizzat sunmakla kendini yükümlü hissetmesinin de mümkün olduğunu belirtmek istiyorum. Katılımcıların görev faaliyetine kendiliğinden iştirakleri onlar için yoğun bir dikkat gerektirdiğinde, baş cerrah onların stresini şaka yaparak dağıtabilir mesela. Bu ise daha önceden tanımladığımız sürecin tam tersidir. Örneğin bir keresinde, irice bir böbrek tümörünün açığa çıkarılıp bir tahliye iğnesiyle oyulmaya hazır edildiği yüksek bir gerginlik anında, baş cerrah oyma işlemine geçmeden önce küçük bir uyarıda bulunmuştu: “Ve başlıyor, şimdi fazla yaklaşmayın.” Bu rahatlatma sürecinin bir başka örneği, diğerleri, eylemin kritik aşamasının bitimini, dikkat ve çabanın kesintisiz yoğunlaşmasında genel bir azalama anlamına gelebilecek daha az kritik bir aşamanın başlangıcını işaret etmesi için baş cerraha gözlerini diker gibi göründüklerinde ortaya çıkar. Bir eylem aşamasının sonunda cerrah, işlevsel açıdan yararlı olan bu gevşemelerin zeminini hazırlamak amacıyla, beceriksiz, mübalağalı veya komik bir şekilde gerinip “ta-

128 Bu, bir gemideki çok-konumlu faaliyet sistemlerinde gayet güzel bir şekilde örneklenir; burada kaptan bir kez dizginleri gevşetip genellikle kendi rolüyle alakalı olmayan rahat bir dil kullandığında, dümene yön vermek için iyi bir dümenciye bel bağlaması gerektiği iddia edilir. Ancak aynı mantıkla, bireyin zaman zaman görev yönetimine ilişkin yükümlülükleri tarafından, kendine uygun resmi bir konuma geri çekilmeye zorlandığı ve kendi otoritesini hızla korumaya mecbur kaldığı durumlara da hazırlıklı olmamız gerekiyor; bunun sebebi bir astın bocalamasının, kimi zaman şefkatten ziyade sert bir olumsuz yaptırım tarafından daha iyi yatıştırılabilesidir.

mam ya" ya da "işte oldu" gibi gayri resmi ifadeler kullanabilir. Kritik aşama başlamadan önce veya tamamlandıktan sonra, orada bulunanlarla dün geceki parti, son maçlar veya balık tutmak için iyi yerler hakkında konuşmaya geçebilir.¹²⁹ Hastanın açılan yeri dikilip kritik iş tamamen sona erdiğinde baş cerrah, maharetlerinin noksanlığıyla veya ameliyatın az kalsın yarım kalacağı konusunda hemşirelere takılıp şakalar yapmaya başlar. Hastayı ameliyat masasından tekerlekli sedyeye taşımak için erkek hemşireler yoksa, baş cerrah, hâlâ ameliyathane de bulunduğu takdirde, hemşirelerden birinin çabalarını nazikçe görmezden gelip, artık tıbbi bir kişi olarak değil de koruyucu erkek kapasitesi içerisinde eyleyerek hastanın en ağır kısmından mesela göbeğinden kavrayıp taşımak konusunda ısrarcı davranabilir.

Tıpkı baş cerrah genel ortamın gevşeyebileceği anı işaret edebileceği gibi, o veya bazen de ekipteki bir başkası merkezi faaliyeti paranteze alabilir ve bunun neticesinde de faaliyet için gerekli dikkat düzeyi, yapılacak işler başlamadan önce veya bitirildikten sonra ekipten talep edilmez. Bu, sadece baş cerrahın ekibe, "hocalarının" artık onları gözetlemediğini, rahatlayabileceklerini söyledikten sonra eldivenlerini çıkarıp ameliyathaneyi hızla terk etme ritüelinde değil, bedene yaklaşım biçiminde de gayet güzel bir şekilde görülür. Ameliyat sırasında hastanın bedeni, doğal olarak, yüksek derecede saygılı, kesintisiz ve teknik temelde bir

129 Katı talimnameler noktasında, teknik açıdan gerekli olması haricinde, ameliyat esnasında hiçbir konuşma hoş görülmez; çünkü mikroplar bu yolla maskelerden yayılabilir. Benim bu gözlemlerim, ameliyat esnasında alakasız konuşmalar ve anlatıların söz konusu olduğu görece rahat hastanelerde gerçekleşti. Burling ve Wilson da benzeri bir deneyimden söz etmektedir. Muhtemelen farklı bölgelerin tıbbi gelenekleri, Eugene de Savitsch'in belirttiği gibi, bu anlamda farklılık gösteriyor: *In Search of Complications* (New York: Simon and Schuster, 1940), ss. 374-375: "Bir klinikte veya ameliyathanede, hemen hemen dünyadaki her yerde, her şey sessizlik, loş ışıklar ve kesintisiz bir gerilimden ibarettir. Fransa'da herkes, bir kafedeki kadar gevezelik eder. Mesela bir beyin tümörü çıkarıldığında, cerrah, asistanları ve -şayet varsa- izleyiciler, mevcut hükümetin başarısı hakkında tartışır, kendi eşlerinin kusurlarını anlatır ve menkul kıymetler hakkında fikir alışverişinde bulunurlar."

ilginin odak noktasıdır; özellikle de asepsinin, kan düzeyinin ve solunumun muhafazası bakımından. Beden, sahibinin sosyoe-konomik karakterine bakılmaksızın, kutsal bir nesne gibidir ancak burada sunulan dikkat hem bir ritüel hem de rasyoneldir. O hâlde, beklenebileceği üzere, muntazam bir ameliyatın öncesinde ve sonrasında, hastanın dünyevi statüsüne indirilmesini sağlayan kutsallıktan arındırmaya dönük minik eylemler gözlemlenebilir. Ameliyatın başlangıcında cerrah, uyutulmuş hastanın bacağındaki dövmeyle hafifçe vurup, ameliyat sonunda da artık eskisinden bile iyi olduğunu söyleyerek hastanın kalçasına muzipçe bir fiske atabilir. Cerrah bu faaliyette yalnız başına değildir. Hemşire, uyutulmuş hastayı temizlerken ayak parmağından kavradığı bir ayağı kaldırıp şöyle diyebilir: “Steril değilsin değil mi?” Ameliyat sonrasında sersem hâlde olan hastayı, uyanma odasına götürmek için ameliyat masasından tekerlekli sedyeye taşıırken, bu görece vasıfsız eylemi üstlenen anesteziist ona yardım eden diğer kişilere şöyle diyerek onların gönüllü yardımını alabilir: “Hazır ol, nişan al, ateşle.” Benzer şekilde anesteziist, torakotomi için kendi tarafında bulunan uyutulmuş bir hastayı taşıırken, “Tamam, çocuklar takla attırmaya hazır mıyız? Hazır mısınız? Tamam” diyebilir.

Baş cerrahın, elbette ekibin diğer mensuplarının kapasite ve dengesinin yanı sıra kendi kapasite ve dengesini de koruma yükümlülüğü vardır. Dahası hem kendi kişisel kaynaklarının devamlılığını sürdürmekle hem de ekibin diğer mensuplarının sunabileceği kaygı dolu dikkatle ilgilenmek zorundadır. Diğerleri, cerrahın çileden çıkmak üzere olduğunu veya becerisini kaybettiğini hissedersen son derece huzursuz ve verimsiz hâlde gelebilirler. Bu yüzden cerrah, ekip arkadaşlarının dikkatini dağıtan ve sıkıntı karşısında nasıl bir tepki vereceğine ilişkin olarak kendisine dönüldüğü bir güçlkle karşılaştığında, zaman zaman kendi gerilimini bastırıp stres yönetiminin standart stratejileriyle meşgul hâlde geçer. Hadiseyi, ekibin dikkatini dağıtma kapa-

sitesinden yoksun bırakacak şekilde alenen zikreder.¹³⁰ Bir aleti elinden düşürdüğünde, “Tüh be” gibi bir sözcükle kendi eylemine gayri ciddi bir hava katar. Cerrah asistanlarından birine bir emir vermek zorundaysa, bunu yanlış bir İngiliz aksanıyla, ergen argosuyla veya birtakım örtük yollarla iletebilir. Üç denemenin ardından lombar ponksiyonu için doğru yeri bulamayan cerrah, ideal standartlara karşı hassas bir kişi olarak, kendisinin bu standartlara hâlâ duyarlı ve kendine tam anlamıyla hâkim olduğunu; kısacası, kendisiyle ilgili olarak ortaya çıkabilecek bir güven yitiminin, dengesini yitirmesine sebep olmadığını ifade edercesine başını hafifçe sallayabilir.

Kendi otokontrolü ameliyatta son derece önemli olduğundan ve buna ilişkin bir şüphe ekibin diğer mensupları üzerinde endişe verici bir etki yaratabileceğinden, baş cerrah sadece kriz ve sıkıntı anlarında değil, sakın olduğu ve kendi haletiruhiyesi hakkında şu veya bu yolla herhangi bir bilgi sunmadığı zamanlarda da kendine hâkim olduğunu göstermekle kendini yükümlü hissedebilir. Bu yüzden cerrah, ne yapılacağı hakkında kafa karışıklığına düşüldüğünde, diğerlerini kendi düşüncelerine göz atmaya ustaca sevk ederek yüksek sesle düşünebilir. Son derece hassas görevler sırasında, “Adam muhteşem bir huzurla uçuyor semada” gibi pek de alışıldık olmayan saçma ezgiler mırıldanmaya başlayabilir. Hemostatlara klemp yaparken, klemları hastanın bedenine düzenli bir sırayla geçirerek kendi parmaklarından çıkmalarını sağlayabilir; tıpkı park görevlilerinin arabaları park ederken ya da atlıkarınca işletmecilerinin bir yandan dönen platformda gezinirken bir yandan da biletleri toplayarak ortaya koyduğu enerjik ve kontrollü bir tarza sahiptir.

Burada, ekibin diğer mensuplarına güven sağlaması muhtemel bu gibi his ve düşüncelerin bir tür “harcileştirilmesi”yle karşı karşıyayız. Söz konusu haricileştirme, ekibin hareket tarzında ortaya çıkabilecek endişeyi sürekli olarak azaltmasının yanı sıra,

130 Bu gerilim meselesinin genel bir analizi için elinizdeki kitaptaki “Oyunlardaki Eğlence” kısmına bakınız.

personelin dikkati ve göreve bağlılığı için de sürekli bir uyarıcı sağlar ve her iki yolla ekibin, göreve bağlı katılımcılara dönüşmesine yardımcı olur. Aslında bazı cerrahlar, ne zaman bir ekip çalışması olsa, birilerinin “yorumcu” rolüne sahip olmasının muhtemel olduğunu varsayarak, ameliyat sırasında sürekli ve hızlı bir konuşma hattı oluştururlar.

Görüyoruz ki baş cerrah, kendi ekibinin yöneticisi olmasının yanı sıra kendi grubundaki kişiler için de aynı zamanda bir mihmandardır. Ameliyathanesindeki ekibinin, hangi kapasitelere sahip olurlarsa olsunlar, bunları en iyi şekilde kullanabilmeleri için, olup bitenler hakkında kendilerini iyi hissettiklerinden emin olmak konusunda baskı altındadır. Ve bu moral sağlama işini yapabilmek için, en azından Amerika’da, kendi vakur konumundan beklenmeyen tavırlardan yararlanır ve bunları kullanır. Doğrudan kendisi bu “şakacı” işlevini icra etmediğinde ise bir başkasını, stajyer doktoru veya yardımcı hemşireyi bu işi üstlenmeye teşvik edebilir.

Baş cerrahın özel sorumluluklarını ve bu sorumlulukları yerine getirmek için gayri resmiyetten yararlanmaya yönelik olağan ihtiyaçlarını ele alırken, rol mesafesi sergilemek için özel sebepleri olabileceğinden söz etmiştik. Rol mesafesiyle toplumsal hiyerarşi arasındaki ilişkiye bir başka yorum daha ilave edilmelidir.

Öyle görünüyor ki bir rolün biçimsel hususiyetlerine bağlılık, duruma dâhil olan diğer kişilerce erişilebilir ve onaylanmış olmalıdır; bu, biçimsellik ve resmiyet mefhumlarıyla kastettiğimiz en temel şeylerden biridir. Usullere bağlılık, otoritenin ve toplumsal mesafenin *müesses nizamını* teminat altına almak gibi görünür; böylece, başkaları tarafından taşların yerinden oynatılmayacağı garanti edilebilir. Tam tersi açıdan ifade etmek gerekirse, her bir kimsenin diğerine borçlu olduğu rolün hususiyetlerine bağlılığın, kişinin davranışının başkalarınca kabul edileceğini ve genellikle tamamen kişisel gözüken özelliklerinin onun rol projeksiyonlarıyla ilişkili olmasını teminat altına alarak, kişiye

göreceli bir koruma sağladığını görebiliriz. Son olarak şunu da eklememiz gerekiyor ki üstle olan mesafeyi azaltmanın astın, bu mesafeyi korumak veya arttırmanın ise üstün avantajına olduğunu varsaymaktayız.

Bu değerlendirmeler sonucunda açıktır ki rol mesafesinin icrası, bunu icra eden bireyin görelî konumuna bağılı olarak bambaşka anlamlar alacaktır. Bir ast rol mesafesi icra ederse, kuvvetle muhtemeldir ki bu, onun haddini bilmemesinin (dolayısıyla da üstü tarafından tasvip edilmemesi muhtemel daha yakın bir ilişkiye geçişinin) bir emaresi, otorite reddi¹³¹ veya zayıf bir maneviyatın kanıtı olarak görülür. Diğer yandan, üst tarafından sergilenen rol mesafesinin dışavurumunun statükoyu gevşetmeye yönelik bir isteği ifade etmesi ve bunun potansiyel bir getirisi olabilmesi sebebiyle üst tarafından tasvip edilmesi muhtemeldir. Bu yüzden rol mesafesi, büyük ihtimalle, bir etkileşim içerisindeki üstün imtiyazıdır genellikle. Aslında, astın tarafından gelebilecek bir gayri resmiyet son derece şüpheli görülebileceğinden, üst herkesin keyif alabileceği bir sosyallik görünümü sunarken, astın her iki taraf adına *statükoya* saygı göstermesini sağlayan örtük bir iş bölümü ortaya çıkabilir. O halde, oldukça sempatik ve renkli gözükebilecek ufak gayri resmîlikler, jestler üst konumdakilerin imtiyazıdır. Oysa yanlış bir şekilde tam tersi, yani bu toplumsal meziyetlerin kişiyi yukarılara taşıdığı düşünülür. Dolayısıyla, esasında yüksek konuma ulaşmış herhangi birine bu türden davranışların açık olduğunu söylemek kuşkusuz daha doğru olacaktır.¹³² Bu durumda, tıbbi teamüllere ironiyi

131 Mesela, bir hemşirenin, hassas bir cerrahi müdahalenin en zor kısmında, nükte yapmak için esneme taklidi yapıp kendi konumunun üzerinde bir rol mesafesi sergilemesi sebebiyle bir ameliyat ekibinden uzaklaştırıldığını biliyorum.

132 Bunun ampirik bir örneği Rose Coser'ın muhteşem bir yazısında sunulmuştur. Coser bu yazısında, servis toplantıları sırasında kıdemli psikiyatristlerin özel şakalar yapma imtiyazlarını gösterir; bkz. "Laughter Among Colleagues," *Psychiatry*, 23 (1960), ss. 81-95. Kıdemli subaylar üzerinden rol mesafesinin başka örnekleri için bkz. Ralph Turner, "The Navy Dis-

enjekte eden, hemşire değil cerrahdır. Tüm bunların, eşit olmayanlar arasındaki ilişkilere dair bildiğimiz diğer şeylere de uygun olduğunu ekleyebiliriz. Gemi kaptanı sıradan gemicilerin alanı olan üst ön güverteye girme hakkına sahiptir; tayfalarsa kaptanın sahasına girme hakkına sahip değildir. Bir subay, emrindeki bir askerin özel hayatına girme hakkına sahiptir; hâlbuki astın böyle bir hakkı yoktur. Bu bağlamda bir araştırmacı, hangisinden başlanacağına bağlı olarak, iki birey arasındaki toplumsal mesafeden farklı ölçeklerde söz edilebileceğini vurgulamıştır.¹³³

Elbette astlar da bir hayli rol mesafesi sergileyebilirler. Dört başı mamur kişiler olarak muamele görme taleplerinin gerektirdiği ciddiyeti feda ederek, toplumsal açıdan yetişkin aktörlere normalde tanınmayan bir serbestiyi icra edebilirler.

Bir yanda baş cerrah ile diğer yandaki intörn arasında, rol mesafesi hakları ve rol mesafesi eğilimlerinin standart bir paylaşımının nasıl şekillenebileceğini daha sarıh bir şekilde görebiliyoruz şimdi. İntörn, tıbbi rol gerekliliklerini kınama görmeden ihlal etmesine müsaade edilmesi karşılığında, bütünlüklü ve ciddi bir kişi olarak karakterini feda eder ve böylece sistem içerisinde bir nevi yarı-çocuk hâline gelebilir. Hâkim statüdeki kişi de yine kınama görmeden ihlalde bulunabilir; çünkü onun konumu, orada bulunan başkalarına bu konumun ihlalini kabullenmek için özel bir sebep sunmaktadır.

Şunu da eklemek isterim ki yüksek düzeyde bir rol mesafesi sergileyen kişi aslında rolden yabancılaşabilse de, tam tersi de doğrudur: Bazı durumlarda, yalnızca kendisini rolünde güvende hissedenler bir mesafe koyma olanağına sahip olabilir. Öyle görünüyor ki bir rolün buyurgan yönleri en kapsamlı hâliyle, genellikle aktörün o rol içerisinde kesinkes “onaylanıncaya” kadar

bursing Officer as a Bureaucrat,” *American Sociological Review*, 12 (1947), ss. 342-348.

133 Donald MacRae, “Class Relationships and Ideology,” *Sociological Review*, 6 (1958), ss. 263-264.

role mesafe göstermekten kaçınarak kendi kabiliyetini, içtenliğini ve kendi yerine dair farkındalığını kanıtlamak durumunda olduğu acemilik seviyesinde etkili olmaktadır.

Bir başka husustan daha söz etmek gerekiyor. Rolle bağlantısız davranış biçimleri sergilemek, kişinin kendisini bir duruma rolün gerektirdiğinden daha fazla dâhil etmesi ve devamında da buna maruz kalması demektir. Bize bir yöneticinin sevdiklerinden tamamen ayrı düşünölemeyeceğini anlatan, çalışma masadaki aile fotoğrafı, sevdiği kişilerin bu meslekte bir bakıma onun yanında olduklarını ve geç saatlere kadar çalışmak zorunda olmasını anlayabileceklerini de anlatır.

Baş cerrah ve intörn tarafından sergilenen rol mesafesinin farklı zeminleri, bir iş bölümü veya rol farklılaşmasını imler. Hemşireler de kendi aralarında benzer bir farklılaşma sergiler: Ameliyat hemşiresiyle yardımcı hemşire arasındaki iş ve sorumluluk paylaşımı rol mesafesinin dışavurumundaki farklılıkla ilişkilidir. Ameliyat hemşiresi ameliyat sırasındaki daimi görev yükümlölüğüne ek olarak, hem doktorların becerilerini idarenin bakış açısıyla denetleyerek hem de ameliyathanenin düzenine dikkat kesilerek, standart-koruyucu bir rol işlevini sürdürme yükümlölüğü hissedebilir. Bu yüzden, eğer kendisini kadın rolüne geri çekerse yerleşik sistemi tehlikeye sokar. Yardımcı hemşirenin ise bu tür bir sorumluluğu yoktur ve anlaşılan o ki cinsiyet temelli nitelemelere tabidir. Dahası, ameliyat hemşiresinin aksine ameliyata “dâhil” olması gerekmediğinden, işi tehlikeye atmadan kendi hâline çekilebilir veya ameliyat sonrasında anesteziist ya da hemşirelerle sohbete dalabilir. Onu bir kadın olarak görmek iş verimini aksatmaz. Dolayısıyla, intörnün yanı sıra yardımcı hemşirenin de zaman zaman bağlamdan kopmasına –yani değişken davranışlar göstermesine– müsaade edilmesi şaşırtıcı değildir.

Betimlemiş olduğum rol işlevi paylaşımı, sonuç kısmında vurgulanması gereken karakteristik bir inceliğe de sahiptir. Uz-

manlaşmış bir görevi olan kişi, sistemin ihtiyaç duyduğu bir hizmeti icra etmekle kalmaz; sisteme dâhil diğer kişilerin de adını koyabilecekleri ve özdeşim kurabilecekleri bir var olma ve kendilik biçimi sunar. Baş cerrahın “rahat adam” şeklindeki gayri resmiyeti, astlarına, kendilerinin katı bir tabiiyete tahammül etmeyen insanlar olduklarını ve doğrusu cerrahın bunu görmek ve kendini buna alıştırması gerektiği duygusunu verir. Ama aslında bu, her şeyden önce baş cerrahın, yani normalde bir başkaldırının hedefi olabilecek figürün isyankâr tavrının ikamesi bir isyankârlıktır. Aynı şekilde, yardımcı hemşire, ameliyat hemşiresinin onda kendi cinselliğini görebileceği ilkeyi tesis edebilir ve bu, baş cerrah ameliyat hemşiresine soyadıyla resmi biçimde hitap edip ondan erkeklerinkiyle aynı çapta bir yardım almaya devam etse dahi böyle olacaktır.

Şimdi sadece ameliyatlara için değil genel olarak gömülü sistemler dâhilinde, rol mesafesinin işleviyle ilgili birkaç nihai husustan bahsedebiliriz.

İlk olarak birey, kendi konumunun içerdiği bütün hakları talep etmemek suretiyle, belirli bir başarı standardına bütünüyle adanmamış olduğunu ifade eder; böylece, eğer kapasitesine gölge düşüren beklenmedik bir durum yaşanırsa, kendini ve diğerlerini ümitsizce ödün verme noktasına sürüklemeyiz. İkincisi, öyle görünüyor ki bu gibi toplumsal durumlar, –tereddüdün kıyısındaki bireyin, kendisi ile gömülü rolü arasına yerleştirdiği– rol mesafesinden istifade ederek yine de kendi içlerinde bir ağırlık ve gerçeklik taşırlar.

Gömülü faaliyet sistemlerindeki rol mesafesinin işlevsel değerini onaylayan ilginç bir örnek rollerin *yapıldığı* durumların incelenmesiyle elde edilebilir.

Tiyatro oyuncularının, kibirli veya duygu patlaması yaşayan bir karakteri canlandırmalarını sağlamada küçük bir güçlük var gibi görünmektedir; yönetmenler, genellikle oyuncuların fazla abartılı oynamalarını engellemek zorunda kalırlar. Aktör, sahne

dışında yüzünü kızartması muhtemel bir karakteri, büyük bir izleyici kitlesi önünde tereddütsüzce canlandırmaktan açıkça memnundur. Sahnelenmiş bir rolü benimsemeye yönelik bu istek anlaşılabilir. Aktörün icra ettiği karakter onun gerçek karakteri olmadığından, takındığı tutumu koruyup kendini savunmak zorunda hissetmez. Sahnelenen oyun gerçek olmadığından, role kendini fazla kaptırmak sadece senaryonun bir sonucu olabilir; bu, aktörün oyun kapasitesine veya yeteneğine yönelik bir tehdit oluşturmaz.

Asıl ilginç olan, kimi mahkûmların ve hastaların, sürekli olarak kendilerine çekilme, işbirliğinden kaçınma, küstahlık ve kavgacılık gibi davranışlarda bulunduğu hapishanelerde ve akıl hastanelerinde; yine aynı kimselerin kibar, mantıklı ve uysal karakterlerin muhteşem portrelerini canlandırdıkları amatör piyeslere katılmaya tamamen hazır olabilmeleri gibi bir olgu da söz konusudur. Ancak bu son derece dikkate değer tersine çevirme anlaşılabilir. Canlandırılan karakter mahkûm veya hastanın gerçek karakteri olmadığı için, bu karaktere karşı bir mesafe sergilemesi de gerekmez; elbette senaryo bunu gerektirmedikçe.

Benliklerin Eşzamanlı Çokluğu

Sosyolojide bireyi, kendisinin kendisini ve başkalarının onu kavrayışı açısından incelemek ve bu kavrayışların, bireyin oynadığı rol aracılığıyla ona sunulduğunu iddia etmek yaygın bir tutumdur. Bu yazıda, rolün odağı gömülü bir faaliyet sistemiyle sınırlandırılmıştır. Ve bireyin kendi ifadesel ve durumsal davranışlarını gömülü faaliyet rollerine *istinaden* örgütleyen biri şeklinde görülmesi gerektiği; ancak bunu yaparken, kendisiyle durum içerisinde potansiyel olarak mevcut olan benlik arasında bir özgürlük, manevra serbestisi ve belirgin bir özdeşleşme sınırı koymak için el altındaki bütün araçları kullandığı iddia edilmiştir.

Eğer böyleyse, durum tanımından hareket etmek yerine, belirli bir tanımın duruma hâlihazırda sızdığını, onu kontrol etti-

ğini; bu kontrol açıkça tehdit edilmediği veya reddedilmediği sürece de birçok karşı faaliyetin mümkün olabileceği fikriyle başlamamız gerekir. Birey şöyle der gibidir: “İşlerin gidişine itirazım yok ve onlara rıza göstereceğim, fakat aynı zamanda şunu da bilmenizi isterim ki beni bu durum içerisinde tamamen zapt edemediniz.” Bu yüzden, homurdanan, şaka yapan ve durum içerisinde meydana gelen olaylara alaycı bir yanıt veren kişi –her ne kadar can sıkıcı olsa da– durumun hâkim tanımına yine de rıza gösterir. Mevcut faaliyet sistemi, bize hangi gömülü rollerin durumun sorumlusu olacağını söyler; ancak bu roller, aynı zamanda, rol mesafesinin ifade edilebileceği çerçeveyi de sağlar. Yine, dikkat edilmelidir ki yüz yüze etkileşim, çifte bir konumlanma sergilemek için çok uygun bir bağlam sunar; bireyin rol kapsamındaki eylemleri durumun resmi tanımına itaatkâr bir biçimde riayet eder, oysa eşzamanlı olarak ancak kendiliğinden ve herhangi bir müdahale olmaksızın sergilediği jestler bütünü de göstermektedir ki birey kendisinin, resmen yapılmakta olan şey tarafından bütünüyle tanımlanmasına rıza göstermemektedir.

Birey rol mesafesini hangi adla sunarsa sunsun, tanım gereği, açıktır ki sergilenen özdeşleşme, gömülü rol içerisinde mevcut olana az veya çok karşıt olacaktır. Fakat şimdi rol mesafesinin, bir rolün potansiyel olarak içerdiği benliğin parçası olmayan ifadelerden ibaret olduğunu ve daha az karşıt başka birçok başka ifadenin de söz konusu olabileceğini görmemiz gerekiyor. Gömülü rolün hükmü sarsılmadığı sürece, farklı olmakla beraber resmen mevcut benliğe karşıt olması gerekmeyen başka rol kimlikleri de muhafaza edilebilir. Rol mesafesi, gömülü rollerin zıt veya ayrık ifadelerle imkân tanıdığı fakat bu ifadeler yelpazesi hakkında hiçbir şey söylemediği gerçeğine dikkat çeker.

Şimdi problemimizi başka bir şekilde ifade edebiliriz. Gömülü bir rolü, icracısını potansiyel olarak bekleyen bir benliği ve bu rolün tanım gereği içermediği benlik-ifadeleri yelpazesini göz önünde bulundurduğumuzda, nerede bir gömülü faaliyet siste-

mi varsa orada beliriyor gibi görünen tüm bu çapraz ve bağıntılı tazyiklerle ilgili olarak ne söyleyebiliriz? Birtakım farklı özdeşleşmelerin ortaya çıkışına sistematik olarak yol açan bu sistemlerin yerleştirildiği bağlam hakkında diyebiliriz?

Önceki kısımda bir faaliyet sistemini muhafazaya yönelik gerekliliklerin, rol mesafesinin icrasıyla tatmin edilebilen ihtiyaçları geliştirdiğini öne sürmüştük. Baş cerrahın gömülü sisteme kendini adanması ve bağlanması, resmi olarak doğru bir tutum almaya ilişkin kaygısının yerine geçebilir. Kıdemsiz ameliyat personelinin durumunu tersine çevirirsek yine benzer türden bir olgu ortaya çıkar. Genç doktorun o anki durum içerisindeki huzursuzluğunun bir kaynağının, neticede tıp fakültesi mezunu bir personel olmasına rağmen, gömülü asistan rolünün kendini bir doktor olarak kavrayışı üzerinde yeterince etkili olmaması olabileceğini ileri sürmüştük. Burada hastanedeki yaşamsal faaliyetin gömülü döngüsünde oluşturulan benlik ile tıp personelinin biçimsel statüsü ve kimliğiyle ilişkilendirilmiş benlik arasında bir çatışma veya ihtilaf görürüz. Şüphesiz burada, genel bir toplumsal unvan ile görev başındayken sürdürülen belirli bir faaliyet sistemi arasındaki aşırı bir ihtilaf vakası var karşımızda. Ancak her durumda, gömülü bir faaliyet rolünden doğan benlikle, faaliyetin kendisi namına yapıldığı rol unvanı arasında *bazı* ihtilafların olacağından kuşku yok. Rol mesafesi işte bu ihtilafa işaret eder. O hâlde, gömülü bir rolün benimsenmesinin temel mekanizmalarından biri, katılımcının resmen katılımına dayalı kurumsal rolün talepleridir. Paradoksal gözükse de, ameliyat, cerraha ait olmayan davranışlar da gerektirir; tıpkı anneliğin anneliğe ait olmayan davranışlar da gerektirmesi gibi.

Ele alacağımız sonraki mesele şu: Bir toplumsal örgütte gömülü olan faaliyet sistemi belirli bir katılımcıya gayet uyumlu ve kendiyile tutarlı bir görevler öbeği sunmasına rağmen, katılımcı aynı zamanda, onun şahsi zamanı üzerinde bir talebe sahip başka çok-konumlu işlere de iştirak ediyor olabilir –katılımcının ancak gömülü faaliyeti içerisindeki birtakım uğraşlarından ken-

dini geri çekmesiyle karşılayabileceği bir durumdur bu—. Mesela, cerrahi serviste bir tür eğitim programının yürütüldüğü birçok durumda, ameliyatı yöneten cerrah, stajyerleri ve asistanları ne olup bittiğine, patolojinin karakterine, sıklığına, olası seyri ve tedavi biçimlerine ilişkin bilgilendirmek amacıyla müdahale silsilesini düzenli aralıklarla durdurur veya yavaşlatır. Genel olarak bu, cerrahinin yararınadır ancak hastanın yararına değildir. Benzer şekilde, ameliyattan ziyade belirli bir cerrahın seviyesini yükseltmek için belirli bir hastanın dezavantajına olması muhtemel yeni teknikler sınanabilir veya uzun süredir kullanılmamış teknikler yeniden kullanılabilir. Bu açıdan cerrah, bir sonraki günkü planları için kısa bir ara verip göreviyle ilgili randevuları kontrol edebilir, yardımcı hemşireden ofisini arayıp bazı görüşmeler ayarlamasını isteyebilir veya bakım personeliyle mevcut ameliyatın cerrahi servisin günlük programına etkisi hakkında kısa bir tartışmaya girebilir. Bir hastane personeli olarak gerektiği gibi hareket ettiği tüm bu davranış biçimlerinde cerrah, mevcut ameliyata karşı bir miktar mesafe sergilemek zorunda olduğunu fark edebilir.

Çok-konumlu türden, görev-benzeri bu taleplere ek olarak, karakteri açısından daha toplumsal olan ve incelememiz gereken başka talepler de vardır. Herhangi bir iş kurumunda birey, toplumsal ilişkilere ve grup düzenine dâhil olur. Kişilerarası dayanışmanın birimleri olarak bunlar, kurumun kendisi, kurum içerisindeki birimler ve özel faaliyet sistemlerinin sorumlusu olarak resmen oluşturulmuş ekipler gibi muhtelif idari birimlerin sınırlarıyla örtüşebilir ya da örtüşmeyebilir. Bu dayanışmacı toplumsal bağların oluşumuna engel olan veya daha önceden oluşturulmuş bağları tehdit eden bir idari eylemin, dayanışmanın önceliği açısından yumuşatılması gerekebilir. Bu yumuşatma genellikle gömülü rolden çekilme aracılığıyla gerçekleştirilir.

Biçimsel davranışın yumuşatılmasının klasik bir örneği, “kişisel” çıkarların gelişmeye başladığı gömülü faaliyet sistemlerinde bulunur. William Sansom’ın kısa bir öyküsünde bunun güzel

bir örneğini bulabiliriz; Sansom burada, büyük bir mağazanın bahçe aletleri bölümünde tezgâhtar olarak çalışan bir kızla flört etmek isteyen bir adamın müzmin ve kısmen de başarılı çabasını betimlemektedir:

Birbirimizi yavaş yavaş tanıdık. Çekingen bir mesafeyi koruyordum. Tohumlarımı aldım, ona pek aldırış etmeden nezaketli bir karşılaşmaya özgü alışıldık birkaç söz edip hızla ayrıldım oradan. [...] Aramızda kurulabilecek samimiyeti muhakeme edip ona bahçe silindirleri hakkında danıştığım güne dek mesafemi korumuştum. O andan itibaren yakınlığımız gelişti. Ama birden değil. Tüm bunlar soğukkanlılıkla ve titizlikle hesaplanmış gibi gelebilir kulağa ama ilgisi yok. Benim saf umutlarıma dayanılmaz bir dehşet, acelecilik ve kekelerken beni bunaltan espriler eşlik ediyordu; söylemem gereken yalanlara dair kuvvetli bir tikslenme yaşıyordum. Mesela bir bahçeyi düzenlemek zorunda olmak gibi bir yalan. Fakat günbegün birbirimizi tanıyorduk.

Aramızdaki ilişkinin gelişiminde büyük bir cazibe vardı. Mesela, onun sözcüklerini kurma biçimini fark ettiğim zaman bana doğru yönelmeye başlıyordu. İlk başta, bahçelere dair gayri şahsi bir jargonla ve soğuk bir şekilde konuşuyordu benimle. Böcek ilacını nasıl kullanacağımı sorduğumda “bitkilerin tam ortasına yaymam” gerektiğini söylemişti bana. Bir kireç kutusundan söz ederken, “gözeleri doldurmayı” hızlandırmak için bezelye sıraları boyunca toz hâlinde dağıtmam gerektiğini anlatıyordu. Zamanla rahatlık hâkim oldu ve artık “sadece etrafa saçmam” yetiyordu, “gözeleri doldurmak” ise “bezelyeler daha çabuk büyür” olmuştu.¹³⁴

Sansom’ın kadın kahramanı, aynı şekilde tanışıp dostluğunu kazandığı bir başka talibiyle evlenir; muhtemelen kadın, bu şanslı adamla da kendi mesleki görevlerini gayri resmi şekilde icra ederken tanışmıştır ve Sansom’ın bize anlattığı şey gömülü rol davranışının, tabiatı gereği “insana” ya da “kişiye” özgü bir şey tarafından değil, erkek-kadın arasındaki bir kur ilişkisine

134 William Sansom, *A Touch of the Sun* (New York: Reynal & Co., 1958), ss. 54-55.

uygun bir tutum tarafından değiştirilebileceğidir; zira bu tutum toplumumuzda, ilk başta birbirlerine yabancı olan kişiler arasında başlatılıp sürdürülebilecek şekilde biçimlendirilmiştir. Aynı şekilde bir cerrah, asistanının stratejik bir hata yaptığını hissedip ona olumsuz bir yaptırım uyguladığında, kişisel ilişkiyi riske atabilecek bu eylem karşısında ilişkiyi güçlendirmek için asistana ilk ismiyle veya bir lakapla hitap etmeye başlayabilir birden. Bir eş, evlilik dâhilinde meydana gelen bir yaptırımın bütün evlilik ilişkisini riske atmamasını garanti etmek amacıyla titiz ve ölçülü tonlarda nasıl “canım” diyorsa, cerrah da bunu o ölçüde ama başka ifadelerle yapar. Yine burada gördüğümüz şey, resmiyetin basit bir çözülümü değil, daha ziyade başka türden bir yapı lehine diğeriyle özdeşleşmektir.

Nasıl ki birey kendi toplumsal ilişkilerini, gömülü sistemin rol taleplerinin yanı sıra, kendine benzer katılımcılara göre çekip çevirmek zorundaysa, o an için orada bulunmayan kişilerle ilişkilerini de bir nebze önemser; rol ayrışması hakkında sahip olduğumuz her varsayım için geçerlidir bu. Bir cerrah, rol ayrışmasının öne sürdüğü geleneksel argümanları destekleyecek şekilde, eşini ameliyat etmeyebilir ve bir ameliyat başlar başlamaz eşinden veya bir başkasından gelen acil bir telefona yanıt vermeyi kolaylıkla reddedebilir, fakat benim gözlemlemiş olduğum cerrahlar lastik eldivenlerinin altında alyanslarını takmaya devam ediyorlardı, ameliyat esnasında eşlerinin sağlık durumundan söz ediyor ve hemşirelerle evlilik hakkında şakalaşıyorlardı. Daha önce bahsettiğim idareciler gibi, bazıları kendi kliniklerinde, mesleklerinin kalesi olan burada bile, ailelerini kendilerinden uzakta tutmadıkları gerçeğini kanıtlamak için eş ve çocuklarının fotoğrafını bulunduruyordu. Muhtemelen hastalar da muhatap oldukları kişinin bir doktordan fazlası olduğunu hatırla tutmaya sevk ediliyordu.

Ameliyat örneğimize geri dönersek, daha önemli olan bir şeyi, durumu kontrol eden görevi tehdit etmeksizin takınılan tutumu niteleyip dönüştürerek ameliyattaki faaliyet sistemine yaygın şekilde nüfuz eden yaş ve cinsiyet kategorizasyonu gibi

benlik-tanımlama kaynaklarının mevcut olduğunu bulgularız. Bu yüzden bir ameliyat hemşiresi, tamamen teknik kapasitesine belki de övgü ve pekiştirme olarak, soyadıyla hitap edilmeye rıza gösterse de, onun soyadı çoğu defa cinsiyet belirlenimiyle başlar: “Bayan.” Üstelik kadın hemşireler geleneksel olarak, erkek cinsel organlarıyla ilişkili bir ameliyatın ön hazırlığını yapmaktan ve hastayı tekerlekli sedyeden ameliyat masasına ve sonra yeniden sedyeye taşımaktan da muaf tutulurlar. Masadaki hasta ve iç organları kesilip dikilirken, eğer insizyon noktası buna imkân tanıyor, hastanın mahrem yerlerinin, ister orada bulunması muhtemel farklı cinsiyetten kişilere isterse de genel anlamda topluma hürmeten olsun, incelik ve tevazu içeren eylemlerle dikkatlice örtüldüğünü görmek daima anlamlıdır.

Görev icraları esnasında yaş-cinsiyet tanımlamaları, göreve karşıt değil ona ek olarak anlaşılan ilgileri ifade eder genelde. Kimi zaman ise bu ifadelerin rol mesafesi içerdiğini ve bireyin, diğer veya bir önceki rolünü takınmak üzere hâlihazırdaki mesleki oyundan bir miktar geri çekilmesi gerektirdiğini salık veren, “aşırı belirlenmiş” bir hava vardır.

AMELİYAT HEMŞİRESİ (*Intörne*): Her elinize birer tane [hemostat] alın, [baş cerrahın] ihtiyacı olacak onlara.

INTÖRN: Pekii Annee!

AMELİYAT HEMŞİRESİ (*kısmen özür dileyerek*): Sizin öğrenmenizle ilgileniyorum, gerçekten.

INTÖRN (*alaycı bir havayla*): Tamam, bana öğretmeye ne dersiniz?

AMELİYAT HEMŞİRESİ: Size bir kitap verdim, daha ne yapabilirim?

INTÖRN: Evet ama daha bir sürü şey var yapabileceğiniz.

AMELİYAT HEMŞİRESİ (*baş cerraha*): Burada mı olma mı istersiniz yoksa diğer tarafta mı?

INTÖRN (*hemen yanında duran hemşireye*): Bana yakın durun.

Bu cinsiyet referanslarının cinsel içeriğine gereğinden fazla değer biçmenin gerçekten de yanıltıcı olacağını eklemek istiyorum. Söz konusu olan, sanki okşamadan ziyade gıdıklamadır. Burada cinsel ima, kendi yararına ve kendi adına değil de, kişinin gömülü rolüne bir nebze serbesti havası katmak için benimsemiş gibi görünüyor. Eğer hiçbir ciddiyet taşımıyorlarsa bu türden şakacı takılmalar cerrahın, bir başka zaman ve ortamda, kendisi için işe yarar olmasını isteyebileceği rollere yönelik bir hak talebinde bulunmasına imkân tanır.

Yaş ve cinsiyet gibi kimlik ve toplumsal örgütlenme esaslarının, kendi küçük paylarını toplumsal etkileşimlerde daima aldıkları açık olmasına rağmen, bu esasları ait oldukları yere koyan bir yaklaşımı henüz geliştirmemiş olmamızın sebebi açık değildir. Muhtemelen önyargı ve ayrımcılık hakkındaki endişemiz – olmadık yerlere kimlik meselesinin sokulması–, merkezi görev teması etrafındaki bütün bu özdeşleşme oyununu, normdan gayri meşru ve talihsiz bir sapma, kutsal ve evrensel toprakların şahsi bir işgali olarak görmemize yol açmıştır. Aslında gömülü bir rolü bütünüyle ve münhasıran benimsemek, kuraldan ziyade istisnadır kuşkusuz.

Bireyin kendisi için mevcut olan gömülü bir rolü benimserken, diğer tüm benliklerini askıya almadığını öne sürmüştüm. Gömülü bir faaliyet sisteminin, alınacak tutum için bir sahne sağladığını ve bu sahnede bireyin, hâkim durum tanımı tarafından desteklense dahi, durmadan büküldüğünü, döndüğünü ve kıvrıldığını ileri sürmüştüm. Ortaya çıkan birey imgesi, bir işle meşgulken başka bir işi yerine getiren bir jonglörün ve sentezleyicinin, bir arabulucunun, müzakerecinin imgesidir; birey çadır başında nöbet bekler fakat bütün arkadaşları ve akrabalarının iç ceplerden çadıra sızmasına izin verir. Bu durum, en kutsal mesleki gösterilerimizden birinde –ameliyatta– bile böyle görünmektedir.

Bu muhtelif kimlik taleplerinin birey tarafından yaratılma-

dığını, toplumun ona tahsis ettiklerinden oluşturulduğunu öne sürmüştüm. Dolayısıyla, bireyin kendisini bir grubun etkisinden kurtarması onun özgür kalması anlamına gelmez zira üzerinde etkili olan başka nüfuz odakları da mevcuttur. Bununla birlikte, bir faaliyet sistemine etkin şekilde katılırken başka meselelere, ilişkilere, çok-konumlu faaliyet sistemlerine ve birçok özel faaliyet sistemini kat eden yardımcı davranış normlarına da dâhil olmakla yükümlüdür birey. Rol icrası esnasında rolle-bağıntısız özdeşleşmelerin ifadesini belirlemede iş başında gibi görünen kültürel etkilerin bazılarını –kendi paylarını aldıkları dar sahneye rağmen, genel anlamda toplum tarafından etraflıca belirlenmiş etkilere– daha yakından bakmak istiyorum şimdi.

Cerrah rolündeki bir adamın ameliyat esnasında zaman zaman bir erkek gibi davranmak zorunda olması olgusu göz önünde bulundurulduğunda, kişinin hangi kapasiteler içerisinde aktif olduğuna, hangi rolü oynadığına, kendi zamanı ve eylemini bu iki rol arasında nasıl paylaştıracığına karar vereceği anla ilgili bir soru ortaya çıkar.

Bu noktada, içeriği ne olursa olsun, herhangi bir şeye yeni başlayanlar için geçerli olan kuralları incelediğimizde bir ipucu bulabiliriz. Bireyin, kendi rolüne ilk kez büründüğünde, görevlerini çekingen ve tedirgin bir şekilde yürütmesine müsaade edilir; dudaklarından mazeret ve özür okunur. Bu aşamada başka birçok küçük düşürücü hata yapması da olasıdır ama söz konusu hataları acemilik döneminde yapma avantajına sahiptir; bir süre sonra olacağı kişi henüz olmadığı ve dolayısıyla da beceriksiz ve acemice eylemlerinin yıkıcı ifadeleriyle kendine ağır bir hasar vermediği bir dönemdir bu. Kuşkusuz, tıp dünyasında bu geçici müsaade, intörn ve asistan statülerinde kurumsallaşmıştır. Burada kişiler, kıdemliler tarafından azarlanmak ve hemşireler tarafından da sataşılmasına müsaade gösterilecek kadar önemsiz bir yüze sahiptirler; çünkü tıpkı sosyalleşme evresindeki çocuklar gibi, hatalarının bedelini o anda peşinen ödemelerine imkân tanıyan ve dolayısıyla da gelecekleri üzerine konulabilecek birta-

kım ipoteklerden sakınmalarını sağlayan önemli bir tertibat söz konusudur.

Cerrahın rolünün, aceminin sakarlığını hesaba kattığını söylemek mümkün olsa da toplumumuzda, bir rol-icracısı olarak bireye öğrenme zamanı verilmesi gerektiğine ve genç cerrahlara verilen bu zamanın da cerraha değil, rolü-üstlenene ilişkin kavrayışımızı ifade ettiğine yönelik genel bir takdirin mevcut olduğunu öne sürebiliriz. Sosyolog, özel bir mesleğin hususiyetlerini öğrenen birini, durumunun genel çerçevesi açısından görebiliyorsa eğer, toplumun genelinin de bunu böyle görmemesi için hiçbir sebep yoktur muhtemelen.

Elbette roller, icracıların senaryoya ciddiyetle ve bütünüyle nasıl bağlı kalmak zorunda olduklarına göre farklılık gösterir. Cerrahinki gibi en ciddi rollerde dahi, dört başı mamur icracının gevşemek ve sadece bir erkek olarak hareket etmek zorunda kaldığı anlar olacağını görürüz. Aynı şekilde, paradoksal gözükse de, bireyin mesleki bir role umursamazca nasıl yaklaşabileceğine ilişkin katı kurallarımız vardır ve tam tersine, kendi rollerini tiye alan boksörler ile basketbolcuların ciddi yaptırımlarla karşılaşabileceğini de biliriz. Uğraşlar yelpazesini göz önünde bulundurduğumuzda –söz gelimi meslekler–, icracının nasıl ve nerede katı ve yine nasıl ve nerede gevşek olabileceğine dair genel anlayışlar buluruz. Bence, bu ciddiyet normlarının belirli işler ve onları icra eden kişilere ilişkin imgemize değil, daha ziyade daha geniş rol gruplarına ve hatta benzeri rol-sahnelemelerine daima eklendiğini öne sürebiliriz. Öyleyse genel anlamda denilebilir ki, toplumumuzdaki bir rol-icracısı –tam da rol-üstlenen olması sebebiyle–, bir yandan, yeni başlayan-öğrenen-acemi hakkına, diğer yandan ise yükümlüğünün formalitesine yönelik bir sınırlamaya sahiptir.

Kişinin çoklu benliğinin idaresiyle ilgili normların kısmen o toplumun kültüründen kaynaklanması sebebiyle, toplumdan topluma farklılıkların olmasını beklemek makuldür. Batılı top-

lumlar genelinde rol meselesine hâkim olan ayrıştırıcı eğilimler açısından, mesleki veya örgütsel bir rolde etkin olan kişinin kendi sorumluluklarını, tıpkı ailevi olanlar gibi, başka sorumluluklar lehine kötüye kullanmaması gerekir. Oysa tam tersine, Doğu toplumlarında bu türden bir ayrışmanın daha az olması beklenir genellikle.

Batılı toplumlar arasında bile bazı farklılıklar olmasını bekleyebiliriz. Mesela İngiliz toplumunda, yakın geçmişte, nüfuz sahibi sınıfların ideolojisi amatör oyuncuya –politikacı, araştırmacı ve kâşife– odaklanmıştı. Bireyin, sınırlı bir şekilde tek bir mesleğe teslim edilmemiş “bütün bir kişi” olacağına dair faydacı olmayan bir umut vardı. Anlaşılan o ki bu ideal, yüksek beceriyi çekingen ve mütevazı bir şekilde tatbik etmeye yönelikti; tıpkı kuzu postuna girmiş bir kurt gibi. Aksine, Amerikan toplumu ise kişinin mesleki rolünde daha faal olmasına müsaade ediyordu; hırs, çabukluk ve anlık görevlere tam bir iştirakin bütün göstergeleri mühimdi. (Bu açıdan modaya uygun değişimlere bile dikkat çekebiliriz belki de: İkna etmeye dayalı satış ve statü düzeyleri arasındaki son derece dostane ofis ilişkilerinin eşlik ettiği Madison Caddesi, rol ayrışımındaki bu azalmayla nitelenebilir). O halde Amerikan toplumu bile, birçok bağlamda birçok işlev ve güdüye yanıt olarak meydana gelen rol mesafesiyle dolup taşmaktadır.

Bu türden rol-üstlenmelere sahip olduğumuza işaret eden başka bir kanıt daha vardır. Rollerin kurumsallaştırıldığı her örgütte, görev üzerindeki bazı sınırlamalar da kurumsallaştırılacaktır. Çalışma koşulları iş sağlığı kriterlerine göre düzenlenir, mesai dışı saatler beslenme, istirahat ve eğlenceye ayrılır. Bazı bakımlardan bu imtiyazları garanti eden hemşire ya da hastane hizmetlisi değil bir kişi veya herhangi bir yurttaştır ve bu haklar, bir dereceye kadar, bu her yana sirayet eden nitelik sayesinde genişletilir.¹³⁵

135 T. H. Marshall, *Citizenship and Social Class* (Cambridge: Cambridge University Press, 1950), ss. 1-85.

Üstelik son derece tuhaf bir “hafifletici sebepler” kurumu da mevcuttur. İş başındaki bir adamın işiyle meşgul olup ailesini aklından çıkarması gerekir. Bununla birlikte, en zahmetli işyerlerinde bile, işçi olan kişinin başka rol bağlarına sahip olduğu ve bunlarla alakalı bir sorun yaşandığında, normalde ondan istenen yasal iş taleplerinden kısa bir süreliğine azade olması gerektiği kabul edilir. Eşi dünyaya bir çocuk getiren askere, tıpkı bir idareciye verildiği gibi, izin verilebilir. Ben izin alan kişinin bir asker veya idareci olmadığı gibi bir koca ya da baba da olmadığını; aksine, bir ölçüde, kendini sınırlar içerisinde bölebilen fakat ona dair kavrayışımız uyarınca, bu bölümlemeyi daha da ileriye götürmesi istenemeyen bir çoklu-rol-oyuncusu olduğunu iddia ediyorum.

Tüm bu örneklerde görüyoruz ki birey, toplumun onu tekil bir role sahip bir kişiden ziyade çoklu-rol-oyuncusu olarak kavramasından dolayı, ya bir gömülü rolü benimseme düzeyini sınırlamak ya da onu benimsemek zorundadır. Bireyin kendisine ilişkin tüm içeriklerdeki özel rolünü rafa kaldıran ve onu, biçimsel düzeyde, birçok özdeşleşmeye-benliğe sahip bir kişi olarak kavrayan bu birey anlayışı başka yollarla da ifade edilir; hem de bu özdeşleşmelerin ne olduğundan bağımsız olarak.¹³⁶ Tıpkı cerrahın, klinikte dün meydana gelen şeyi bugün de hatırlaması beklendiği gibi, hastanede eşiyle karşılaşması da olasıdır; onu ameliyat etmekten muaf tutulabilir fakat hiçbir şey onu selamlamaktan muaf tutmaz. Aslında kapsamlı selamlama kurumlarına sahibiz, o anda bir işe birlikte iştirak etmeyecek olan bireyler bu kurumlar aracılığıyla başka bir zaman bunu gerçekleştireceklerini veya gerçekleştirebileceklerini tasdik ederler. Sonuç olarak, insanın bağlanmasının sınırlı ve telafi edici karakterine ilişkin fi-

136 Sorumluluğu bireye isnat eden hukuki çerçevemizin büyük kısmı, bireyi, rol-içindeki-kişi veya rol-dilimlerinin bir kümesi olarak kişi şeklinde değil, tarihsel olarak süregelen ve münhasıran saptanabilir bir varlık biçiminde ele alır. Yaşamın bir sahasından kaynaklanan bir finansal borç, bir kapasite bakımından aktif olmasına karşın, diğerlerinin istihkakından alınan paralarla ödenmek durumunda olacaktır.

kirlere belli belirsiz şekilde sahibiz; kişinin, haklı olsun olmasın, bir hobiye bağlanmasının yakınlığı üzerinden kendi işine karşı koruyor gibi görüldüğü mesafeyi anlayabiliriz.

Kısacası, referans noktası olarak belirli bir gömülü sistemde, rol mesafesinin rolün normatif değil, tipik boyutu olduğu ifade edilebilir. Fakat bireyin bir gömülü rol karşısında gösterebileceği rahat ve hafif tavırlar, esasında, çok-konumlu toplumsal varlıklara has türlü bağlanma ve adanmaların ağırlığının gereğidir. Bir yerleşik rolü küçümsemek, bir başka özdeşleşme veya benlik zeminine duyulan saygının sonucudur.

Öyleyse referans noktamızı gömülü sistemden daha geniş bir beşer alanına kaydırduğımızda, rol mesafesi normatif çerçeveye bir yanıt olarak görülebilir yine. Atıklarınca binmek söz konusu olduğunda, sekiz yaşındaki bir oğlan çocuğunun sergilediği rol mesafesi, durumun mecburi değil tipik bir parçasıdır, ne var ki oğlan çocuğunun erkeklik vurgusu açısından bu ifadeler mecburidir. İlk vakadaki istatistiki sapma, ikincide ahlaki bir sapma olur.

Sonuçlar

Birçok rol analizi, bir kişi kategorisi ve bu kategori içerisinde düşünülmesi istenen yaşam bağlamı veya sahası seçildiği vakit, kişinin faaliyetine tamamen hükmeden birtakım temel rollerin mevcut olacağını varsayıyor gibi görünmektedir. Bireyin, belirli bir role kısıtlanmış ruhsuz bir asker gibi bir aşağı bir yukarı koşturduğu anlar vardır muhtemelen. Birey başını kaldırıp gözlerini ileri dikerek bir role gelişigüzel oturduğu anda, rol analizimiz için sabit bir hedef olacağı da doğrudur; ancak bu manzara kısa bir süre sonra tuzla buz olur; birey, elleriyle, dişleriyle ve yüzünü ekşiterek yaşamın farklı sahalarının bağlarını tutan farklı kişilere ayrılır. Yakından bakıldığında, yaşamda sahip olduğu bütün bağlantıları çeşitli şekillerde bir araya getiren birey bulanıklaşır. Oysa rolleri analiz eden birçok kimse, William James'in büyük kardeşince tesis edilen müşfik ampirik görüş yerine, James'in

insan eylemine ilişkin soyut görüşünü temel almış ve ampirik verilerinin işaret ettiğinin dahi karşısında konum almıştır.¹³⁷

Kişi, yaşamın belirli bir bağlamındaki belirli bir kişi kategorisiyle –gömülü bir faaliyet sistemindeki gömülü bir rolle– kendine sınır koyup bu sınırların ne kadar dar ve özgül olduğuna bakmadan bir özdeşleşme-benlik dansını izlerken bulabilir kendini. Bir cerrah, eşini ameliyat etmez, kendi hastası olan bedenle kocalığa özgü bir ilişki içinde değildir; fakat ameliyathanedeyken yalnızca cerrah kapasitesini sergilediği sonucu da çıkmaz buradan. Bir mağazadaki tezgâhtar kızın tezgâhtar olmak dolayısıyla ne yaptığını sorgulamak isteyebiliriz elbette. Ancak yakından bir analiz, bir mağazada tezgâhtar olan kişinin, tezgâhtar olmayanların yapmadığı neyi yaptığını incelemelidir. Zira mağazada sadece tezgâhtar bir kızın yapabileceği birçok şey, onun tarafından tezgâhtar kız *olarak* yapılmaz ve bu yaptıklarının satışlarla da hiçbir alakası yoktur. Bu yüzden, son zamanlarda bir araştırmacının da gösterdiği gibi,¹³⁸ İngiliz rıhtım kafelerindeki kadın garsonlar, yaptıkları işe ilişkin kendiliğinden uygulanan normların erkek müşterilerle ekstra iş ilişkilerine işaret ettiğini fark edebilirler; nihayetinde bu normlar, ancak ve ancak bu kafelerin içerisinde yer aldığı topluluğun genel değerleri açısından anlaşılabilirler. Öyleyse burada, Linton'ın, *belirtilen* bakış olarak adlandırılan bakış açısından ciddi bir sapma gerekmektedir: Bir baş cerrahın ameliyat esnasında, cerrah *olarak* sergilemesi beklenen davranış biçimini değil, baş cerrah olarak tayin edilen bu bireylerin ameliyatta sergilemeleri beklenen davranış biçimini sorgulamamız gerekir.

137 Mikroskobik analizin örnekleri R. G. Barker ve H. F. Wright'ta bulunabilir: *One Boy's Day* (New York: Harper, 1951). Ray Birdwhistell'in bazı çalışmalarında da son derece güzel örnekler bulunabilir. Ayrıca Donald Roy'un dikkat çekici bir yazısına bakınız: "‘Banana Time’: Job Satisfactin and Informal Interactin," *Human Organization*, 18 (Winter, 1959-60), ss. 158-168.

138 E. M. Mumford, "Social Behaviour in Small Work Groups," *The Sociological Review*, 7 (1959), ss. 137-157.

Bununla birlikte, Linton'ın rol kavramlaştırılmasının genişletilmiş bir versiyonu, tipik rolü normatif rolden ayırt etmemize ve rol mesafesini ise tipik olan fakat normatif olmayan bir şey olarak ele almamıza imkân verir. Mesela, işçilerin ve askerlerin kendi kilitli dolaplarının iç kısımlarına iliştiirdikleri çıplak kadın resimlerini, bu posterlerin, erkeklerin kendilerini ne olarak tanımladıklarıyla kurumun onları ne olarak tanımladığı arasına ince bir cinsiyet çizgisi çektiğini not ederek ele alabiliriz. Burada, kendi odalarının girişine dur levhaları asarak ailevi ortamlaralarına mesafe koymaya çalışan orta-sınıftan gençlerin kullandıklarıyla ayı türden ahlaki bir duvarın da söz konusu olduğunu görebiliriz.

Rol genişletildiği ve dikkat rol mesafesine yöneltildiği vakit, geleneksel rol analiziyle uyumlu olmayan veri çeşitlerini de böylece ele alabiliriz. Ayrıntılı birkaç örnek vereyim.

Bireyin gömülü bir faaliyet sistemindeki gömülü rolünden yola çıkıp, onun bu gömülü rolünün, gömülü sistemin kendi kurumsal çerçevesini elde ettiği toplumsal bir örgütlenmedeki, bir mesleki sistemdeki, bir resmi örgütteki rolünün (veya bu rolün yansımasının) karakteristiği olduğunu varsayarak, rol analizi tarafından geleneksel biçimde işlenen alana geçebiliriz. Daha önce de belirttiğimiz üzere, bir gömülü sistemdeki davranış biçimlerini ele almak için gerekli terimler, her türden çok-konumlu bağlamdaki rollere aynı şekilde genişletilebilir.

Ancak gömülü sistemlerden toplumsal örgütlenmelere doğru bu hareket, rol kavramının uygulanabileceği sahanın sınırlarını da genişletir. Böylece, yaş veya cinsiyet rolleri gibi, "yaygın" veya koşullayıcı denilen roller irdelenebilir hâle gelir. Ayrıca fiziki görünüş, beceri ve eğitim nitelikleri, ikamet edilen şehir, belirli kişilerle ilişkiler ve çeşitli grup mensubiyetleri gibi meselelerle ilişkili olarak ortaya çıkan ve daha serbest biçimde yapılandırılmış rolleri bile konuya dâhil edebiliriz. Bunların konuya dâhil edilmesi önem taşımaktadır; çünkü bu olguların her biri, ortada

yükümlülük ve beklentilerin tutarlı bir kümesi –geleneksel anlamda herhangi bir toplumsal rol– olmasa dahi, bireyi, bir benlik özdeşleşmesi oluşturabileceği ve belirli bir mesafenin arayışına girebileceği bir yaşam durumuna yerleştirebilir.

Misal, giyim-kuşam örüntüleri daha kapsamlı bir rol kavramını içerebilecek bir analiz için sistematik bir yol sunmakta ve içerisinde rol mesafesi kavramlaştırmasını tatbik edebileceğimiz yöntemi örneklemektedir. Kamuya ait akıl hastanelerinde hastaların vaziyetine duyarlı olan genç psikiyatristler, genel kurullardaki sosyalistlerin yaptığı gibi gömleklerinin yakalarını açarak kimi zaman kendi idari tıbbi rollerine karşı mesafe sergilerler. Bir iş önlüğü giymekte beis görmeyen ama saçlarını da bir başlıkla kapatmak istemeyen ev hizmetçileri, bir ölçüde kendi kadınlıkları lehine meslekleriyle aralarına mesafe koyarak diğer bir örneği oluştururlar.¹³⁹ (Tüm bu örneklerde karşımıza çıkan şey, bireyin, başkalarına onun ne olduğunu değil tam da ne olmadığını anlatan tutarlı bir çerçeveyi paramparça etmeyi umduğu, özel bir statü sembolüdür, bir kimlik-bozucudur). Ancak, bu şekilde ele alınabilecek olanlar yalnızca örgütsel roller değildir. Yaş-cinsiyet rolleri de aynı şekilde irdelenebilir; tıpkı genç bir kız erkeksi tarzda giyindiğinde veya altmış yaşındaki bir adam asker tıraşı olduğundaki gibi. “İrk” gruplamalarıyla ilişkili bu türden kimlik-bozucuların canlı bir örneği, “Hareket” adında son derece çalılımlı New York’lu bir siyah için giyinmenin işlevlerine dair romansal bir tasvirden alıntılanabilir:

Adam Kiefer’den ayrıldıktan hemen sonra gerilim iyice tırmanmıştı. Harlem’deyse işler yolundaydı; giriş çıkışlarını düzenliyor, hiçbir şeye bulaşmıyordu, oradaki yaşamların birçoğu gibi

139 Cinsel cazibe, iş dünyasındaki kadınlar için rol mesafesinin örnek niteliğinde bir aracını sunar ve cazibeli görülebilecek kadınlarla sınırlı değildir kesinlikle. Mesela, tıp dünyasında, hastane personelinin üst seviyesindeki kadın hekimlerin, cazibelerini (nerede olurlarsa olsunlar) gizleyeceklerine dair örtük bir anlayış söz konusudur. Bundan dolayıdır ki, kıdemli ve güzel bir kadın hekim, bütün bir hastanede küçük ve hoş bir dengesizlik yaratabilecek bir durumdadır.

karmaşık bir oyundu bu. Fakat terzide, ceketinden sökülmemiş omuz vatkalarını gördüğü zaman gerilmeye başladı; boğazıyla yüzü tehlikeli bir ifade oluşturmak için el ele vermişti sanki.

Her zamankinden iki kat daha donuk bir sesle “Ne tür omuzlar istediğimi bilmen için” dedi “kim olduğumu veya olmak istediğimi bilmen gerekirdi. Hangimiz daha iyi bilir bunu, sen mi yoksa ben mi?”

“Peki, kimsin?” dedi terzi. “Jimmy Stewart mı? “Anthony Eden mi?”

“Anlamıyorsun. Tekrar tekrar düzelttiğin, vatkalı omuzları, askılı pantolonu olan bu dökümlü takım elbise nedir? Bir üniforma Sam. Ben bir üniforma giymek istemiyorum. Üniformalar, kendilerini göstermek isteyen insanlar içindir, gizlemek isteyenler için değil.”

Hareket, sen delisin? Üniformaları sevmiyorsun tamam. Fakat bu zıp zıpa benzeyen giysi bir üniforma değil mi sence? Madison Caddesi’nde yürüyen şu reklamcı çocuklara baksana, hepsi düğmeli yakalar takmış, hepsi birbirinin kopyası, tek ihtiyaç duydukları şey, yüksek sesle yürüyüş komutları verecek bir başçavuş. Cab Calloway’in pileli beyaz gabardini gibi bir üniforma bu da, sadece biri daha dar ve dalgalı, diğeri ise geniş, cepheli ve daha kıvrımlı.”

“Bir üniforma” dedi Hareket, “onu bir üniforma olarak giyenler için öyledir. Madison Caddesindeki insanlar için. Benim içinse üzerime gelen bakışlardan sakındığım bir maske.”

Maske, gizlenme vs., ama altın bir küpe takıyorsun. Bu da bir maske mi?

İçinde biriken feryadı dudaklarıyla zapt etmeye çalışarak, “küpeyle Brooks Brother takım elbiseleri arasındaki yerdeyim Ben” dedi Hareket. Başına üşüşmeyi bıraktıkları yerde. Orada bir hareket alanım var ve bu da benim özgürlüğüm.”¹⁴⁰

140 Bernard Wolfe, *The Late Risers* (New York: Random House, 1954), s. 217-218. Sadece *tek* küpe takmanın ifadesel önemi, “büyükbaba gerçek bir tarım işçisiydi” başlıklı bölümde geliştirilir, ss. 136-142. Genç madde bağımlılarının giyim kuşamla ilgili rol mesafesi hakkındaki ilginç bir in-

Fakat örgütsel, yaşa-cinsiyete bağlı rollerle veya etnik grup rolleriyle yetinmeyiz kuşkusuz. Zengin biri, birçok sebeple fakir gibi davranabilir ve eski püskü kıyafetler giyebilir; bunun bir sebebi, zenginliğin kendisine olmayı mümkün kıldığı şeyden ayrı bir şey olduğunu kanıtlamaktır. Ve zenginliğin ona sağladığı şey, terimin tam anlamıyla gömülü bir rol değil, daha ziyade birtakım olumsuzlukların muhtemel olduğu bir ahvaldir. Aynı şekilde, bohemlerin inşa ettikleri dış görünüş örüntülerini de, onların açıkça karşı durdukları, biçimden yoksun bir toplumsal varlık –orta-sınıf toplumu– üzerinden okumamız gerekir.

Yapmamız gereken tek şey, sıkıca örülmüş gömülü sistemlerden rolün gevşek zeminlerine geçmek değildir. Şu ana dek öne sürmüş olduğum üzere, bir gömülü sistemde dahi, sergilenen rol mesafesinin kendisi her zaman ele gelmez. Atıklarınca binicileri ve cerrahların şakaları gibi bazı vakalarda rol mesafesi, belirli bir gömülü konumda herhangi biri için erişilebilir olan bir benlikle ilgili olarak kimlik-bozumunun bir ölçütünü açıkça ifade ediyor gibi görünmektedir. Ancak bu mesafenin, gömülü faaliyet döngüsündeki konumdan farklı bir şeye karşı mesafenin sembolü olarak görülmesinin amaçlanmış olabileceği de çok geçmeden anlaşılır. Birey, farklı türden bir varlık –bir hemcinsiyle toplumsal ilişkisi, faaliyet sisteminin cereyan ettiği toplumsal örgütlenme¹⁴¹ veya toplumsal bir durum, bireyin ait olduğu mesleki veya profesyonel dünya– içerisindeki konumundan fiilen ayrılmaya teşebbüs edebilir.

celeme için bkz. Harold Finestone, "Cats, Kicks, and Color," *Social Problems*, 5 (1957), ss. 3-13, özellikle s. 3. Ayrıca bkz. T. H. Pear, *Personality, Appearance and Speech* (London: Allen and Unwin, 1957), s. 66: "Birinci Dünya Savaşı'nda, astları bıyık bırakmaya zorlama teşebbüsü, her burun deliğinin altında alay edercesine bir tel kıl bırakılmasına yol açıyordu zaman zaman."

- 141 Bunun harika örnekleri, amputeler ve beyin ameliyatı geçirmiş kişilerin, bu operasyonların yapıldığı hastaneler ve hastane personeline istinaden kullandıkları alaycı dilde bulunabilir. Bkz. Edwin Weinstein ve Robert Kahn, *Denial of Illness* (Springfeld: Charles Thomas, 1955). Akıl hastanelerindeki hastaların benzer şakaları için bkz. Roger Coser, "Some Social Functions of Laughter," *Human Relations*, 12 (1959), ss. 171-182.

Mesela evdeki yemek saatleri, ev ahalisinden birinin masaya geç gelerek, başını kitaptan ayırmayarak, yemeklerin tamamını geri çevirerek veya psikotik krizlerinin başlarında kimi kişilerin durumunda olduğu gibi, yemek hakkında ileri geri konuşarak veya başkalarının tabağından tırtıklayarak mesafe sergileyebildiği gömülü bir sistem sağlar. Şimdi, böyle bir kişi, bir ailedeki akşam yemeğinde yemek yiyen bir aile mensubu şeklindeki gömülü role karşı alenen mesafe sergilemesine karşın, burada, yemek yiyen biri rolüyle bir derdi olduğu için değil, bambaşka sebepler dolayısıyla—eşi veya ebeveyni, işi, eğitim sistemi, kız arkadaşı, orta-sınıf yaşam tarzı vb.— böyle davranmış olabilir. Yine cerrahlar apaçık bir başka örnek sunarlar. Cerrahlar, genellikle bir hastanenin sunduğu imkânlardan bir antlaşma aracılığıyla faydalanırlar; bu düzenleme yoluyla kendilerine sunulan ameliyat imkânlarını ve hastane yataklarını kullanmalarının karşılığında, ücret ödeyen hastaları o hastaneye yönlendirirler. Öyle görünüyor ki bu pazarlıkta, cerrahlar, hastanenin çoğu zaman onlara yeterli personel ve ekipman sağlamadığını düşünürler. Ameliyat esnasında, nükteli ve alaylı ifadelerle, bilhassa hemşireler ve anestezi uzmanları gibi oranın sürekli personelinin yaptıklarına pek aldırış göstermezler; hastane koşullarını kabul etmelerine rağmen, aşağıdaki alıntıda olduğu gibi, tahammül göstermek zorunda kaldıkları bu durumdan pek de memnun olmadıklarını bir şekilde gösterirler.

BAŞ CERRAH (*hastanenin sunduğu imkânların yetersizliğini hemşireye yansıtan yarı şaka yarı ciddi bir ifadeyle*): Hemşire, bütün aletlerim burada mı? İhtiyacım olan her şey burada mı ha? Lazım olan şeyleri asla burada bulundurmazlar, ille benimkileri getirmem gerek, ama biliyorsunuz, onları sonra geri istiyorum.

Alıntıda da belirtildiği gibi, bu tutumu aksettirmek amacıyla cerrahlar, nispeten bir cerraha uygun olmayan kendi davranış kalıplarından faydalanırlar zaman zaman.

Bir bireyin, gayri resmi bir benlik-özdeşleşmesi zemininden hareketle kendi rolünü gömülü bir sistem içerisinde kullanabil-

mesi göz önüne alınacak olursa, gömülü bir rolün de bununla aynı ilke uyarınca seçilebilmesini takdir edebiliriz. Gömülü bir faaliyete, kendi uğruna değil onun üzerinden başka bir şey hakkında ifade edilebilen şey uğruna gerçekleştirilen bir katılımdan yararlanılabilir. Aynı zamanda birey, kendi konuşması, görünüşü ve faaliyetini belirli bir role mesafe sergilemek için öylesine seferber edebilir ki rolün kendisi görünür olmaktan çıkar. Bütün bu unsurlar, akademisyenin öz-nefreti üzerine yeni bir yazıda alıntılanmış bir görüşmede örnekleniyor gibi görünmektedir:

Üniversitenin dışındayken ekin biçirim ve tırnaklarım genellikle kir içinde olur. Bazılarımız mesleğimizin kirinin peşimizden gelmediğine inanarak kendini aldatıyor. Haftalarca bir marangozla birlikte çalışabilirim ve üniversite profesörü olduğuma dair hiçbir fikri olmaz. Galiba ahmakça gurur duyuyorum bundan.¹⁴²

Öyleyse tek bir analiz çerçevesinin, cerrahinki gibi geleneksel, iyi-odaklanmış, görev-yönelimli bir rolü olan kişinin durumu kadar, ellili yaşlardaki zengin bir dul adamın, kötü bir dış görüntüsü olan şişman bir genç kızın, bir kekemenin vb.nin durumundaki kişileri de kapsamına alması gerektiğini öne sürüyorum. İyi-odaklanmış rolleri olan kişilere yönelik fiili ilgimizin de bu kapsamlı incelemeyi kolay ve doğal kılma niteliğine sahip olduğuna işaret ediyorum. Odaklı ve odaksız roller söz konusu olduğunda temel ilgi, bireyin bir konumda bulunması vasıtasıyla başına gelenlere yöneliktir ve bu konumun onu çerçeveleyen gömülü sistemin parçası mı olduğu yoksa toplumsal durumların heterojen bir sınıfının müşterek özelliğinden mi ibaret olduğu öncelikli bir mesele değildir. Dahası, hemşire veya cerrahinki gibi görünürde iyi-odaklanmış bir rolü ele alırken bile, o ko-

142 Mervin Seeman, "The Intellectual and the Language of Minorities," *American Journal of Sociology*, 64 (1958), s. 32. Mark Harris'in yeni romanı *Wake Up, Stupid!* (New York: Knopf, 1959) kolej öğretmenlerinin rol-mesafesi fantezilerinin daha bütünlüklü bir katalogunu sunmaktadır. Kuşkusuz bu tarz, Kingsley Ami'nin *Lucky Jim*'i tarafından tesis edilmiştir.

numun en önemli özelliklerinden bazılarının, “işbaşındayken” değil, birey resmen başka bir rolde etkin olduğu zaman, örneğin bir eve misafir olduğunda ya da direksiyon başında, ortaya çıktığını bulgularız. Benlik özdeşleşmesinin kaynağı bir şey, bu benlik-özdeşleşmesinin izleyicisi bir başka şeydir. İcracıları üzerinde en sıkı kontrole sahip mesleki roller, icracı görev başında olmayıp kendi rolünün doğrudan sahasının dışında olduğunda da onun için kimlik saptayıcı çıkarımlar taşıyanlardır çoğu zaman. Odaklı bir rolü —polis, köydeki hemşirenin ve bakanın durumları— oynamaktan gelen ödül ve cezanın büyük kısmını taşıyan şey, tam da odaklı bir rolün bu odaksız sonuçlarıdır. Hatta gömülü bir faaliyetin icrası, icracının başka durumlar içerisinde görünme biçimi için önem taşıdığı ölçüde rol-oluşumunun gerçekleştiği ve böyle bir durumda benlik özdeşleşiminin sosyal psikolojisinin daima, gömülü rolün icrasının içerisinde gerçekleştiği gömülü sistemden, bu icra performansının kendisinin tek başına önem taşımaya başladığı daha büyük dünyalara doğru yön değiştirdiği dahi iddia edilebilir. Kişi gömülü sistemden ve bu sistemin katılımcılarının dolaysız izleyici kitlesinden dışarıya ve uzağa doğru hareket ettiğinde bile durum böyledir; bireyin kimliğinin saptandığı rol terimi giderek soyut hâle gelebilir; bir gönül adamı, cerrah; bir cerrah, doktor ve bir doktor da mütahassıs olur.

Bireyin daha ziyade rol mesafesi sergilediğini, rolle bağıntısız “zıt yönelimli” eylemleri daha az sergilemesinin sebebinin ise sahip olduğu adanmışlıklar ve bağlanmalar olduğunu ve bunların da heterojen bir öbekleşme oluşturduğunu öne sürmüştüm: kişinin örgütsel rolleri, yaygın rolleri, gömülü faaliyet sisteminin bizzat kendisi. Şimdi de bir başka güçlüğün söz konusu olduğunu ileri sürüyorum. Nasıl ki birey (hangi adla olursa olsun) kendi gömülü rolüne mesafe sergiliyorsa, bazı an ve jestlerini, gömülü ve bağıntılı olmayan ilişkilerinden bazılarını mesafe koymak için seferber eder.¹⁴³

143 Benzer bir etkileşim görüşü için bkz. Ansel Strauss, *Mirrors and Masks* (Glencoe: The Free Press, 1959), ss. 56-57.

Öyleyse bir rolü benimsemeye ilgili olarak kişinin tutumu gerçekten de oldukça karmaşıktır. Analiz anında gömülü bir role dâhil olursa, bu nadiren keskin bir odak noktası sağlayacaktır. Görev faaliyetinin muhtevası gömülü bir rolle az ya da çok sınırlanabilir, fakat bu görevin icra edildiği stil, tarz ve biçim bu şekilde sınırlanamaz. Bireyler, yapmaları gereken şeyi dönüştürmek ve dolayısıyla da kendi çoklu benliklerinin daha geniş sınırlarına ulaşmakta neredeyse her zaman özgürdürler.¹⁴⁴

Toplumsal örgütlenmenin temel temalarından biri rollerin planlanmış olmasıdır: Bireyin bir bağlamda bir şey, bir başka bağlamda ise başka bir şey olması mümkün ve gerekli kılınır; bir durumda öncelik verilen rol, diğer durumda etkisizdir. Sosyologlar bu rol ayrışmasını alkışlarken bir başka asli temayı gözden kaçırmışlardır.

Gömülü bir faaliyet sistemi ve bu sistemi ayakta tutan örgütlenme, bireye temel bir ağırlığı olacak rolünü sınar. Ancak yerel sahne bireyin esasen ne olacağını belirlese dahi, onun diğer bağlantılarının birçoğu da eşzamanlı olarak, daha ikincil derecede de olsa, kıymetlendirilmeye devam eder

Son bir yorum daha eklemeliyim. Sosyal teoride bireyin dav-

¹⁴⁴ Edward Sapir olsa; moda, gelenek için neyse rol mesafesi de rol için odur derdi: "Moda, gelenekten kopuş görünümü altındaki bir gelenektir. En normal ve sıradan kişiler bile, kabul edilen geleneğe harfi harfine sadakatten bir ölçüde kurtulmaya dönük bilinçli veya bilinçsiz bir istek duyarlar. Gelenekten radikal bir kopuş içinde değildirler ama kendilerini beğeni ve görgüye karşı duyarsızlık suçlamasına maruz bırakmaksızın kişisel sapmalarını bir şekilde meşrulaştırmayı arzu ederler. Moda, bu derin çatışmanın basiretli bir çözümüdür. Giyim kuşam veya farklı davranış biçimlerinde yerleşik olandan küçük sapmalar, aynı istikamette daha radikal bir başkaldırı içinde olanların hissedebileceği maceraperest bir güven duygusuna rağmen, bireyi daha muzaffer kılıyor gibi görünüyor. Resmi ve sosyalleşmiş benlikten küçük kaçamaklar dizisi içerisinde benliğin daimi yeniden keşfi, bireyin bizzat toplumun kendisinin bir ölçütü olmaya son verdiği her toplumda normal bireyin mutedil bir saplantısı hâline geliyor." "Fashion," *Encyclopedia of the Social Sciences* (New York: Macmillan, 1931), 6, ss. 140-141.

ranışını dünyevi ve kutsal kısımlara ayırmaya yönelik amiyane bir eğilim söz konusudur; tuhaftır ki bu ayırım, Durkheim'in bize sunduğu ayırımın tam zıddı istikamette işler. Dünyevi kısma toplumsal rollerin zorunlu dünyası atfedilir; burası resmi, katı ve cansızdır; toplum tarafından dayatılmıştır. Kutsal kısma "kişisel" meseleler ve "kişisel" ilişkilerle alakalı görülür; kişi gevşeyip, hemen yakınındakilere doğru yöneldiği zaman, tüm bunların altında "gerçekten" neye benzediğiyle alakalıdır. Birey burada, işte bu kişisel kapasitesi dâhilinde sıcak, içten ve mizahi olabilir; toplumsal rolünden bağımsız olarak "ne tür biri olduğunu" burada gösterebilir. Tam da bu yüzdendir ki, herhangi bir davranış biçiminin, bir rolün yükümlülükleri ve tuzaklarının parçası olduğunu göstermek için, kişinin yönü, kutsal kategorisinden dünyevi olana, güçlü ve canlı olandan cılız ve cansız olana çevrilir. Sosyoloğun, sosyolog *olarak* işin dünyevi kısma nüfuz etmesine müsaade edilir, bir kişi *olaraksa*, diğerleriyle birlikte, kendi dostları, eşi ve kendisi için kutsal olanı muhafaza etmesi beklenir.

Rol mesafesi kavramı, dünyanın bir kısmını sosyolojiden sakınmaya yönelik bu eğilime karşı koymada yardımcı olabilir. Eğer birey "nazik biri" olduğunu ya da aksine bir insanın sahip olması gereken asgari nezaketten yoksun olduğunu gösterecekse bunu, rol mesafesini kullanarak veya kullanmayarak yapması mümkündür. İşte bireyin kişisel tarzının bulunduğu yer tam olarak burada, rol mesafesinin dışavurumlarındadır. Bu yazı boyunca iddia ettiğimiz üzere rol mesafesi, merkezi rol görevleri kadar rol analizine tabidir.

Erving Goffman

Karşılaşmalar

Toplumsal kurumlar, roller, normlar... Sosyal bilimlerin aşına olunduğu kadar üzerine pek de düşünülmeyen bu kavramlarına ilişkin olarak Goffman yine ezber bozucu bir analizle karşımıza çıkıyor. Toplumsal rol kavramını, makro analizlerin yarı donuk yarı tedrisi kalıplarından çekerek etkileşim ve karşılaşmaların zengin ve canlı sahnesine yerleştiriyor. Mekanik bir icracı olmanın çok ötesinde birey, yaşamının farklı sahnelelerinde rol yükümlülükleriyle fiili performansı arasına mesafe koyabilen, yani rolünü yer-ve-duruma göre belli tahditler altında eğip bükebilen, ancak biyografik bir sürekliliğe de sahip olabilen mahir bir yorumcu olarak arz-ı endam ediyor. Goffman, bir konvansiyon olarak rolü gömülü faaliyet sistemlerinin ve dolayısıyla da benlik oluşumunun merkezine yerleştirerek, sosyolojik soruşturmanın içine düşebileceği ontolojik kapıyı da yerinden oynatıyor: "yapmak, olmaktır". Ancak, bir faaliyet kümesinin kimlik temin eden bir role zemin hazırlayabilmesi için, söz konusu faaliyetlerin belli türden bir ahlaki haleyile donatılmış olmaları gerektiğini de belirtiyor Goffman: "Tek başına yetkin bir sahneleme kimlik temin etmek için yeterli değildir; faaliyetlerin toplumsal olarak tesis edilmesi ve anlamlandırılması gereklidir. [Aksi takdirde] mecburi görev ve işler yerine getirilir ancak içinde bulunulan gömülü faaliyet sistemine özel bir sadakat/adanma veya yönelim [geliştirilmesine] hemen hemen hiç müsaade edilmez. Burada yapmak, olmak değildir."

Neyin ne olduğu ve kimin ne yaptığı her zaman belli olmayan çevrenize bir de Goffman'ın penceresinden bakmaya ne dersiniz?

/heretikyayin

